

გიორგი შარვაშიძე

კულტურულ-ისტორიული ნარკვევი

ბ ა ტ ო ნ ო რ ე დ ა ქ ტ ო რ ო,

მადლობას შემოგწირაუთ ხსოვნისათვის და დიდის სიამოვნებით ევგებები თქვენს მოწოდებას. ამჟამად გაახლებთ ამ რვეულს, რომელიც ჯერ გამოცემული არ არის; მხოლოდ რამდენიმე ეკზემპლარია საშინაოდ დასტამბული და ჯერ კიდევ კორექტურაც აკლია. თუ მოიწონებთ და დაიბეჭდება თქვენს ჟურნალში, მაშინ მეორე ნაწილსაც მოვათავეებ შემდეგში. სხვა კიდევ რამეებსაც მოუყრი თავეს და გაახლებთ.

რაიცა შეეხება შრომის პონორარს, მე ვრაცხ ჩემს თავეს ვალდებულად უსასყიდლოთ ვემსახურო, შეძლებისა გვარად, სამშობლო მწერლობას, ვინაიდან მატერიალური შემწეობა არ მესაჭიროება.

ეშთები თქვენდამი ღრმა პატივისცემითა

გიორგი შარვაშიძე

7 ივან-თეე, 1915 წ.

სენაკი

გ. შარვაშიძე აფხაზეთის უკანასკნელი მთავრის ძე იყო და მისი ბიოგრაფია მჭიდროდ გადასკვნილია აფხაზეთის პოლიტიკურ ისტორიასთან წარსულ საუკუნეში: სამთავროს გაუქმებასა და იმ მომდევნო ამბებს, რომლებშიაც მონაწილეობა მიიღო გიორგიმ, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდათ მისი პირადი ცხოვრებისათვის. ამიტომ აქ უნებლიეთ უნდა შევებოთ, მოკლედ მაინც, მეფის რუსეთის მფლობელობის დამყარების ისტორიას აფხაზეთის სამთავროში.

ჯერ კიდევ გიორგის პაპის მამამ, ქელაიშ-აჰმედ-ბეგმა, XIX საუკუნის დასაწყისში, იმ პოლიტიკური პირობების გამო, რომლებშიაც

*ს. ჯანაშიამ თავის გამოკვლევას გ. შარვაშიძის პიროვნების დასახასიათებლად წარუშლევარა ამ უკანასკნელის მიმართვა რედაქტორსაჲმ.

მას უხდებოდა მოქმედება, გამოიჩინა მიდრეკილება, მოეპოვებინა თავისი სამთავროსათვის რუსეთის მფარველობა. ეს პოლიტიკური კომბინაცია ეთანხმებოდა რუსეთის ზრახვებსაც. რუსეთს ამ დროს უკვე სამეგრელოშიაც ჰქონდა ფეხი ჩადგმული და მეზობელი მხარის შეძენისათვის იმპერატორის მთავრობა მხოლოდ ხელსაყრელ მომენტს ეძიებდა. ამ ტენდენციებმა ბოლოს იურიდიკული გამოხატულება ჰპოვეს საინვესტიტურო სიგელში, რომელიც ალექსანდრე I-მა დაამტკიცა 1810 წ. თებერვლის 17-ს აფხაზეთის მთავრის, ქელაიშ-ბეგის შვილის, საფარ-ალი-ბეგის (ქრისტიანობაში — გიორგი) სახელზე. ამიერიდან აფხაზეთი აღიარებდა რუსეთის უზენაეს ხელმწიფებას, ხოლო ქვეყნის შინაური მმართველობა რჩებოდა მთავრის ხელში. საფარ-ბეგის მემკვიდრეები იყვნენ: ჯერ მისი უფროსი ვაჟი დიმიტრი, ხოლო შემდეგ, 1823 წლიდან, დიმიტრის ძმა მიხეილი (ჰამუთ-ბეგი).

მიხეილსა და რუსის მთავრობას შორის თანხმობა დიდხანს არ დარღვეულა. აფხაზეთში ჩაყენებული იყო რუსის გარნიზონები, რომელთა საშუალებითაც კავკასიის მთავარმმართველობა ერთგვარ კონტროლს უწევდა მთავარს. ამავე დროს აფხაზეთი გადაქცეულ იქნა ერთ-ერთ ბაზად დასავლეთ კავკასიის თავისუფლებისათვის მებრძოლი ტომების წინააღმდეგ სამოქმედოდ. მაგრამ თავდაპირველი თანხმობა მთავრობასა და მიხეილს შორის გარეგნული იყო. რუსული სამხედრო-ფეოდალური იმპერიალიზმი ეძებდა მხოლოდ შესაფერ პირობებსა და კეთილსახიერ საბაბს აფხაზეთის ავტონომიის გაუქმებისათვის. ასეთი აქტი ლოგიკურად უნდა გამოსულიყო ამ იმპერიალიზმის საერთო პოლიტიკიდან. აფხაზეთის მიმართ კიდევ მეფის რუსეთის მთავრობას ჰქონდა სპეციალური გეგმები, რომელთა განხორციელებისათვის აფხაზეთის მთავრის ხელისუფლების არსებობა დიდ დაბრკოლებას წარმოადგენდა. ასე, მაგალითად, განზრახული იყო შავი ზღვის მთელ აღმოსავლეთ სანაპიროზე რუსული მოსახლეობის გაჩენა. 1864 წ., როცა დიდმა მთავარმა მიხეილ ნიკოლოზის ძემ, მეფის ნაცვალმა კავკასიაში, აღძრა საკითხი აფხაზეთის სამთავროს გაუქმების შესახებ, იგი სწერდა პეტერბურგს, რომ ასეთი ღონისძიების მიღება საჭიროა იმისათვის, რათა შესრულებულ იქნას უმაღლესი მთავრობის მიერ მოწონებული განზრახვა ყაზახთა სტანიცების მოწყობის თაობაზე შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე, ყუბანის შესართავიდან მდ. ბზიფამდე.

მეფის ნაცვლის მიერ ამასთანავე წარდგენილი პრაქტიკული გეგმის მეოთხე მუხლში ვკითხულობთ: „თუ თავისუფალი მიწების რაოდენობა ამის საშუალებას მოგვცემს, — დასახლებულ იქნან ყაზახ-რუსები ნაპირის გასწვრივ ინგურის შესართავამდე; ბზიფის ხეობის (ყაზახებისავე) მოსახლეობასთან ერთად მათ შეიძლება აფხაზეთის

ყაზახთა „ვოისკო“ შეადგინონ“...¹ მაგრამ თუ თავისუფალი მიწები არ არსებობდა, შეიძლებოდა დასახლებული ადგილების გათავისუფლება მათი ნამდვილი პატრონებისაგან. ამისათვის რეალური წინადადებები მზად ჰქონდა ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორს თავ. სვიატოპოლკ-მირსკის, რომელიც, როგორც ჩანს, ადრევე ზიარებული ყოფილა „Абхазское казачье войско“-ს პროექტს. იგი ამის შესახებ მთავარ შტაბს სწერდა: „თუ აფხაზების ნაწილი (სამთავროს გაუქმების შემდეგ) მოისურვებს ოსმალეთში გადასახლებას, მე ვფიქრობ, რომ ჩვენ ამას ხელი არ უნდა შევუშალოთ“². ამას გარდა, „თუ შევიძენდით მთავრის კერძო მამულებს, რომლებიც მეტად ვრცელია და მნიშვნელოვანი. ჩვენ ახლავე შეგვეძლო შევდგომოდით აფხაზეთის კოლონიზაციას ყაზახ-რუსების საშუალებით“³. ყუბანის ოლქსა და ქუთაისის საგენერალგუბერნატოროს შორის საზღვრად უნდა მიჩნეულ იქნას გაგრის ქედი: „ერთი მთავარ საფუძველთაგანი ამისათვის ის არის, რომ თუ ჩვენ ხელთ იქნება ცარიელი ადგილები ბზიფის ორსავე მხარეს. ჩვენ შევძლებთ იქ საძირკველი ჩაუყაროთ რუსულ მოსახლეობას აფხაზეთში“⁴. ცნობილია, რომ ამ გეგმის უმნიშვნელოვანესი ნაწილი

¹ „Ввиду близкого осуществления высочайше одобренных предположений о заселении казачьими станицами Восточного берега Черного моря от устья Кубани до р. Бзыби, представляется необходимость решить вопрос о будущем положении владельца Абхазского (იბგვარად, რომ გაუქმებულ იქნას მთავრის უფლებები).“ „Если количество свободных земель позволит—то водворить вдоль берега до устья Ингура казачьи поселения, которые, вместе с поселениями по р. Бзыби, могли бы составить Абхазское казачье войско под управлением начальника Абхазского Военного отдела“. საქ. ცენტრარქივი: განსაკუთრებული მნიშვნელობის საქმეთა ფონდი, საქმე № 48 (ქვემოთ ყველგან=საქმე № 49), ფფ. 41—47; შტრ. Семен Эсадзе, Историческая записка об управлении Кавказом. Т. I, Тфл. 1907 (ქვემოთ ყველგან=ესაძე), გვ. 220.

² „Если часть абхазцев возымеет намерение удалиться в Турцию, то полагаю, что этому препятствовать не следует“. მირსკის წერილი გენ. კარცოვს. 27 ივნ. 1864 წ. საქმე № 48, ფფ. 96 ბ. დედანი. — მკითხველისთვის გასაგებია, თუ რა უნდა უდრიდეს სინამდვილეში იმპერიალისტების ამ ეზოპურ ენას. „ხელის არშეშლა“ ხელის შეწყობას გულისხმობდა.

³ „Приобрет частные имущества владельца, весьма обширные и значительные, мы бы могли сейчас приступить к колонизации предполагаемого Абхазского казачьего Войска“. იქვე, ფფ. 100.

⁴ „...Владея пустыми пространствами по обоим Берегам Бзыби, можно будет положить там начало русского народонаселения в Абхазии“, გენ. მირსკის წერილი გენ. კარცოვს, 6. ივნ. 1864 წ. საქმე № 48, ფფ. 72—77. დედანი. ამ საზღვრის შესახებ მსგავსი აზრისა იყო მეფის ნაცვალიც, საქმე. № 48, „Записка... о положении Абхазии“, ფფ. 41—47.

იმპერიალისტებმა განახორციელეს კიდევაც: შავი ზღვის სანაპირო ხაზზე აფხაზური მოსახლეობა განადგურებულ იქნა, მისი მამაპაპეული მიწაწყალი დაურიგდა რუს მსხვილსა და წვრილ მოხელეებს და ქვეყნის შუაგულ თემებშიც კი შეიქმნა მნიშვნელოვანი კომპაქტური მოსახლეობა უცხოელი კოლონისტებისა⁵.

მეორე მხრით, მიხეილიც გრძნობდა, რომ მისი მომავალი ბეწვზე ეკიდა და ნერვიულობდა. გარდა ამისა, მთავრის უკმაყოფილების განსაკუთრებულ წყაროს წარმოადგენდა სამურზაყანოს საკითხი. კავკასიის უმაღლესმა ხელისუფლებამ ეს მხარე XIX საუკუნის დასაწყისიდანვე დადიანთა სამფლობელოს მიათვალა, მაშინ როცა შარვაშიძეები სამურზაყანოს უყურებდნენ, როგორც აფხაზეთის ნაწილსა და თავის კუთვნილებას. ამან ჩამოაგდო შეუწინაღებელი მტრობა ორსავე სამთავრო სახლს შორის. სწორედ ამავე გარემოების წყალობით, ხშირად იბადებოდა გაუგებრობა მიხეილსა და მეფის მთავრობას შორისაც. მაგ., თუმცა 1840 წ. სამურზაყანო ჩამოართვეს დადიანებსაც და იქ უშუალო რუსული მმართველობა დამყარდა, მიხეილი მაინც დაუკმაყოფილებელი დარჩა. პირიქით, დადიანის მიერ მთავრობისგან სამურზაყანოსთვის საზღაურის მიღებამ იმდენად შეურაცხყო აფხაზეთის მთავარი, რომ მან, ზოგიერთი სხვა ფაქტის ზეგავლენითაც, თავისი პროტესტი სამთავრო უფლებებზე უარის თქმით გამოხატა. სიტყვიერი განცხადების შემდეგ ამის თაობაზე (ესაძე, გვ. 134), მან 1847 წ. ნოემბრის 10-ს წერილობით მოახსენა თავისი სურვილი მეფის ნაცვალს: მიხეილი ითხოვდა, გაეთავისუფლებინათ იგი აფხაზეთის მმართველობისაგან და სამაგიეროდ მიეცათ მისთვის მამული იმერეთში⁶.

⁵ ეს ფაქტი უკვე იმ დროს აღელებდა ქართველ საზოგადოებას. გრიგოლ ორბელიანი სწერდა, მაგ., ლევან მელიქოვს 1878 წ. 5 სექტ.: „დიდად მეშინიან, რომ აქარაში არ დააფუძნონ ჩვენი მიროვის სულები და არ აღჩნდეს ახალს შეუჩვეველს ხალხში მეუფება ჩინოვნიკობისა. როგორც აფხაზეთში, სადაც დაამტკიცეს, რომ მიწა ეკუთვნის გუშინდელს იქ შესულს ხაზინას და არა იმ ხალხსა, რომელიცა იქა მკვიდრობს ნოეს დაბადებიდამ“; ი. მ. უ. ნ. ა. რ. გ. ი. ა., ცხოვრება და ღვაწლი გრიგოლ ორბელიანისა, ეურნ. „მოამბე“, 1904 წ. VII, გვ. 47. 1880 წ. ნოემბერში პოეტი ისევ უბრუნდება ამ საგანს: „...ჩვენი მმართველობისაგან გარბიან ყველა ერები: დიდი ხანია რაც ყირიმი დაცარიელდა, აფხაზეთი აგრეთვე; დაიკალა ყარსის ოლქი; ეხლა ჭერი მიდგა აქარაზე“ (წერილი ბარბ. ორბელიანს), იბ., გვ. 48. 1881 წელსაც თბილისში გავრცელებულ ხმას, რომ რუსის მთავრობას განზრახვა აქვს ასი ათასი ყაზახი დაასახლოს აფხაზეთში, შეუფოთება გამოუწვევია საზოგადოებაში. ილია ქყონია, „ჩემი დღე და სოფელი“, ეურნ. „მნათობი“, 1928, № 8—9, გვ. 223;

⁶ საქ. ცენტრალური არქივი, განსაკ. მნიშვნ. საქმ. ფ., საქმე № 38; „Докладная записка владетеля Абхазии“... ფფ. 1—2 (დედანი); ესაძე, 135.

ამ ამბავმა კავკასიის უმაღლესი ხელისუფლება ძალიან შეაშფოთა, ვინაიდან მას იმჟამად სრულებით არ შეეძლო საკუთარი საშუალებით მოეწყო აფხაზეთისათვის. მეფის ნაცვალმა, თავ. ვორონცოვმა, მაშინვე პასუხი აფრინა, რომელშიაც მთელი ენერგიით არწმუნებდა მიხეილს, ხელი აეღო თავის განზრახვანზე. „თქვენ გინდათ უარი სთქვათ ისეთ უფლებასა, ხელისუფლებასა და მოვალეობებზე, რომელნიც ღმერთმა დაგაკისრათ და რომელნიც ნაკურთხი არიან ჟამთა სიგრძისა, სახელგანთქმული გვარიშვილობისა, წინაპართა სიქველისა, საკუთარი დამსახურებისა და ერის მადლიერების ძალით... იფიქრეთ, რომ თქვენი შთამომავლობა თქვენს აზრს არ გაიზიარებს, მისთვის სამძიმო არ იქნება ეს მაღალი წოდება და თქვენს სახსენებელსაც კი შეიძულებს, რადგანაც თქვენს მემკვიდრეებს უსაფუძვლოდ წაართვით მთელი მათი საცხოვრებელი“, — სწერდა ვორონცოვი შარვაშიძეს. თანაც აშინებდა, საზღაურის იმედი ნუ გექნებაო⁷; მართლაც, ეს საქმე მიყუჩდა.

მაგრამ დიდი დრო არ იყო საჭირო იმისთვის, რომ რუსის მთავრობას დაეიწყებოდა აფხაზეთის მთავრის ხელისუფლების არსებობის ყველა ეს საპატიო მოტივი, მჭევრმეტყველებით აღწერილი თავ. ვორონცოვის მიერ. სამთავროს ავტონომიის ბედი დამოკიდებული იყო რუსეთის საქმეების საერთო მდგომარეობაზე კავკასიაში.

პირველად საკითხი აფხაზეთის ავტონომიის გაუქმების შესახებ აღძრა მთავარმმართველმა გენ. მურავიოვმა 1856 წ. მისი აზრით, მიხეილი გადაყენებული უნდა ყოფილიყო მმართველობისაგან და გაგზავნილი რომელსამე შორეულ გუბერნიაში⁸. საბაბად წარმოდგენილი იყო მიხეილის „ღალატი“ რუსეთ-ოსმალეთის ომის დროს 1853—1856 წწ. ოფიციალური დოკუმენტებიდანაც კი ჩანს, რომ ეს „ღალატი“ შეთხზული ამბავია. პირიქით, ამ ომის დროს მიხეილმა დიდი დახმარება გაუწია რუსის სარდლობას. დიმ. ყიფიანის აზრით, რუსის ჯარები ვერ გამოვიდოდნენ აფხაზეთიდან (როცა მათ ომის დაწყებისას სამეგრელოში დაიხიეს), მიხეილს რომ არ გამოეყვანა ისინი⁹. იმავე ყიფიანის ცნობით, მიხეილმა რუსის მხედრობის სასარგებლოდ შესწირა ყოველწლიურად 20 000 მანეთი ომის მთელი დროის განმავ-

⁷ საქმე № 38, ფფ. 5—9; ე ს ა ძ ე, გვ. 135—137..

⁸ Отношение ген. Муравьева к ген. Сухозанету от 12 июня 1856 г. АКАК, XI, 54.

⁹ დ. ყიფიანს (ცნობილ მოღვაწეს) მინდობილი ქონდა უმაღლესი მთავრობის მიერ მიხ. შარვაშიძის „ღალატის“ გამოძიება, რაცა მან შეასრულა 1855 წ. სექტემბერში. იხ. მისი მოხსენება: საქ. ცენტრარქივი, განსაკ. საქმ. ფ., საქმე № 42, ფფ. 100—140. შდრ. ე ს ა ძ ე, გვ. 147 შემდ.

ლობაში¹⁰ (სხვა ოფიციალური წყაროები უჩვენებენ 12 000 მან. საბა-
 ყოს შემოსავალს. კონკრეტულად დაუსახელებელს „სხვა თანხებთან
 ერთად“¹¹). იმპერატორმა ნიკოლოზ პავლეს ძემ აჩუქა მიხეილს ც. წ.
 „არენდა“ 10 000 მან. რაოდენობით წლიურად, 24 წლის განმავლო-
 ბაში. იმიტომ, რომ მიხეილმა უარყო უმაღლესი პორტის მნიშვნელო-
 ვანი წინადადება, რომელიც მან მიიღო ამ ომის დროს და რომლის მი-
 ხედვითაც იგი ინიშნებოდა ოსმალეთის ჯარის ყველა კორპუსის მთა-
 ვარსარდლად აზიასა და კავკასიაში, მისი შავი ზღვის მთელი აღმო-
 სავლეთ სანაპიროს მფლობელად აღიარებით ნიკოლაევსკიდან (ნატა-
 ნების შესართავთან) ანათამდე. მიხეილმა ელჩებისა და დაახლოებულ
 პირთა თანდასწრებით ფეხქვეშ გასთელა სულთანის ფირმანი, რო-
 მელშიაც გამოცხადებული იყო ეს წინადადება¹². რუსის ჯარებთან
 ერთად მიხეილმა სამეგრელოში გადმოიყვანა საკუთარი ოჯახიც, რო-
 მელმაც ეს მგზავრობა საშინელ პირობებში შეასრულა. შემდეგ, თუმ-
 ცა მიხეილი იძულებული იყო აფხაზეთში დაბრუნებულიყო (1855 წლის
 თიბათვეში), იმიტომ, რომ თავისი მტრების ინტრიგების წყალობით
 თავს დამცირებულად და შეურაცხყოფილად გრძნობდა. მაგრამ მას
 არაფერი ჩაუდენია, რაც რუსებისადმი თუნდ მცირედი მტრობის
 მაჩვენებელი იქნებოდა. ეს დაუმოწმებია შავი ზღვის სანაპიროზე მოქ-
 მედი რუსის ჯარის სარდალს გენ. მუხრანსკის¹³. პირიქით. მიხეილი
 ამის შემდეგაც განაგრძობდა რუსის მხედრობის სასარგებლო საქმიან-
 ნობას.

არსებითად, მთავრის ერთგულება-ორგულობას, რა თქმა უნდა,
 არავითარი მნიშვნელობა არ ჰქონდა სამთავროს არსებობის საკითხი-
 სათვის. დადიანებმა, თუმცა მათ, ყველა ოფიციალური დოკუმენტის
 მიხედვით, არასოდეს არავითარი არალოიალური აქტი რუსეთის
 მიმართ არ ჩაუდენიათ, თავისი უფლებები ფაქტიურად შარვაშიძეებ-
 ზე შვიდი წლით ადრე დაკარგეს.

მურავიოვის წადილი უეჭველია განხორციელდებოდა, რომ და-
 სავლეთ კავკასია იმ დროს სავსებით დამორჩილებული ყოფილიყო.
 მაგრამ ვინაიდან ამ ფრონტზე ბრძოლა ჯერ კიდევ წარმოებდა, მურა-

¹⁰ საქმე № 42, ფ. 105.

¹¹ АКАК, XI, 949.

¹² Записка статс-секретаря В. Буткова (შედგენილი 1864 წ. მეფის ბრძანებით),
 საქმე № 48, ფფ. 52—68.

¹³ ყიფიანის მოხსენება. საქმე № 42, ფ. 109 ბ. იხ. აგრეთვე იქვე. 122 (მი-
 ხეილს მოუწერია აფხაზეთიდან სამეგრელოში თავისი ცოლისათვის საიდუმლოდ და
 ეს ქართული წერილი რუსებს ჩავარდნით ხელში: „აქ ომერ-ფაშას ელიან, მაგრამ
 იმედი მაქვს, რომ აქ ჯარი ვერ შეკრიბოს“), ფფ. 173—178. შდრ. აგრეთვე იმავე
 ფონდის საქმე № 36, ფ. 6 ბ და სხვ.

ვიოვის წინადადება და შუამდგომლობა უადგილოდ იქნა მიჩნეული: მეფემ არ სცნო აფხაზეთის მთავრის ლალატი დამტკიცებულად და საქმე უშედეგოდ დარჩა. სამაგიეროდ, საკმარისი იყო რუსეთის იმპერიალისტებს თავისუფლებისათვის მებრძოლი კავკასიელი ტომების წინააღმდეგობა საბოლოოდ დაეთრგუნათ, რომ აფხაზეთის ავტონომიის გაუქმების საკითხი უკვე გადაუდებლად დასმულიყო. ეს მოხდა 1864 წელს, იმ წელიწადს, რომელიც რუსულს ოფიციალურ ისტორიაში კავკასიის სრული დამონების თარიღად ითვლება. სურდათ, რომ მიხეილს ეტვირთა რუსის მთავრობისათვის უხერხულობის თავიდან აცდენა და თვითონ ეთხოვა თავისი უფლებებისაგან „განთავისუფლება“. მიხეილმა სცადა ბრძოლა და რაკი დარწმუნდა მეფის მთავრობის გადაწყვეტილების უცვლელობაში, კატეგორიულად განაცხადა, რომ მისი სურვილია სიკვდილამდე მართოს აფხაზეთი, მაგრამ ახლა ურჩობას არ აპირებს და მოითხოვს მხოლოდ სათანადო საზღაურს და აგრეთვე აფხაზეთში ცხოვრების ნებართვას¹⁴.

განსაკუთრებით აშინებდა მიხეილს რუსეთში გადასახლება (განზრახული იყო ყოფილ მთავარს ან პეტერბურგს ეცხოვრა, ან მოსკოვში)¹⁵. მიხეილის მდგომარეობას ის გარემოება ამძიმებდა, რომ 1857 წლიდან ის განუწყვეტლივ ავადმყოფობდა¹⁶ (ამ ხნის განმავლობაში ის მუდმივ ექიმობდა საჭართველოსა და ჩრდილოეთ კავკასიის კურორტებზე, 1860 წელს კი — საზღვარგარეთაც იყო სამკურნალოდ)¹⁷, ხოლო იმეამად მწოლიარე იყო.

რაკი მთავრობამ არაოფიციალური მოლაპარაკებების გზით ვერ დაიყოლია მიხეილი თავის სურვილზე სავსებით, მას განსაკუთრებული რესკრიპტით გამოუცხადეს, რომ იმპერატორმა ინება აფხაზეთის მთავრის მოვალეობისაგან მისი განთავისუფლება და რომ მიხეილმა უთუოდ უნდა დატოვოს აფხაზეთის ტერიტორია. უკანასკნელი მოთხოვნილება, მეტად სამძიმო ლოგინად მყოფი მოხუცისათვის, უცვლელი დარჩა მაშინაც კი, როცა მიხეილმა, რუსის მთავრობისათვის სრულიად მოუ-

¹⁴ „Записка по делам Абхазии“ Кут. ген.-губ. кн. Святополк-Мирского 14 июня 1864 г. საქმე № 48, ფფ. 78--82. ესაძე, გვ. 223.

¹⁵ „Записка (вел. кн. нам. Кавк.) по вопросу об удалении кн. М. Ш-дзе, с потомством, от владения Абхазией“, საქმე № 48, ფფ. 138—155 1864 წ. ნოემბერს განსაკუთრებით ეშინია მიხეილს... „быть сосланным на жительство вне Кавказа на Север, что в самом деле было бы для него пагубно“ (ფ. 152 ბ).

¹⁶ საქმე № 48, ფ. 21; იქვე, ფ. 195—196. ერთი ცნობით, მიხეილს „ქვის ავადმყოფობა“ სჭირდა, II. Из записок Кавк. туриста, газ „Кавказ“, 1867 г. № 45.

¹⁷ მიხ. შარვაშიძის წერილი კარცოვს, 1864 წ., მაისის 31, საქმე № 48, ფფ. 70—71.

ლოდნელად, თვითონ გამოუცხადა თავისი ადმინისტრაციის საშუალებით, აფხაზეთის მოსახლეობას რუსული მმართველობის დამყარება სამთავროში და ამრიგად, სავსებით უინციდენტოდ ჩაატარა აქტი, რომლის განხორციელება დიდ სიძნელესთან, თუ ამბობხვასთან არა, დაკავშირებულად მიაჩნდათ კავკასიის მთავრობის უმაღლეს წრეებში.

ამ სისასტიკემ უკიდურესად შეურაცხყო და აღაშფოთა მიხეილი, რომელსაც თავისი გრძნობები არ დაუმაღლავს ქუთაისის გენ.-გუბერნატორის მირსკისათვის, როცა ამ უკანასკნელმა ინახულა ტკვარჩელის სამკურნალო წყლებზე მყოფი ავადმყოფი მთავარი. მიხეილმა კიდევ ერთხელ გამოუცხადა მას თავისი სურვილი: ნება მიეცათ მისთვის დარჩენილიყო აფხაზეთში, ან არადა — ეცხოვრა ზამთრობით ქუთაისში, ზაფხულობით კი — რაჭაში. თუ ესეც შეუძლებელი აღმოჩნდებოდა, მაშინ მიეცათ მისთვის პასპორტი იერუსალიმში წასასვლელად, რომ იქ დაეღია თავისი დღენი. „წინააღმდეგ შემთხვევაში, შეგიძლიათ წამათრიოთ აქიდან ძალით, და დაე, მთელმა ქვეყანამ ნახოს თქვენი უსამართლობა და სისასტიკე“¹⁸.

ამავე ხანებში უნდა მიემართა მიხეილს ოსმალეთის მთავრობისათვის, რომ გამოეგზავნათ მისთვის გემი, რომელიც მას კონსტანტინოპოლში წაიყვანდა. როცა ეს ამბავი გამოაშკარავდა და გზადაგზახელოვნურად გაზვიადდა, მიხეილს ახალი სახელმწიფოებრივი ლალატი დაბრალდა და ქუთაისის გენ.-გუბერნატორის მიერ ბრძანება იქნა გაცემული ძალით გაეყვანათ აფხაზეთიდან მთავარი. ნოემბრის 5-ს (1864 წ.) მოხუცებული და ავადმყოფი მთავარი აფხაზეთისა დაპატიმრებულ იქნა¹⁹. ნოემბრის 7-ს იგი ჩასვეს სამხედრო გემში და ერთი ოფიცრის თანხლებით გაგზავნეს ნოვოროსიისკში²⁰.

ყველაფერი მოახდინეს ისე სასწრაფოდ, რომ მიხეილს არ მისცეს საშუალება მოეწესრიგებინა თავისი ქონებრივი საქმეები და გამოსთხოვებოდა შინაურებს. მიხეილი ჩაიყვანეს იმავე თვის 26-ს ქ. სტავროპოლში (საქმე № 48, ფ. 156), ხოლო იქიდან 1865 წ. ივნისის 25-ს გადაუყვანიათ ქ. ვორონეჟში (იქვე, 226). მთელი ამ ხნის განმავლობაში ის იმდენად ცუდად იყო, რომ ოთახშიაც არ შეეძლო სიარული

¹⁸ დიდი მთავრის ზემოთ მოხსენიებული „Записка“, საქმე № 48, ფფ. 148 б—149 б. ე ს ა ძ ე, გვ. 229—231.

¹⁹ Копия с рапорта командующего войсками в Абхазии Кут. ген.-губернатору от 5 ноября 1864 г. საქმე № 48, ფფ. 129—132; ე ს ა ძ ე, გვ. 235 შემდ. ახალი „ლალატი“ შესახებ მიწერ-მოწერა: საქმე № 48, ფფ. 192—194, 164b=165, 167—172, 188 და სხვ. მიხეილის განმარტება ამ საქმის გამო იბ. ფ. 133.

²⁰ Копия с рапорта ком. войсками в Абхазии Кут. ген.-губ.-ру от 7 ноября 1864 г. ფფ. 134—135; ე ს ა ძ ე, გვ. 236—238.

(იქვე, 195—196). მიუხედავად ამისა, ის მუდმივი ზედამხედველობის ქვეშ იმყოფებოდა (იქვე, 159—160). იმავე წელს, დიდი ტანჯვის შემდეგ, მიხეილი გარდაიცვალა. მისი გვამი ჩამოასვენეს აფხაზეთში და დაასაფლავეს მოქვის ტაძარში.

გიორგი ამ ამბებში იღებდა ერთგვარ მონაწილეობას, თუმცა ჯერ კიდევ პირშიშველი ჭაბუკი იყო (გიორგი უნდა დაბადებულიყო 1846 წლის მახლობლად, იმიტომ, რომ დიმიტრი ყიფიანს 1855 წლის შემოდგომაზე იგი დაახლოებით 9 წლისა სჩვენებია (საქმე № 42, ფ. 127). ასე რომ, 1864 წ. იგი 17—18 წლისა იქნებოდა). ხანგრძლივმა ავადმყოფობამ და აგრეთვე, საგულვებელია, სამთავროს პოლიტიკური მდგომარეობის გაუარესებამ კავკასიის დაპყრობის დასასრულის მოახლოებასთან დაკავშირებით, აფიქრებინეს მიხეილს თავის სიცოცხლეშივე გადაეცა ხელისუფლება გიორგისათვის, რომელიც ამ დროს თბილისში იმყოფებოდა მეფის ნაცვლის, დიდი მთავრის, ადიუტანტად. 1863 წ. ოქტომბრის 27-ს წერილით მიხეილმა მიმართა მთავარი შტაბის უფროსს, რათა გიორგი სამსახურიდან დაეთხოვათ მისთვის აფხაზეთის გამგებლობის გადასაცემად. მოტივად მიხეილი თავის მძიმე ავადმყოფობას ასახელებდა, რომელიც მას საშუალებას ართმევდა საქმეებს სათანადოდ გასძლოლოდა (საქმე № 48, ფფ. 27—28). მიხეილის ეს წერილი თბილისში გამოიყენეს იმისათვის, რომ სამთავროს გაუქმების საკითხი აღეძრათ. თხოვნაზე მიხეილს ზრდილობიანი უარი უთხრეს: ქვეყნის მმართველობის გიორგისათვის გადაცემა მეფის ნებაყოფლობაზე ჰკიდია. ამას გარდა, გიორგი, თავისი ახალგაზრდობისა და გამოუცდელობის გამო, ამ საქმისთვის უთუოდ ვერ გამოდგებაო²¹. ამ პასუხის ნამდვილი აზრი მიხეილისათვის გაუგებარი არ დარჩენილა და პროტესტის ნიშნად მან ითხოვა თავისი განთავისუფლება ნამდვილი სამსახურისაგან²²; მიხეილი გულისხმობდა გენერალ-ადიუტანტის წოდებასა და გენერალ-ლეიტენანტის ხარისხს, რომლებიც მას რუსის მთავრობისაგან ჰქონდა მინიჭებული²³. ეს მიმართვა გახდა უშუალო საბაბი მიხეილის მთავრობისაგან გადაყენებისათვის. მეფის ნაცვალმა მიხეილის სურვილი და თავისი მოსაზრებები აფხაზეთის ავტონომიის გაუქმების საჭიროების თაობაზე აცნობა პეტერბურგს, რასაც ზემოთ აღწერილი ამბები მოჰყვა.

²¹ Письмо ген.-лейт. Карцова кн. Мих. Шервашидзе от 10 дек. 1863 г. საქმე № 48, ფფ. 29—30.

²² მიხ. შარვაშიძის წერილი ქუთ. გენ.-გუბ. მირსკის, 26 თებ., 1864., საქმე № 48, ფ. 33.

²³ ასე ესმის მიხეილის წერილი მირსკისაც, საქმე № 48, ფფ. 31—32.

უფრო თვალსაჩინო იყო გიორგის როლი მერმინდელ ამბებში. რუსული მმართველობის დამყარება აფხაზეთში უსისხლოდ მაინც არ გათავებულა. წელიწად-ნახევარიც არ გასულიყო მიხეილის გაძევებიდან, რომ აფხაზეთში აჯანყებამ იფეთქა. უახლოესი ბიძგი ამ მოძრაობისათვის იყო იმ კომისიის მუშაობა, რომელსაც დავალებული ჰქონდა აფხაზეთის წოდებათა უფლება-მოვალეობის გამოკვლევა. ადმინისტრაციის განცხადება, რომ განზრახულია აფხაზეთშიაც ჩატარებულ იქნას დაქვემდებარებული წოდებების განთავისუფლების რეფორმა და ამ რეფორმის პირობები, უკმაყოფილებას იწვევდა ყველა წრეში. კერძოდ, გლეხობა (ანხაჯე, მოსახლეობის ძირითადი ფენა), აღელვებული იყო იმ ცნობით, რომ მას თავი უნდა დაეხსნა ყოფილი მებატონეებისაგან. ხალხის წარმომადგენლები აცხადებდნენ სრულიად კატეგორიულად, რომ ისინი არაფერს არ გადაიხდიან (ეს აძე, გვ. 254, 255). უკმაყოფილო იყო თავადაზნაურობაც: ოფიციალური ცნობით, აჯანყების მიზეზს სწორედ უმაღლესი წოდების უმრავლესობის უკმაყოფილება წარმოადგენდა მტკიცე მმართველობის დამყარების გამო²⁴. ყოველ შემთხვევაში, სოციალური მოტივების გარდა, მოძრაობა ეყრდნობოდა პოლიტიკურსაც.

ადმინისტრაციის მოციქულს შეამბოხებმა დაავალეს გადაეცა პოლკოვნიკი კონიარისათვის, რომელიც მაშინ აფხაზეთის ადმინისტრაციის სათავეში იდგა, შემდეგი: აფხაზები უკმაყოფილო არიან. რომ მათდა დაუკითხავად გადააყენეს აფხაზეთის მთავარი; რატომ არ ეკითხებიან ხალხს, სურს თუ არა მას, რომ ყოფილი მთავრის მემკვიდრეები დარჩნენ აფხაზეთში, როგორც მემამულეები? ამას გარდა, გამოთქმული ყოფილა მოთხოვნილება მმართველობის ძველი წესის აღდგენისა და მთავრად გიორგი შარვაშიძის დამტკიცების შესახებ²⁵.

მოძრაობა დაიწყო სოფ. ბიჭვინტაში, 1866 წ. ივლისის 17-ს და სწრაფად მოედო მთელს ბზიფის ოლქს. ადმინისტრაციის ცდებმა, დაემშვიდებინათ მოსახლეობა, ნაყოფი არ გამოიღო. ვინაიდან იმავე თვის 25-ს დანიშნული იყო შეამბოხეთა ყრილობა, პოლკ. კონიარმა გადაწყვიტა განსაკუთრებულ ღონისძიებათა გამოყენება. მთავრის მემკვი-

²⁴ „Восстание в Абхазии“, газ. „Кавказ“, 1866 г. № 68.

²⁵ ეს აძე, გვ. 255—256. ოფიც. ცნობაში აჯანყების აღმოცენებისათვის ერთ-ერთ ხელისშემწყობ გარემოებად დასახელებულია მიხეილის დასაფლავება, რომელზედაც ყველა უკმაყოფილომ მოიყარა თავი და რომელმაც აღელვა ხალხი და აღძრა სინანული წარსულის შესახებო. გაზ. „Кавказ“, 1866, № 68.

დრის გიორგისა და მთავრის ძმის ალექსანდრეს თანხლებით ის ჩავიდა გუდაუთაში და დაიბარა მცხოვრებლები სოფ. ლუხუნში (ლიხნი, მთავრის ყოფ. რეზიდენცია). აფხაზებმა, რომელნიც სრული სალაშქრო წესით გაწყობილნი მოსულიყვნენ, წარუდგინეს კონიარს თავისი მოთხოვნილებანი — სხვათა შორის ნებართვის მიცემის შესახებ თბილისში დეპუტაციის გასაგზავნად. კონიარმა გადაჭრით უარყო ეს მოთხოვნილებანი და თან გამოაცხადა, რომ საჭიროა ამ ურჩობის მეთაურთა გადასახლება²⁶. ეს მუქარა იყო ნაპერწკალი, რომელმაც ააფეთქა აღელვებული ხალხის ენერგია. ოფიციალური ცნობების მიხედვით, შემდეგ მოხდა ასეთი ამბები.

კონიარის განცხადების საპასუხოდ დაიძახეს: „ვისაც ფიცი აქვს დადებული, მოგროვდით“. ატყდა ჩოჩქოლი და ყვირილი. კონიარმა უმჯობესად მიიჩნია მთავრის სასახლეში დამალულიყო, სადაც სხვა რუსის ოფიცრებთან ერთად გადაიკვა იქვე მყოფი აფხაზების ჩოხები. ხალხმა თოფები დაუშინა სასახლეს და ბრძოლა გააჩაღა აგრეთვე ყაზახების ასეულთან, რომელსაც უკანასკნელად ეკლესიისთვის შეეფარებინა თავი. გიორგის, რომელიც სასახლის ფანჯრიდან ცდილობდა ხალხის დამშვიდებას, უყვიროდნენ: „გწყინს განა, რომ მამიშენის ქელესს ვმართავთ!“. შემდეგ სასახლეში მყოფმა სხვა აფხაზებმა სცადეს ასეთი ხერხი: მათ აივნებიდან თავში ცემით გამოაცხადეს, გიორგი მოკლულიაო. „რა ვუყოთ, მაგის მამაც ხომ მოკლულია“, იყო პასუხი. მაინც ამ ცნობამ ერთხანს მიაყუჩა ხალხი.

ახალი აღტკინება გამოიწვიეს რუსების მიერ მოკლული აფხაზის ნათესავეებმა. მეამბოხენი მიყვნენ მათ მოწოდებას. აცვიდნენ აივანზე და ყვიროდნენ: „გიორგი, გამოდი, თორემ შენც მოგკლავთ“. გიორგის და ალექსანდრეს გამოსვლამ ხალხს გზა გაუხსნა. მოკლეს ჩერეპოვი (მოხელე, რომლის უდიერი და შეურაცხყოფელი მოქმედება უმეშვეო საბაბი იყო შეიარაღებული გამოსვლისა), ბზიფის ოლქის უფროსის მოვალეობის აღმასრულებელი იზმაილოვი, სხვა რუსი მოხელეები. ყაზახები და, დასასრულ, ბუხარში შემძვრალი კონიარიც.

აჯანყებულებმა მიხეილის ჭაბუკი ძე მთავრად გამოაცხადეს. „ებლა შენ ჩვენი მთავარი ხარ. საითაც წახვალ, წამოგყვებით: საცა შენ, ჩვენც იქ უნდა დავილუპოთ“, შეჰფიცა ხალხმა გიორგის. გააკეთეს სამთავრო დროშა²⁷. ლაშქარს დაუძახეს ყველა თემიდან: სოხუმის აღება იყო გადაწყვეტილი. აჯანყებულთა მოძრაობა სოხუმისაკენ შეა-

²⁶ Дьячков-Тарасов, Абхазия и Сухум в XIX ст. Изв. КОРГО. XX, გვ. 186—187.

²⁷ წითელი ყუმბისგან გაკეთებული ნიშანი, ზედ ამოქარგული ხმლით; შემდეგში მეფის ჯარს ჩაუვარდა ხელში. „Сухум-Кале“, газ. „Кавказ“, 1866, № 70.

ჩერა აღიდებულმა მდ. გუმსამ. ისინი იძულებული შეიქნენ შორი. სოფ. გუმზე, მოევლოთ (Дьячков-Тарасов, გვ. 188). ამან საშუალებას მისცა რუს. ადმინისტრაციას თადარიგი დაეჭირა და სოხუმში დამხმარე ჯარები გამოეწვია. 27-ს ღამით მეამბოხეებმა (რიცხვით 4-დან 5 ათას კაცამდე²⁸) დაიჭირეს სოხუმის განაპირა ნაწილი და ცეცხლი გააჩინეს ქალაქში. 28-ს მათ ზღვით მოსულმა ჯარმა უკან დაახევით 29-ს ბრძოლის ველზე მოვიდნენ გიორგი და მისი ბიძა ალექსანდრე გიორგის შეხედნენ როგორც მთავარს; მას ახლდნენ საპატიო თავკაცები და ხალხის მიერ არჩეული 4 პირისაგან შემდგარი საბჭო. ჯარმა ახალგაზრდა მთავარს უმღეროდა სიმღერას, რომელშიაც შექმნილი იყო ლუხუნის გმირობა და გიორგის შურისძიება რუსების მიერ მოკლული მამისათვის. 30-ს, გარიყრაყზე, აჯანყებულებმა მწყობრად გაშლილი დროშით და სამხედრო სიმღერით იერიში მიიტანეს სოხუმის სიმაგრეზე, მაგრამ უკუგდებულ იქნენ. 5 აგვისტომდე მათი ჯგუფები კიდევ ჩანდა სოხუმს გარშემო, ღამით ისინი უახლოვდებოდნენ პეტეებს და სროლას აწარმოებდნენ. თანამედროვე კორესპონდენტს ამბობს, რომ სოხუმი დანგრევას სამხედრო და საკომერციო გემებმ გადაარჩინესო („Сухум-Кале“, газ. „Кавказ“, 1866, № 70). ახალი ჯარების მოსვლის შემდეგ სოხუმში, მეამბოხეები დაიშალნენ. ჩაქრობილ იქნა აჯანყება წებელდაშიც, რომელმაც იფეთქა ლუხუნის ამბებთან ერთად („Кавказ“, 1868, № 68).

მოსახლეობას იარაღი აჰყარეს და რამდენიმე მეთაური აჯანყებისა ხალხის თვალწინ დახვრიტეს (Д. Тарасов, 190). გიორგის პატივი ახადეს და რუსეთში გადაასახლეს²⁹.

გიორგის ცხოვრების ამ ხანის შესახებ, სამწუხაროდ, შეუძლებელი გახდა დოკუმენტური ცნობების მოპოვება. მისი პირადი არქივი, თუ დაღუპული არ არის, ჩვენთვის ხელმიუწვდომელი აღმოჩნდა.

²⁸ „Восстание в Абхазии“, газ. „Кавказ“, 1866, № 68. Г. М. Шервашидзе, Так пишется история, газ. „Закавказье“, 1910 г. № 126. უკანასნელ წერილზე მიგვითითა განსვენებულმა პავლე საყვარელიძემ.

²⁹ აჯანყების მსვლელობის საყურადღებო დეტალები, ზეპირგადმოცემით შენახული, იხ. თ ე ღ ო სა ხ ო კ ი ა ს წერილებში: „აფხაზეთი (მგზავრის შენიშვნები). სოხუმიდან გაგრამდე“, გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1903 წ. 18.XII; აგრეთვე, ილ. კ ე ო ნ ი ა, აფხაზეთის მთავრის მემკვიდრის ვ. შარვაშიძის გარდაცვალების გა-

ქვონიას ცნობით, შემდეგში გიორგი მთავრობას შეუწყნარებია. პეტერბურგს დასახლებულა, სადაც მას დიდად დამეგობრებია მეფის ძე, შემდეგ თვით გამეფებული, ალექსანდრე (მესამე). ახალგაზრდა, ლამაზ, ჰკვიან გიორგის აქ ბრწყინვალე კარიერა ელოდა. ასეთი წარჩინებისათვის თავს დასდებდა მისი წრის უდიდესი ნაწილი³⁰. გიორგი მაინც სტოვებს სამეფო კარს და საქართველოში ბრუნდება. ეს მშდროს ხდება, როცა გიორგი უკვე მომწიფებულია სულიერად. ჩვეულებრივად ის ქუთაისში ცხოვრობს. ებმება საზოგადოებრივ საქმიანობაში. ერთი ფაქტი მას გარეგნულადაც აწყვეტინებს კავშირს უმაღლეს მშვიციალურ წრეებთან: იმპერატორ ალექსანდრე მესამის ქუთაისში ჩშმოსვლის დღისათვის გუბერნატორმა წინადადება მისცა გიორგის, წწკო ნიკოლაძესა და სხვა არაკეთილსაიმედო პირებთან ერთად, გასწლოდა ამ ქალაქს. საპასუხოდ, გიორგიმ დემონსტრაციულად უარი წანაცხადა ფლიგელ-ადიუტანტობაზე. უმაღლეს საკარისკაცო ტიტულზე, რომელიც მას მეფისგან ჰქონდა მინიჭებული. ეს მთავრობისათვის მშმის გამოცხადებას უდრიდა, რაც რუსეთის ოლღგარხიასთან გიორგის შრთიერთობის სრული გაწყვეტით დამთავრდა.

გიორგის უმცროსი თანამედროვე და პირადად მცნობი ერთი პირი ამბობს: „გაბედულად შეიძლება ითქვას, რომ გიორგი ერთადერთი გამონაკლისი მაგალითი იყო მთელ ჩვენ საკმაოდ მრავალრიცხოვან მთავრობის მემკვიდრეთა და უმაღლეს არისტოკრატიის წევრთა შორის, რომელმაც ქედი არ მოიხარა, მცირეოდნადაც არ დაიმცირა ღირსება თავის ერის მჩაგვრელ, თავის ხალხზე ძალით გაბატონებულ ძლიერ სახელმწიფოებრივ მმართველობის წინაშე; დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ ყველა მისი ღროის და მისი წრის ოჯახობა დიდ ბედნიერებად და საოცნებო ნეტარებად სთვლიდა იმ ჯილდო-წარჩინებას, რომელსაც გიორგი ზიზღით უარყოფდა. ვინ არ იცის, თუ რამდენი მსხვერპლით და ტანჯვა-წვალებით მიისწრაფოდენ ყველა ჩვენი არისტოკრატიის წევრნი სასახლის ყურადღება-წყალობის დამსახურებისაკენ, გიორგის კი ყმაწვილობიდან ეზიზღებოდა ყოველივე ის სიკეთე, რომელიც რუსეთის ტახტიდან გამომდინარეობდა“³¹ ... სამაგი-

მო, ეს წერილი დაბეჭდილი იყო ერთ-ერთ ქართულ გაზეთში, რომელიც ამჟამად ხელთ არა გვაქვს, ჩვენ ესარგებლობდით ამ წერილის ნაკლული შავით, რომელიც გადმოგვცა ავტორის ქვრივმა, ან. ქვონიამ,

³⁰ გიორგის ნათესაეი, სამთავრო სახლის უმცროსი შტოს წარმომადგენელი. გ. დ. შარვაშიძე, მაგალითად, იყო პოფმაისტერი და ყველაზე დაახლოებული პირი ალექსანდრე მესამის ქვრივის, იმპერატრიცა მარიაშისა.

³¹ სიტყვა წარმოთქმული გ. შარვაშიძის დასაფლავებაზე, ჟურნ. „თეატრი და ცხოვრება“, 1918 წ. № 10.

ეროდ, გიორგი შესაბამისად შევიწროებულია. იმავე ცნობით, გიორგის „ორი ქცევა მიწა ენატრებოდა თავის ქვეყანაში“ (მიხეილის შემკვიდრეებს მთელი მამული ჰქონდათ ჩამორთმეული მთავრობისაგან) მაშინ, როცა მოხსენიებული პოფმაისტერი გ. დ. შარვაშიძე უშველებელი მაიორატის მფლობელი იყო აფხაზეთში. გიორგის აგრეთვე „აღკრძალული ჰქონდა თავის სამშობლოში — აფხაზეთში ხანგრძლივი ცხოვრება, მხოლოდ 1905 წლის შეკვეცილ უფლებათა მოპოვების შემდეგ შესძლო დაუბრკოლებლად აქ ცხოვრება“³². მიუხედავად ამისა, იგი სამარის კარამდე შერჩა თავის კეთილშობილსა და ამაყ პოზიციას.

თვალსაჩინოა, რომ გიორგი შარვაშიძე მთელი თავისი არსებით ქართულ კულტურულ სამყაროს უკავშირდება. სანიმუშოდ მოვიტანთ ნაწყვეტს ერთი მისი წერილიდან: „მართალია, ჩვენს სამშობლო ივერიას ყოველგვარი დიდი კულტურული განცდა გამოუვლია, მაგრამ ჩვენი წარსული ისეთს უამს გაუშეშდა, რომ დაგვებნა ბუნებრივი ევოლუციის შარა და კანონი. დიად, ჩვენ შეგვიძლია თამამადაც ვთქვათ, რომ, იღბალის უკუღმართობას რომ ხელი არ შეეშალა, ევროპის წინათაც ვიქნებოდით ჩვენ დღეს; ვინაიდან, როდესაც ანდრია მოციქული აქ ქრისტეს მცნებას გვიქადაგებდა, მაშინ ევროპაში თვით დუკებსაც კამეჩის ტყავი ეცვათ ტანზე და ფეხშიშველა, შუბებით ხელში, ნადირობდნენ ტყეებში. მას მერე, როგორც იყო, ომით, მუდამ დავიდარაბით, მივიტანეთ ჩვენი კულტურის ცხოვრება თამარ დედოფლის დრომდი, რომელიც იყო ივერიის ოქროს ხანა! შემდეგ კი უკუღმართად დატრიალდა ერის არსება. შემოსეული მტრები არ გვაძლევდნენ საშველს და ხალხი დაიღალა. ნელ-ნელა ჩაქრა დიდებული გონებრივი და ქონებრივი თანხა ქვეყნისა და დაიშალა ცხოვრება თვითარსებობისა. ენა გაღარიბდა, ზნეობა წაგვიხდა, ქონება-შეძლება დავკარგეთ, რაინდობა და პატიოსნება განვაგდეთ და ბოლოს მოვალწიეთ იმ ხანაში, როცა კეთილდღეობასა ვპოვნით ჯაშუშობაში და სამშობლოს მტრობაში!“... „ამ დროს, როდესაც შეგნებული ნაწილი ივერთა დაკუწულ ხალხისა, ხელთგულდაკრეფილი, იდგა საფლავეებზე თავის დავიწყებული, დამარხული დიდებისა, დღეს, უეცრად გაის-

³² იქვე, გ. შარვაშიძე თითონ ამბობს, რომ რუსის მთავრობამ „მორალურად და მატერიალურად გაანია“ მისი ოჯახი: „Так пишется история“, газ. „Завкавказье“, 1910 г. №125.

მა ხმა სიმართლისა და თავისუფლებისა! დაჰკრა საქართველომ ნა-
ღარა, დაჰკივლა ვაშა, ვაშა!“ შემდეგ ავტორი ეკამათება იმათ, ვინც
ეწინააღმდეგება საქართველოს ავტონომიის იდეას, „ბრწყინვალე მზეს
ერის განთავისუფლებისა, გამოცოცხლებისას“³³. ეს შეგნება არის გი-
ორგის მოქალაქეობრივი პიროვნების საძირკველი.

ამავე მოვლენის მეორე მხარეა ის ფაქტი, რომ გიორგი ქართული
სიტყვის კულტურას ემსახურება.

ქართული ენა გიორგისათვის არის არა მარტო კულტურის მთა-
ვარი იარაღი, არამედ სიყვარულის განსაკუთრებული საგანიც. ის
მტკივნეულად განიცდის ქართული ენის ინტერესებს და მძაფრი მო-
შურხეობით ზრუნავს მისი სიწმინდის დაცვისათვის. ამასთანავე, გი-
ორგი ამჟღავნებს თავის კუთვნილებას გარკვეული ქართული სამწიგ-
ნობრო სკოლისადმი, რომლის პრინციპების შეგნებულ დამცველად
გამოდის. ამ მხრით, საინტერესოა გიორგის ერთი წერილი: „ქართული
ენის გარშემო“, რომელიც გამოწვეული ყოფილა „ქართული მართლ-
მწერლობის კომისიის“ შედგენით. ავტორს „გული არ უთენს“ ამ
საკითხების გამო საზოგადოებას არ მიმართოს. მოვიტანთ ნაწყვეტს:
...„პირველადვე, ეს სახელი „მართლმწერლობა“ (правонаписание) ქარ-
თულის დაჩვეულ სმენას ეჩოთირება. ამ ორთა შეერთებულ სიტყვაში
14 ასო შედის, რომელთა შორის უხმონი არიან ცხრა და ამა უხმოთა
ერთმანეთთან გადაბმა შეჰქმნის რაღაცა ბრგუ გამოთქმას. რომელიც
ეწინააღმდეგება ქართულს მუსიკალურ ენას. მე ვფიქრობ, რომ კი
მოიძებნებოდა უკეთ მოხდენილი სიტყვა, და სანამ ახალს მოიგონებ-
დენ, საჭირო იყო დიდი ძიება, ვინაიდან საეჭვოა, რომ აქამომდე ქარ-
თველ ერსა და მწიგნობართა არ ჰქონოდათ ტერმინი დამახასიათებ-
ელი უმცდარი წერისა. კიდევ მეორე ამგვარივე სიტყვაა შემოღებული
ჩვენ მწერლობაში; ეს სიტყვა არის „სოფლმხედველობა“. ესეც ხომ,
როგორც პირველი, პირდაპირ რუსულიდან არის ნათარგმნი — „миро-
воззрение“. აქვე, არა თუ შეიძლებოდა უკეთესი თარგმნა, სრულია-
დაც არ სჭიროდა ქართულს ამ ტერმინის ხმარება; სულ სხვანაირად
შეიძლებოდა გამოყენებულ მოფიქრებათა გადმოცემა. მაგალითად,
ფრანგულ ენაში არ არსებობს [ეს] ტერმინი... და იტყვიან მხოლოდ
„la contemplation du monde“ ანუ „l'idée universelle“ „სახელ-
დობ ამა და ამ კაცისათ... ყოველს ენას მიჰნიჭებია თავისი, ასე
ვთქვათ, — ჭიშური თვისება. თუმცადა შეიძლება, მიუხედავად
ამისა, უფრორე განვითარება ენისა, შესაბამისად დროთა პროგრესისა,

³³ გაზ. „საქართველო“, 1917 წ. №№ 137, 140.

მაგრამ ამას დიდის მოწიწებით, ცოდნით და სიფაქიზით სჭირია მოპყრობა, რათა³⁴ არ გაირყვნას ჯიშური თვისება ენისა. ხოლო სხვა-თა ენიდან უხეშად თარგმნა სიტყვისა და მიბაძვით გადმოლაგება სხვა-თა გონებრივი ვინაობისა — შეადგენს სამშობლო ენის გადაგვარებისადმი მისწრაფებას. გარდა ამისა ბევრი საბუთებია ენის გარყვნისა. ჩვენს მწერლობაში გაუქმებული ქართული ასოები: ც, ჳ, ძ, მ. ც საჭიროა ზოგან სიტყვების წესიერ გამოთქმისათვის. მაგ.: თქტცნ, ჩტცნ, ქტცყანა... და სხ. ამის მაგიერ ახლა ვწერთ ვ ე ნ-ს. გამოთქმაში ქართული ნაზი კილო იკარგება და გამოდის ТКВЕН, ЧЕЕН და სხვ. მეორე ასო ჳ შეცვალეს ვი-ზე, წინეთ სწერდენ: შენთვს, ჩემთვს, ტვრთი, ზვრთი და სხ. ახლანდელ გამოთქმაში კი ისმის: шентвис, твирти და სხვ. ასე ჳ ქართულში ფრანგულ u-ს მაგივრობას ეწევა; ვთქვათ სიტყვა „კვრა“. ეს დაიწერება ფრანგულად მშვენიერი ქართული გამოთქმით — kura, ხოლო რუსულად კი დაიწერება квира, ე. ი. იმ გამოთქმით, როგორაც ახლა ჩვენც ვხმარობთ. რუსულს ენაზე გამოზრდილი ყურისთვის ამნაირი გამოთქმის შეცვლა დიდს განსხვავებას არ შეადგენს, მაგრამ ნება გვაქვს ვიკითხოთ, რა გაჭირვებამ აიძულა ის პირები, რომლებმაც შესცვალეს და გადაჰყარეს ქართული ასოები? ალბად იმისთვის, რომ მოზარდ ყრმათა გაუადვილდეს ორთოგრაფიის შესწავლა!. მაგრამ ეს მოსაზრება ყოვლად შეუწყნარებელია, ყრმათა ცოდნის გასაადვილებლად მცოდნენიც უვიცობაზედ დაეყენოთ! რაც უნდა მიზეზი ყოფილიყოს, ყოველ შემთხვევაში, ერთობ დიდი თავხედობაა ვინმემ, ან რამდენიმე პირმა, — აიღონ და გააუქმონ ათასი წლის წეს-კანონი მწერლობისა“. ამ ასოებს გარდა, ავტორს საჭიროდ მიაჩნია ჭ-ც; საბა-სულხანსაც აქვს ის ნახმარი და ამას გარდა საჭიროა უცხო სიტყვების დასაწერადო, „ამას უნდა დაუმატოთ, რომ ახალ მწერლობაში ხმარობენ ყოვლად უსაჭიროდ გამოგონილს და, ნურას უკაცრავად, — სმენისათვის უშვერ სიტყვებს, მაშინ, როდესაც ეს სიტყვები ძლიერ სალად არსებობენ ქართულში. რას ნიშნავს ამნაირი მოვლენა? უმეცრებაა, თუ ფუტურიზმი? ... (უცხო სიტყვებს და ტვრ-მინებსაც) უნდა მივმართოთ მხოლოდ უკიდურეს შემთხვევაში, მაშინ როცა დასტურ ქართულად არ ითქმება აზრისა შინაარსი, ახლა კი წამდაუწუმ ხმარობენ უცხო სიტყვებს, თითქოს ამით მკვეხრობენ „დახე რა ნასწავლი ვარო!“ ქართული გაზეთები გაუდენთილია კუპატსავით უცხო სიტყვებით. ხშირად შეხვდებით ისეთს სიტყვათშეწყობას, რომელშიაც შვიდს სიტყვაში ოთხი არ არის ქართული! აბა

34 ტექსტში შეცდომით: „ენიანიდან“.

რა უნდა გაიგოს სოფლის კაცმა, ვისაც გარეშე ენები არ უსწავლია? ამასთან კიდევ რასაცა წმინდა ქართულად იტყვიან, ამათშიც აუარებელი შეცდომებია ზოგი დრამატიკული და ზოგიც ორთოგრაფიული... ენის გარდაკეთებას თავი უნდა დაეანებოთ! დიად, საჭიროა ვეცადოთ ჩვენს ენას შევსძინოთ, გაეამდიდროთ და არა გარდავაშენოთ, გარდავაგვართ. სამწუხაროდ, ერთი რამ თვისება ჩვენი უნდა აღვიაროთ: ყოველ დროსა ჩანს ყოფილან ისეთი ვინმეები, რომელნიც ჰფიქრობდნენ „ჩემი სჯობსო“ და „უცილობლობდენ ვითა ჯორი“. მაგალ.: ვეფხისტყაოსანი ძლიერ გარყვნილია უცნობი ვინმეების ჩამატებული ლექსებით და დიდი შრომა დასჭირდათ შემდეგ, რომ ეს უკვდავი თხზულება ყალბისაგან განეწმინდათ. დღესაც, შეგვიძლიან კი დასაბუთებით დავრწმუნდეთ, რომ უმცდარადაა იგი. ახალს გამოცემებში? შემდეგ, ჩვენ დროშიც ამ დიდებული მწერლის სურათიც კი გამოიგონეს, მაგრამ ეს კი არაა საკვირველი, რომ უმეცარს ვინმეს განუზრახავს რუსთველი წარმოედგინა ჩვენი დროის სამოსელით და მის ყიზილბაშურ ქუდში კალამი გარჭობილი. საკვირველი ის არის, რომ ქართველ საზოგადოებამ მიიღო ის, როგორც ნამდვილი სურათი და გაავრცელეს კიდევცა! ამგვარი მოვლენა სამწუხარო ნიშნებია და თუ ქართველი ერი მთლად არ გარდაშენდა, — შთამოება და მომავალი ჩასთვლის ჩვენს დროს გონების უმწიფარ ხანად“³⁵... თქმა არ უნდა, ბევრი რამ ამ მსჯელობაში შემცდარია და მიუღებელი ჩვენთვის, ყოველივე ეს საინტერესოა იმდენად, რამდენადაც ავტორის განწყობილებასა და ლიტერატურულ აღზრდას ახასიათებს.

ამ დამოკიდებულებას ქართული ენისადმი კვებავდა ის ღრმა ცოდნაც ძველი და ახალი ქართული მწერლობისა, რომელიც გიორგის ჰქონდა; ერთი ჩვენებით, რომელიც პირადი ურთიერთობიდან მიღებულ შთაბეჭდილებას ემყარება, გიორგი ზედმიწევნით იცნობდა რუსთაველს³⁶.

ეს კულტურული ორიენტაცია სრულიად არ ნიშნავდა მშობლიურ ბუდეზე მოწყვეტას. „ქვეყანა მისი მშობელი“ თავისი ადგილობრივი სპეციფიკურობით გიორგი შარვაშიძეს მართლაც ღრმა სიყვარულით უყვარდა. განსვენებულმა კონსტანტინე ერისთავმა, გიორგის მეგობარმა, გვიამბო, რომ როცა გიორგი ქუთაისში ცხოვრობდა, ზაფხულობით ის ხშირად მიდიოდა აფხაზეთში. გამოეწყობოდა ჩოხით და მთელ აფხაზეთს მოივლიდა ისე, რომ კუნჭულს არ დატოვებდა დაუ-

³⁵ გაზ. „საქართველო“, 1915 წ. № 169.

³⁶ „გიორგი შარვაშიძე“, გაზ. „საქართველო“, 1918 წ. № 45.

ფვალერებელს მთაში და ბარში, გზაზე თუ გზის გადაღმა. ასეთი ხე-ტიალისაგან სამოსშემოძრცვნილი ბრუნდებოდა უკანო. ცნობილია მისი პუბლიცისტური გამოსვლები აფხაზეთის ისტორიისა და მიმდინარე ცხოვრების საკითხების გარშემო ადგილობრივსა და საზღვარგარეთულ პრესაში³⁷. გიორგი შესანიშნავი მცოდნე იყო არა მარტო აფხაზეთის წარსულისა და აწმყოსი, არამედ თვით აფხაზური ენისაც. ასე ახლა არავინ ლაპარაკობს აფხაზურსო, ამბობენ მის შესახებ აფხაზეთში³⁸. მშობლიური თავისებურების დიდი გრძნობის წიაღში შეიძლებოდა მხოლოდ დაბადებულყო ისეთი შედეგრი, როგორიცაა მისი „აფხაზური სიმღერა „ვარადა“³⁹ — უშინაგანესი ლირიკული მღელვარების პოეტური შენივთება:

განგებავ! ამას ნუ მიწყენ
ვერ გადავგვარდე ვვარადა,
ხანდისხან დავიღუღუნო
მამაპაპური ვარადა.

იგი ღუღუნო-სიმღერა
არ არის გასახარადა,
ის არის მძიმე მოთხრობა
გულისა სატყვივარადა.

ისა ჰგავს დედის საფლავზედ
ობლისა მოთქმას მწარადა,
კენესის და კენესის, ქვითინებს
მტირალის ჩვილის გვარადა.

უბნობს თუ ვითა ცხოვრება
ათასის წლისა წყნარადა
ერთბაშად, ერთის მობერეით
სულ წარხვეტილა ქარადა!

ზოგჯერ გიყურად შეპკივლებს
ბედისა სამუქარადა.
ეტყვის: მარტოკა დამაგდე
ნაწყვეტად, ნაოხარადა;

37 იხ. მაგ. გ. შარვაშიძის ზემოთ დასახელებული წერილი. აგრეთვე, შ. დანი, გ. შარვაშიძე, გაზ. „საქართველო“, 1918 წ., № 47.

38 ასეთი აზრი ავტორს გაუგონია თავის მამისა, კიკინ და მიხეილ მაროანიებისა, ა. კოკუასა, ბესლან ხვარციასა და სხვა აფხაზებისაგან, რომელნიც პირადად იცნობდნენ გ. შ.-ძეს.

39 ვარადა ჩერქეზული სიტყვაა, სადაც „სიმღერას“ ნიშნავს. როგორც თვით ჩერქეზულში, ისე აფხაზურში, მეგრულში და ზოგიერთ სხვა კავკასიურ ენაში „ვარადა“ (ჩერქ. უარად) არის ყველაზე გავრცელებული სასიმღერო ზღერენი. ზოგჯერ კიდევ იგი სიმღერის სიტყვიერი ტექსტის ერთადერთ მასალას წარმოადგენს.

მიკვირს საწუთროს ენებანი
ვის ჰტხერიან, ვის სახმარადა
და მსგავსსა ბოროტებასა
ყურსა არ უგდებს ცა რადა!

განგებაე! გვედრებ ნუ მიწყენ,
თუ რომ შეგჩივი მარადა,
ხანდისხან დავიდუღუნო
ვაი და ვაი ვარადა!

თავის კუთხესა და ტომთან კავშირი გადასკვნილი იყო გ. შარვაშიძეში ხალხთან სიახლოვესა და დემოკრატიულობაზე. მის სადარბაზო ბარათზე მარტივად არის ქართულად აღნიშნული: „გიორგი შარვაშიძე“ — არც ტიტულები, არც გვირგვინები — ჩვეულებრივი ბუტაფორია. ის იყო რაინდი, რომელიც ებრძოდა არა მარტო ეროვნულსა და პოლიტიკურს, არამედ სოციალურ უსამართლობასაც, ელინისა და ბარბაროსის განურჩევლად. სომხური სოციალ-დემოკრატიული გაზეთი „პაქარ“ თავის დროზე მადლიერებით აღნიშნავდა, რომ 1904 წელს გ. შარვაშიძე გამოვიდა აფხაზეთში მცხოვრებ სომეხ კოლონისტთა დამცველად აღვირახსნილი რეაქციული ელემენტების წინააღმდეგ. წერილის ავტორი, გაზეთის კორესპონდენტი აფხაზეთიდან, ამ ფაქტს ასახელებდა როგორც ნიშანს აფხაზი ხალხის კეთილგანწყობილებისას სომეხი მეზობლებისადმი⁴⁰.

გიორგის პოლიტიკური განწყობილება კარგად ჰქვივის ერთ მის კერძო წერილში, რომელიც გაგზავნილია სოხუმიდან ოდესაში 1913 წლის 9 ნოემბერს გიორგის ცოლის ნათესავისადმი. აქ, სხვათა შორის, ვკითხულობთ: „Прочитал в газетах, что жалоба Кости оставлена Сенатом без последствий. Это, вероятно, очень его огорчает! А по мне, на такое необдуманное постановление совершенно следует начихать! Впрочем ты, как ярая монархистка, вероятно относишься также и к решениям Сената почтительно!.. Интересно знать каких взглядов будет Ваша Варя; нынче у детей весьма разнообразные взгляды“...

ხოლო გიორგის დამოკიდებულება რელიგიისადმი ჩანს იმავე კორესპონდენტისადმი და დაახლოებით იმავე ხანებში მიწერილი მეორე წერილის სიტყვებიდან: „Воскрес Христос или нет (წერილი აღდგომის დღეებშია დაწერილი, — ს. ჯ.), мне это совершенно все равно! О, если бы я верил в это воскресенне, я бы так молился,

⁴⁰ *მსაქმარ*, 1916 წ. № 6, 8; „საქართველო“, 1916, № 43.

что бог подарил бы мне ее жизнь“ (საუბარია გიორგის ახლად გარდაცვლილ ცოლზე)⁴¹.

ახლა შეგვიძლია დავსვათ საკითხიც გიორგი შარვაშიძის თვით-ცნობიერებისა, მისი მოქალაქეობრივი მრწამსისა და კულტურულ-პოლიტიკურ შეხედულებათა წარმოშობის შესახებ. ზემოთ აღნიშნული ფაქტები უკვე მიუთითებს ნაწილობრივ ამ ელემენტების სათავეებისაკენ, რომელთაც კიდევ უფრო მკაფიოდ წარმოაჩენს ისტორიული და თანამედროვე პირობებისა და კულტურული წრის შემდგომი შესწავლა.

თავისი დროისა და წრისთვის გიორგი დიდად განათლებულ კაცად უნდა ჩაითვალოს. ჩვენ არ ვიცით, რომელი ოფიციალური სკოლა განვლო გიორგიმ. შემდეგში ის რამდენიმე-გზის ევროპაშიც ყოფილა. ამის შედეგი, სხვათა შორის, დასავლურ-ევროპული ენების საუცხოო ცოდნა იყო. რუსულის გარდა, ზემოთ გამოყენებული ცნობით, მან იცოდა ფრანგული (განსაკუთრებით), ინგლისური, გერმანული და უყვარდა ალფრედ დე მიუსესა და ვიქტორ ჰუგოს ლექსების ზეპირად გამოთქმა (ფრანგულად)⁴². ქართულთან ერთად მან მშვენიერად იცოდა მეგრულიც (იქვე) და როგორც გიორგისავე წერილებიდან ჩანს, ლათინურიც. თუ აფხაზურ ენასაც მოვიგონებთ, იგი ნამდვილ პოლიგლოტად წარმოგვიდგება.

მისივე ნაწერებიდან დიდი ნაკითხობა და საერთო ცოდნაც ჩანს. ერთი სიტყვით, გიორგი დასრულებული ევროპული განათლებით არის აღჭურვილი, მაგრამ ამ განათლების საფუძველი შინაური ქართული მწიგნობრული აღზრდაა. ამ მხრით ის იმ ქართულ თაობას ეკუთვნის, რომლისთვისაც ჭერ კიდევ ოჯახია პირველდაწყებითი სასწავლებელი, ხოლო მასწავლებელი — დედა, ან სხვა ახლობელი ქალი. ამ თაობის კაცი შინაური მომზადების შემდეგ რუსულ სკოლაში მიდის; მაგრამ მას თან მიაქვს გარკვეული ჩვევები, სიმპათიები, ცოდნა, თავისებური შეხედულებანი, რომელნიც მსოფლმხედველობის წარმოქმნისას თავის საპატიო როლს ითამაშებენ და, დასასრულ, ყველაზე ტკბილი და ყველაზე დაუვიწყარი, დედის დარიგება, რომელიც, გი-

⁴¹ წერილები დაცულია საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის წიგნთსაცავში.

⁴² დასახელ. წერილი, გაზ. „საქართველო“, 1918, № 45.

ორგისავე სწორის, გ. ჭალადიდელის სიტყვით რომ ვთქვათ, ჩვეულებრივად შემდეგში მდგომარეობდა: „მაგრამ ამას გთხოვ ყველაზე უფრო, არ დაივიწყო სამშობლო ენა: ... თუ საძირკველი დანგრეულია, მაშინ კედლების აშენებისთვის ყოველი შრომა დაკარგულია“ ... ენასთან ერთად მშობლიური მიწის სიყვარულსაც აბარებდნენ: „შენს მოძმეთ შორის და შენს მიწაზე გერჩიოს იყო შენ დამარხული: ტანი უსულო და უგრძნობარე თუგინდ შინ იყოს და თუნდა გარე, მაგრამ როგორღაც დედაშვილობამ, სანატრელია სამშობლო მხარე“...

როცა დიმიტრი ყიფიანს პირველად უნახავს პატარა გიორგი, უკანასკნელის დედას, ალექსანდრას, მისთვის უთქვამს: გიორგი ქართულად უკვე თავისუფლად კითხულობს და წერს, რუსულ წერა-კითხვას კი ჭერჭერობით ერთი აქაური კაცი ასწავლისო⁴³. საფიქრებელია, გიორგის ქართული ენის მასწავლებლები დედამისი და მისივე პაპიდა, ალიბეგ შარვაშიძის ცოლი, კესარია უნდა ყოფილიყვნენ. მათგან უნდა შეეთვისებინა გიორგის არა მარტო წერა-კითხვა, არამედ ქართული მწერლობის ცოდნა და ლიტერატურული ნორმების განსაზღვრული სისტემაც. ეს ქალები გიორგის აკავშირებდნენ მეტად კულტურულ ოჯახთან, რომლის შესახებაც ქვემოთ ვისაუბრებთ. ამ მხრიდან მომავალი გავლენა მით უფრო ძლიერი უნდა ყოფილიყო, რომ ის ერწყმოდა თანაგვარს კულტურულ ტრადიციებს, რომელნიც დროთა შორეთიდან მამის ოჯახში იყრიდნენ თავს.

საერთოდ, ტრადიციული მომენტი მეტად თვალსაჩინოა გიორგის არსებაში, როგორც ამას მისი დამკვირვებელნი (ილ. ჭყონია, შალვა დადიანი და სხვანი) აღნიშნავენ. უკანასკნელთა ყურადღებას იპყრობს, მაგ., ის ფაქტი, რომ თავის თანამედროვეთათვის გიორგი იყო *elegantiae arbiter*, რომლის მოქცევისა და ზრდილობის ძველებურ წესებს სავალდებულო ნიმუშად სთვლიდნენ. ფიზიკურადაც, ის საუკეთესო ტიპი იყო თავისი რასის საყოველთაოდ განთქმული სილამაზისა. „ვეფხისტყაოსნის“ დამსურათებელი, ცნობილი მხატვარი ზიჩი გიორგის თურმე ულამაზეს კაცად სთვლიდა და ტარიელის ხორციელთა განპიროვნებისათვის უფრო შესაფერ ობიექტს ვერ პოულობდა (ილ. ჭყონია, შ. დადიანი).

მივეყვით ამ ტრადიციების სადინარს და გავითვალისწინოთ მათი სათავეები ისტორიულ გარემოსთან ერთად.

⁴³ დ. ყიფიანის დასახელ. მოხსენება, ფფ. 38—39. ამ დროს გიორგი, ყიფიანის სიტყვით, ცხრა წლისა უნდა ყოფილიყო. როცა 10 წლის გამხდარა, ის მამას ქუთ. გენ.-გუბ. გაგარინის ოჯახში მიუცია, სადაც მისთვის კერძო მასწავლებლები მიუჩენიათ. *Бороздин, Закавказские воспоминания*, с. 250—251.

აფხაზთა ტომი ისტორიულ სარბიელზე ქრისტიანული წელთაღრიცხვის დამდგეს გამოდის, მაგრამ განსაკუთრებულ აქტიურობას იჩენს მერვე საუკუნიდან, როცა აფხაზთა სამეფო არსდება. ეს სამეფო შეუჩერებლად ვითარდება და X საუკუნის შუაწლებისათვის მას უჭირავს არა მარტო მთელი დასავლეთ საქართველოს ტერიტორია, არამედ აღმოსავლეთ საქართველოს მნიშვნელოვანი ნაწილიც. შემდეგში ის დანარჩენ ქართულ სამთავროებთან ერთად შეადგენს საქართველოს ფეოდალურ მონარქიას და მთლიანად არის მოქცეული ქართული კულტურის წრეში. მაგრამ, ამას გარდა, ირკვევა, რომ უკვე აფხაზთა სამეფოშიც, ყოველ შემთხვევაში IX საუკუნის მეორე ნახევრიდან, სახელმწიფოს, მწიგნობრობისა და ეკლესიის ენა არის ქართული⁴⁴.

ქართულ ენას ეს როლი არ დაუკარგავს მაშინაც, როდესაც საქართველოს სამეფოს დარღვევის შემდეგ, წარმოიშვა აფხაზეთის სამთავრო, განკერძოებული პოლიტიკური ცხოვრების მატარებელი. ეკლესიურად აფხაზეთი უკანასკნელ ხანამდე იმერეთ-სამეგრელო-გურიასთან ერთად ერთ მთლიანობას შეადგენდა, ერთი საეკლესიო (ქართული) ენით. ქართულივე არის სამთავრო დაწესებულებათა და, საზოგადოდ მწიგნობრობის ენა. სამწუხაროდ, სათანადო მასალები თითქმის სავსებით განადგურებულია. მოღწეული ნაწყვეტები ამ დასკვნას. რომელიც ისტორიული პირობების გათვალისწინების ნიადაგზე თავისთავად სავალდებულო ხდება, სავსებით ეთანხმება⁴⁵. თვით XIX ს-ში, როგორც ეს ქვემოთ უფრო დაწვრილებით იქნება წარმოდგენილი, აფხაზეთის მთავრის კანცელარია ქართულად მუშაობს. რუსული ოფიციალური ცნობებითაც, უკანასკნელი მთავარი მიხეილი კავკასიის მმართველობასა და მის წარმომადგენლებს ჩვეულებრივად ქარ-

44 ავტორს ამ საკითხისათვის სპეციალური გამოკვლევა აქვს მიძღვნილი. იხ. საქ. საისტ.-საეთნოგრ. საზ-ბის 1928 წ. 28 დეკ. კრების ოქმი № 272.

45 იხ. მაგალითად, ყვაპუ შარვაშიძისა და მისი ძმის ქერეჭიძის დოკუმენტი XV II ს. მეორე ნახევრისა. საბუთი ნაწილობრივ თვით ყვაპუს ხელით არის დაწერილი: სოლომონ, არზაყან, საუსტან შარვაშიძეების მინაწერები ბიჭვინტის ერთ ხელნაწერზე. Brosset, Voyage arch., VIII rapp., p. 132—133, და სხვა. აგრეთვე ლუხენის (ლიხნის) წარწერა მხედრული, ვერცხლის ფეშხუმზე, რომელიც იხსენიებს სოლომონ შარვაშიძესა და მის შვილს არზაყანს. იხ. თ. სახოკიას ზემოთ დასახელებული წერილი: „ცნობის ფურცელი“, 1903 წ. 11.XII.

თულად მიმართავს. დაცულია მიხეილის ამ ქართული საბუთების რამდენიმე დედანიც⁴⁶.

ქართული ენის ცოდნა, ჩანს, საერთოდ გავრცელებული ყოფილა აფხაზეთში: 1714 წ. სულხან-საბა ორბელიანმა კუნძულ მალთაზე (ხმელთაშუა ზღვაში) საქართველოდან დიდი ხნის წინათ გატაცებულ სხვა ტყვეთა შორის აფხაზიც ნახა და გაკვირვებით აღნიშნა: „აფხაზმა რატომ იცოდა, ის გამიკვირდა ქართული“⁴⁷. საზოგადოდ, შესამჩნევია, რომ პერიფერიის კულტურულ კავშირს ცენტრთან იმ ხანებში თვით ცენტრში ნაკლებ გრძნობდნენ, ვიდრე ამ განაპირა კუთხეებში.

ქართულის ცოდნა, რა თქმა უნდა, უმთავრესად თავადაზნაურობას ახასიათებდა, იმიტომ, რომ ქართული იყო კულტურის ენა, კულტურა კიდევ ფეოდალური საზოგადოების პირობებში უპირატესად უმაღლესი წრეებისათვის არის მისაწვდომი. ბატონიშვილი ვახუშტი იმავე საუკუნის შუა წლებში წერდა აფხაზების შესახებ: „ენა საკუთარი თვისი აქუსთ, არამედ უწყიან წარჩინებულთა ქართული“⁴⁸. რუსი მკვლევარი ს ე ლ ე ზ ნ ე ვ ი, რომელიც 1841 წ. იყო აფხაზეთში, წერს, რომ ამ წრის წარმომადგენელმა ბევრმა იცის ქართული და ოსმალური წერა-კითხვა⁴⁹ (ოსმალურმა მოიპოვა ერთგვარი გავლენა აფხაზეთში მაჰმადიანობის გავრცელებასთან ერთად XVIII საუკუნეში). ამავე კატეგორიას ეკუთვნის ის ფაქტი, რომ ჩვენს საუკუნეშიაც აქაურს თავადაზნაურთა ოჯახებში ბავშვი დედას ქართულად მიმართავდა („დედა!“).

ეს ტრადიციები, ცხადია, თვით შარვაშიძეების სამთავრო სახლში უნდა ყოფილიყო ყველაზე უკეთ დაცული. შარვაშიძეების გვარი ძალიან ძველია. მის წარმოშობასა და თვით გვარის სახელს თქმულება შარვანშაპებს უკავშირებს*. როგორც არ უნდა იყოს, უკვე თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსი იხსენიებს აფხაზეთის ერისთავს დო-

46 АКАК XI, გვ. 46; საქ. ცენტრარქივი, განსაკ. მნიშვნ. საქმ. ფ. № 41, ფ. 3; ფფ. 128—129, № 42. ფფ. 45—50; ფფ. 148—149; ფ. 175; ფფ. 188—193 b; № 48, ფ. 133.

47 საბას ეროპაში მოგზაურობის აღწერილობა, ჟურნ. „ცისკარი“, 1852 წ. № 4, გვ. 61.

48 საქ. ჯეოგრაფია, მ. ჩანაშვილის გამოცემა, 314.

49 М. Селезнев, Руководство к познанию Кавказа, т. II, № 11, с. 206, СПб, 1847.

* ისტორიული მოსაზრებებით უნდა უარყოფთ აკად. ნ. მარს კუამახვილი მტკიცება (Житие св. Григория Хандзтнийского, LVII), რომ გ. მერჩულის თხზულებით ცნობილს, IX ს-ის პირის, ბაგრატ შაროელი ხელმწიფის, სადაურობის სახელი (შაროელი) შეიძლება უდრიდეს შარვაშიძეს; თვით ფორმა გვარისა (მეგრულად — შარაშია) გარკვეულ კულტურულ გავლენას უჩვენებს, ისე როგორც სხვა აფხაზური საგვარეულოს სახელები (ანჩაბაძე, მარშანია და სხვ.).

თაღო შარვაშიძეს. რუმის სულტნის ყიასდინის ჯარების მთავარსარდ-
ლადაც მონღოლთა წინააღმდეგ დასახელებულია „შარვაშიძე აფხაზი
დარდინ“. შემდეგ საუკუნეებშიაც აფხაზეთის მთავრებად შარვაში-
ძეები ჩანან.

მაგრამ შესაძლოა ვიფიქროთ, რომ მერმინდელი შარვაშიძეები
გენეალოგიურად არ იყვნენ დაკავშირებულნი ამ გვარის სახელის უძვე-
ლეს მატარებლებთან. ფეოდალური ძალმომრეობის ხანაში რა გასა-
კვირი იქნებოდა, რომ მთავრის უფლება ერთი საგვარეულოდან მეო-
რეში გადასულიყო თვით „შარვაშიძის“ გვარის სახელთან ერთად,
რომელსაც ამ შემთხვევაში სამთავრო ტიტულის მნიშვნელობა ჰქონ-
და. ასეთ მოვლენას მეზობელ სამეგრელოშიაც ვხედავთ, სადაც გვა-
რის სახელი „დადიანი“ ოდიშის მფლობელის წოდებად იქცა და სა-
დაც დადიანობას სხვადასხვა გვარი ითვისებდა სხვადასხვა დროს
(უკანასკნელი დადიანები ჩიქვანთა საგვარეულოდან არიან).

თვით აფხაზებში ფორმა „შარვაშიძე“ სრულიად უხმარებელია:
ადგილობრივ ეს საგვარეულო ჩ ა ჩ-ის (//ჩაჩბა) სახელით არის ცნო-
ბილი და თუმცა აფხაზურს ძირების უაღრესად გაცვეთა სჩვევია, მა-
ინც აფხაზური ფორმა ქართულს იმდენად არის დაშორებული, რომ
შესაძლებელია ეს სახელები სხვადასხვა წარმოშობისაც იყოს. აფხა-
ზეთის უკანასკნელ მფლობელთა ნამდვილი საგვარეულო სახელწოდე-
ბის შესახებ ხსოვნის შენარჩუნება ადგილობრივ იმიტომაც უნდა ყო-
ფილიყო ადვილი, რომ მთავრის უფლების აღსანიშნავად აფხაზურ-
ში არსებობდა და იხმარებოდა სპეციალური ტერმინი (აჰ-მთავარი,
აჰრა-მთავრობა), თან ისიც საგულევებელი ხდება, რომ ჩაჩბებზე ადრე
„შარვაშიძეობა“ ანჩაბაძეთა საგვარეულოს ხელში უნდა ყოფილიყო.
ამაზე მიუთითებს აფხაზური თქმულება, რომ წინათ აფხაზეთში ანჩა-
ბაძეთა (აჩბების) საგვარეულო პირველობდა⁵⁰ და, ისეთი ანდაზებიც,
როგორც მაგ.: „აჩბა უმჰდაკუა, ჩაჩბა უჰჰჰომ“⁵¹, ე. ი. ჯერ აჩბა თქვი
და შემდეგ ჩაჩბაო. ბუნდოვანი გადმოცემა აჩბებსა და ჩაჩბებს შორის
მომხდარი ბრძოლის შესახებ დაცული ყოფილა კავკასიონს ჩრდილო-
ეთითაც: 1929 წ. გაზაფხულზე სოფ. ულაფში (ადიღეს ავტონომიური
ოლქი) მცხოვრები აბაზებისგან (პირიქითელი აფხაზები; XIX ს-ის
შუა წლებამდის კავკასიონის ჩრდილოეთ კალთებზე ცხოვრობდნენ)
ჩვენ ჩავიწერეთ თქმულება, უკვე საკმაოდ დამახინჯებული, რომლის
აზრი მიახლოებით ასეთია: „აჩბები წაიკიდნენ და ჩაჩბები აიშალნენ“.

⁵⁰ Д. Гулия, История Абхазии, I. 208; С. Эсадзе, Истор. записка об
управлении Кавказом, I, 99—100.

⁵¹ გაგონილია მის. მარღანიასაგან. ანალოგიური აზრია გატარებული
ზოგიერთი ხალხური სალოცავის ტექსტშიაც. იხ. Д. Гулия, გვ. 226, შენ. 2.

ერთი რუსი გენერლის ცნობითაც, XIX ს. პირველ ნახევარში აფხაზეთში ბევრი თავადის სახლი იჩემებდა შარვაშიძეებზე უფრო დიდ გვარიშვილობას⁵². ამ დეტალს იმ მხრით აქვს მნიშვნელობა, რომ გვიჩვენებს კულტურული ტრადიციების სიძლიერეს, რომელთაც, მიუხედავად აღნიშნული დინასტიური ცვლილებებისა, თავი შეინახეს სამთავრო სახლში და XIX საუკუნეში უკანასკნელ მთავარშიაც მკაფიო გამოხატულება ჰპოვეს.

მიხეილ შარვაშიძემ საინტერესო აღზრდა მიიღო. ჩვეულების თანახმად, ბავშვობაში ის გასაზრდელად გაუბარებიათ. მისი მამამძძუძე (აფხაზურად „აბაძძეა“) იყო განთქმული ჰაჯი დაგუმოყვა ბარზეგი, უბიხების უპირველესი საგვარეულოს, ბარზეგების, თავკაცი და თვით უბიხების მეთაური⁵³. უბიხების ტომი მესამე დამოუკიდებელი ეთნიკური ერთეული იყო დასავლეთ კავკასიაში და აფხაზ-ჩერქეზთა შემადგენელი რგოლი. ამ შედარებით პატარა თემმა (მას ეჭირა დღევანდელი სოჭის რაიონი, ადლერიდან, სადაც აფხაზეთის მეზობლად მდებარე ჩიქეთი ესაზღვრებოდა, მოყოლებული) ყველაზე მეტი თავდადება და შეურიგებლობა გამოიჩინა იმ გმირულ ბრძოლაში, რომელსაც აწარმოებდნენ თავისუფლების დასაცავად დასავლეთ კავკასიის მთიელი ტომები მეფის რუსეთის წინააღმდეგ. როცა ეს ბრძოლა საბოლოოდ დამარცხდა, უბიხთა ტომი მთლიანად გადასახლდა ოსმალეთში, ისე რომ, მშობლიურ მიწა-წყალზე ახლა არც ერთი უბიხი აღარ ცხოვრობს.

წარსული საუკუნის 20—30-იან წლებში მათი ყველაზე გამოჩენილი წინამძღოლი იყო მიხეილ შარვაშიძის გამზრდელი. მას უდიდესი ავტორიტეტი ჰქონდა მოპოვებული არა მარტო თავისიანებში, არამედ ჩერქეზებშიაც. ეს ის ჰაჯი დაგუმოყვა ბარზეგია, რომელსაც ინგლისელი ბელი ჩერქეზების ვაშინგტონს ეძახის (ბელმა ამ მხარეში სამი წელი გაატარა და პირადად იცნობდა დაგუმოყვას), რომლის თავი რუსის სარდლობას ათას ვერცხლად ჰქონდა შეფასებული⁵⁴. რუსი ოფიციალური ისტორიკოსებიც იძულებული არიან აღიარონ, რომ „ეს ბარზეგი იყო მამაცი, თაოსანი, დიდი ჭკუის პატრონი კაცი და ჩვენი (ე. ი. რუსი იმპერიალისტების) დაუძინებელი მტერი“⁵⁵.

⁵² Воспоминания Гр. Ив. Филиппова, „Русский Архив“, 1863 г., VI, 302.

⁵³ Селезнев, op. c. II, 200; Филиппов, ib., 303.

⁵⁴ J. St. Bell, Journal d'une résidence en Circassie pendant les années 1837, 1838 et 1839, Paris, 1841, t. II. p. 228.

⁵⁵ Филиппов, I. c. 303.

ჰაჯი დაგუმოყვას სკოლაში უნდა შეეთვისებინა მიხეილს ის თვისებები, რომლებიც იმდროინდელს უბიხსა და ჩერქეზ ვაყკაცს ახასიათებდა: პოლიტიკური იდეოლოგია. განსაზღვრული უმთავრესად ზემოთ ნახსენები დიადი ბრძოლის მიზნებითა და პირობებით: „ადილუ-ხაბზ“ ანუ ადილუური რჯული. აფხაზურ-ჩერქეზული (ადილუური) ტომებისათვის საერთო მოქცევის წესების ურთულესი სისტემა; ცხენისა და იარაღის ხმარება და, დასასრულ, რაც ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა, უბიხური და ჩერქეზული ენები, უკანასკნელი იმიტომ, რომ დედაენასთან ერთად ჩერქეზულის ცოდნა საყოველთაოდ გავრცელებული იყო უბიხების მაღალ წოდებაში.

ყველა მერმინდელი აღწერილობა ხაზგასმით აღნიშნავს მიხეილის ამ თვისებებს. ტორნაუ, რუსის ოფიცერი. რომელიც მთავრობის საიდუმლო დავალებით მუშაობდა დასავლეთ კავკასიის მთიელთა შორის და პირადად იცნობდა მიხეილს, წერს: „მიხ. შარვაშიძე... მაშინ (1835 წ.) იყო დაახლოებით ოცდაოთხი წლის ლამაზი ჭაბუკი. მას ჰქონდა ყველა თვისება, რომელსაც დიდ ფასს აძლევენ ჩერქეზები, ე. ი. იყო ღონიერი, თოფს ისროდა საუცხოოდ, მარჯვე ცხენოსნობა იცოდა და საფრთხეს არ შეუშინდებოდა. როგორც მმართველი, მიუხედავად თავისი სიყმაწვილისა, ის არ ჩამოუვარდებოდა, თუ არ სჯობდა კიდევაც, ესოდენ ქებულთ დანარჩენ კავკასიელ მფლობელებს. ესმოდა თავისი ხალხის ყოველდღიური გასაჭირი და უნარი ჰქონდა მორჩილებაში ჰყოლოდა ვინც სურდა. რუსების მიმართ თავი ეჭირა შესაფერისად, არც განსაკუთრებული ამპარტავენობითა და არც პირფერობით (без подвострастия). მოქმედებდა აშკარად და დაუზარებლად ასრულებდა ჩვენს მოთხოვნილებებს, თუ ისინი არ ეწინააღმდეგებოდნენ აფხაზეთის საშუალებებსა და სარგებლობას... როგორც ნამდვილი მთიელი თავადი, მიხეილი უდიდესი ხელგაშლით იცავდა სტუმარ-მასპინძლობის წესებს; არავინ წასულა მისი სახლიდან პატივუცემი და დაუსაჩუქრებელი“...⁵⁶.

მიხეილის სიძულვილი დამპყრობლებისადმი აგრეთვე ერთხმად არის აღნიშნული: ოფიციალურ ცნობაში აფხაზეთის სამთავროს გაუქმების ერთ-ერთ მიზეზად გამოცხადებული გარემოება, რომ „აფხაზები, მთავრის ხელისუფლების არსებობის დროს, არამცთუ არ ცდილობდნენ რუსებთან დაახლოებას, არამედ გაურბოდნენ კიდევაც ამ დაახლოებას; ისინი არ შედიოდნენ რუსულ სამსახურში, არ აძლევდნენ თავიანთ ბავშვებს ამიერკავკასიის სასწავლო დაწესებულებებ-

⁵⁶ Т[орнау], Воспоминания Кавказского офицера: Русский Вестник, 1864 г.: № 9, 39—40.

ში⁵⁷, — ყველაფერი ეს, მეფის ნაცვლის აზრით, მიხეილის მთავრობისა და ზემოქმედების ნაყოფი იყო⁵⁸.

მიხეილს თავისი აღზრდა დასრულებული არ ჰქონდა, როცა ის, თითქმის ბავშვი, მთავრად გამოაცხადეს. მაგრამ რადგანაც იმხანად მისი პოლიტიკური მდგომარეობა აფხაზეთში მტკიცე არ იყო, იგი იძულებული შეიქნა 1824-დან 1827 წლამდე სამეგრელოსა და იმერეთში ეცხოვრა⁵⁹. აქედან ის გადასულა თბილისში, სადაც მან, ერთი ცნობით, მთავარ შტაბთან⁶⁰, მეორე ცნობით კი, რომელიღაც სასწავლებელში⁶¹ ისწავლა რუსული ენა და წერა-კითხვა.

ბოროზდინი, რუსი მოხელე და ლიტერატორი, შემდეგს გვიამბობს: „მიხეილს მე პირადად ვიცნობდი და მისი კეთილგანწყობილება მქონდა მოხვეჭილი, ის იყო შესამჩნევი პიროვნება (он был личностью крупною). თავისი ახალგაზრდობა, დავით დადიანის მსგავსად, მან თბილისში გაატარა და, იმ დროის მიხედვით, საკმაოდ კარგი განათლება მიიღო. რუსულს ლაპარაკობდა ყოველგვარი აქცენტის გარეშე... მას ჰქონდა დიდი გავლენა დასავლეთ კავკასიონის მთებში, ჩვენთვის ურჩ ჩიქებსა, შაფსულებსა, უბიხებსა და აბაძახებს შორის... ბოლო ხანებში, გენერალ-ადიუტანტად და ალექსანდრეს კავალერად ქცეული. ის თავისი სურვილის წინააღმდეგ იცვამდა მუნდირსა და რეგალიებს ატარებდა მხოლოდ მაშინ, როცა სტოვებდა თავის რეზიდენციებს ხელისუფლებასთან შესახვედრად... მაღალი ტანის. წერ-წეტს, სახის სწორი ნაკვთებით, არწივისებური პროფილით, შავი გამჭრიახი თვალებით, მას თავი ეჭირა არაჩვეულებრივი ღირსებით და, თვითეული მისი ქესტი ამელავენებდა, რომ ეს კაცი მბრძანებლობასაა მიჩვეული... მასთან ინტიმურ საუბარში ცხადი ხდებოდა მისი დიდი ჭკუა... კოლიუბაკინის (რუსი მოხელე) სიტყვით, მიხეილისთვის სრულებითაც არ იყო უცხო მაღალი იდეალები... დავით დადიანში ის ხედავდა არა მარტო მოცილეს მფლობელობის სფეროში (იგულისხმება სამურზაყანო), არამედ მტერს თუნდ იმიტომაც, რომ დავითი უსათუოდ ერთგული იყო რუსის მთავრობისა... მტრულად ეპყრობოდა ის ეკატერინესაც (სამეგრელოს მთავრის ცოლს), რომლის შესახებ მხოლოდ უღრმესი ათვალწუნებითა და ირონიით ლაპარაკ-

⁵⁷ Газ. „Кавказ“, 1866 г. № 68: „Абхазия“ (გაღმობეჭდილია ოფიც. გაზ. „Русский Инвалид“-იდან).

⁵⁸ Записка... вел. кн. Михаила Николаевича о послужении Абхазии: საქ. ცენტრარქივი, საქმე № 48, ფფ. 41—47.

⁵⁹ Селезнев, I с.

⁶⁰ Филиппсон, оп. с., გვ. 303.

⁶¹ П., Из записок Кавказского туриста: газ. „Кавказ“, 1867 г., № 45.

კობლა, უკვე იმიტომაც, რომ საზოგადოდ ქალებს არაფრად აგ-
დებდა“⁶².

საზოგადოდ, მიხეილი კულტურული და ცოდნისმოყვარე კაცი
ჩანს. მისი კულტურული მოთხოვნილებებისა და ლიტერატურული
ინტერესების შესახებ საყურადღებო ფაქტიურ ცნობებს გვაწვდის
ერთი რუსი ჟურნალისტი, თავისებური „კომენტარებით“. ეს „ურიად-
ნიკის“ მსოფლგაგებით აღჭურვილი მწერალი, რომელიც ამტკი-
ცებს, „რომ სიბერეში მიხეილმა სავსებით იბრუნა პირი აზიისაკენ:
ცივილიზაციურ სამყაროსთან ყოველგვარ ურთიერთობას მოწყვე-
ტილმა მან გარს შემოიხვია ტყის კაცების მონური ხროვა; თავი და-
ანება კოვხსა და ჩანგალს და ხელით დაიწყო საჭმლის ჭამა; თან
წიგნის კითხვისა ან რაიმე სამეურნეო საქმიანობის ნაცვლად⁶³. ხელი
მიჰყო ჩხირების თლას“-ო... — ამავე დროს გვიამბობს, რომ ოჩამ-
ჩირეში, მთავრის მიტოვებულ სასახლეში, მიხეილის აფხაზეთიდან
გადასახლების ორი წლის შემდგომ, ერთ ოთახში მან იპოვა წიგნე-
ბის დიდი გროვა, ნაშთი, როგორც ჩანს, მიხეილის წიგნთსაცავისა
(სასახლე ამ დროისათვის უკვე გაძარცული უნდა ყოფილიყო):
„რა არ იყო იქ? ლერმონტოვის „ჩენი დროის გმირიც“; რომელი-
დაც ალგებრა, ლათინური დისერტაცია, იტალიანური ოპერების ლიბ-
რეტოებიცა და ფრანგული სამკურნალო წიგნებიც და რუსული ძვე-
ლი რომანებისა, ჟურნალებისა და სხვა გამოცემების ცალკე ტომთა
აუარებელი რაოდენობა. ჩანდა, ამ წიგნების უმრავლესობა შემთხვე-
ვით იყო შეძენილი. უნდა ვიფიქროთ, რომ ბევრი მათგანი მთლად
წმინდა გზით არ იყო მოხვედრილი და მოტაცებული იყო სხვადა-
სხვა პირთა დარბეული ქონებიდან [!]. სხვანაირად თითქმის შეუძ-
ლებელია ავხსნათ, რად უნდოდა უცხო ენების უცოდინარ მთავარს
ფრანგული და იტალიანური წიგნები, ისიც სამკურნალო⁶⁴. მაგრამ შე-
სამჩნევი იყო, რომ მთელს ამ ნაგავში ერთი რიგის თხზულებები
შეტად იპყრობდა მთავრის ყურადღებას და უთუოდ თვით მის მიერ
იყო შეძენილი. ეს იყო ნაპოლეონისა და სუვოროვის ისტორიები,

⁶² К. А. Бороздин, Закавказские воспоминания, Мингрелия и Сванетия с 1854 по 1861 г. СПб., 1885, გვ. 220—223. რომ მიხეილმა მშვენიერად იცოდა რუსული, ამას ადასტურებენ სვლეზნევი და ფილიპსონი, დასახ. თხზ.

⁶³ საინტერესოა, რომ 1841 წ. მიხეილი ცდილობდა ლიმონის ხეების გაშენებას თავის მამულში, ოსმალეთიდან გამოწერილი ნერგების საშუალებით. Селезнев, იქვე, III, 407, შენ. 7.

⁶⁴ შეძენილია ალბათ მიხეილის საზღვარგარეთ ყოფნის დროს, იხ. ზემოთ, გვ. 11.

1812 წლის ლაშქრობათა და სხვა ომების აღწერილობანი, თხზულებები საველე წყობის შესახებ და ზოგი სხვაც. ყველა ეს წიგნი გულდაგულ იყო შეკინძული, სრულად დაცული და, უეჭველია, ისინი ყველა დანარჩენზე მეტად აინტერესებდნენ მთავარს, ყოველ შემთხვევაში იმ დროს, როცა ის ჯერ კიდევ კითხულობდა წიგნებს⁶⁵.

ყოველივე ამის შემდეგ კიდევ უფრო ნათელი ხდება მნიშვნელობა იმ ფაქტისა, რომ ამ პერიოდშიაც ქართული ენა კულტურის მთავარი ენაა, როგორც სამთავროსათვის, ისე თვით მიხეილისათვის. ამას მოწმობს, მაგალითად, საკმაო რაოდენობით მოღწეული ქართული მემორიალური წარწერები⁶⁶. შემდეგ, როგორც ვამბობდით, ოფიციალური მიწერ-მოწერა რუსული ხელისუფლების ორგანოებთან და მის ცალკე წარმომადგენლებთან (მათ შორის ტომით რუსებთანაც, როგორც მაგ., ქუთაისის გენ.-გუბერნატორ სვიატოპოლკ-მირსკისთან⁶⁷) ქართულად წარმოებს⁶⁸. ამ საბუთთაგან ზოგი თვით მიხეილის ხელით არის დაწერილი, როგორც ამას დედნების შესწავლა ადასტურებს და ოფიციალური ცნობებიდანაც ჩანს. ყურადღებას იქცევს ის, რომ მთავრის სამდივანშწიგნობროს მიერ დამზადებული ქართული დოკუმენტები მართლწერის გარკვეულ სისტემას მისდევენ და ამით ემხრობიან ცნობილს ორთოგრაფიულ-გრამატიკულ სკოლას, რომლის შესახებ დაწერილებით ქვემოთ იქნება საუბარი. სანიმუშოდ აქვე მოგვყავს მიხეილის წერილი გენ. ბებუთოვისადმი (სასვენი ნიშნები ჩვენ დავსხით): „თქჳწნო ბრწყინვალებაჲ. კნიაზო ვასილ იოსიფიჩი! ამას წინათ მოგართვით მოკლედ რაოდენნიმე ამბავნი; შემდგომ მისა, მესამეს დღეს, გეახელ ბზუფუს (sic), სადაცა ჟიქისა და ჩერგეზის (!) ჯარი მომავალნი სოხუმს, შემხუდნენ, ზოგნი გზაზედ და ზოგნი ჩემსა (შინ გამომიარეს ჩემდა სანახავად). რაც შესაძლო იყო ჩემგან, ვიმეცადინე, რათა უთანხმობა შემომეტანა მუშირისა და მათ შორის; ხსენებულნი ჯარებნი

⁶⁵ П., Из записок Кавказского туриста: газ. „Кавказ“, 1867 г. № 45.

⁶⁶ თ. სახოკიას დასახ. წერილში, „ცნ. ფ.“, 1903. 11—XII, მოტანილია მიხეილისეული რამდენიმე წარწერა ლუხუნის ტაძარში დაცულ ნივთებზე. ერთი წარწერა დათარიღებულია 1829 წლის 1 აპრილით, მეორე — 1849 წლის 1 სექტემბრით და იუწყება, რომ ეს ხატი გააქედინა „მთავარმან სრულიად აფხაზეთისამან მიხეილ გიორგის-ძემ შარვაშიძემან“ „სადღეგრძელოდ საყვარლისა მეუღლისა ჩემისა და მემკვიდრისა ჩენისა გიორგისა...“

⁶⁷ ასეთია, მაგ., მიხეილის უკანასკნელი წერილი აფხაზეთიდან მირსკისადმი 1864 წლის 6 ნოემბრის თარიღით.

⁶⁸ უკანასკნელ წლებში გვხვდება რამდენიმე რუსულად დაწერილი მიმართვა, უმაღლესი მთავრობის მოხელეებისადმი.

წავიდნენ სოხუმს მოსალოდებლად მუშირისა, რომელიც იყო წარსული ანათამდის (sic), სადაც შეჰკრიბა პირტყლ ჯიქეთი, უბიხი, შათსული და აბაზახლები (sic). გამოუცხადა, რომა აბაზახლები წარსულიყუნენ ყარაჩისკენ და სხტტბრ ერთობით ჩტტნკენ და მასთან დიდი პოლიტიკითა და საჩუქრით მიილო ყტტლანი, — და ერთპირად გამოუცხადეს თანხმობა მისის ბრძანებისა. მოხარული მუშირი და მობრუნებული (sic) მოვიდა სოხუმს. მეორეს დღეს მიილო თავ-თავი კაცები ხალისად, რადგან მისი ბრძანება მსწრაფლ აღასრულეს. შემდგომ მუხაიფისა გავიდნენ და მოციქული გამოუგზავნეს, რომა ამ დროს ჯარჩიანობა არ შაუძლიანთ (sic): ერთი მიზეზი, რომ სიცხეებმა მოაწია და დახაშმავსთ (!), მეორე — მეტისმეტი შორეა თავიანთის სამშობლო ქტტყნიდან, რომ მკუდარისა და დაქრილის წაღება არ შაუძლიანთ (!). ამ მიზეზებით ვერ წავალთო. გაიკვირა მუშირმან მათი ლაპარაკი და უთხრა, რომ აგრე უცებ რამ გამოგცუალათ, გაურის (!) ფული თუ არ მიიღეთო, — ან თუ გაურის (!) არა ხართ, უნდა წამოხვიდეთო. ეს სიტყტტბი იმჯავრეს და იმათი ბაირაღები ააგლიჯეს და წავიდნენ. და სხვანი შორებულნი მცხოვრებნი მათნი, რომელიც მოდიოდენ, გზითგან დაბრუნდენ, რადგან ესენი შაიყარნენ (!) გზაზედ. სარჯელი ჩემი უქმათ არ დარჩენილა. აწიც იმედი მაქტტს აღვასრულო სურვილი ნამესტნიკისა, რომელიც ამას წინეთ წაიყვანეს მილიციები⁶⁹ მობრუნდებიან; გავათავებ მოქმედებასა ჩემსა და მოგახსენებთ წერილით. იმედი მაქტტს, რომა გურიის ოტრიადისაგან ფარულ იქმნება მოწერილობა ჩემი, სანამ გავათავებდე საქმესა, — ვგიებ მარად თქტტნი ბრწყინვალეების მორჩილი მოსამსახურე მიხაილ შარვაშიძე. 16 ივნისს 1855 წელსა, ს. სოუქსუ“ (საქმე № 42, ფფ. 45, 50).

მთავრის ოჯახის წევრების მიწერ-მოწერის ენაც ქართულია. მაგ., მიხეილი ცოლს ქართულად სწერს⁷⁰, ცოლიც ქართულად მიმართავს მას (AKAK XI, გვ. 46). მიხეილის საკუთარი სტილის დახასიათებისათვის შეიძლება აქ მოტანილ იქნას ერთი მისი პატარა ბარათი, ცოლთან მიწერილი მას შემდეგ, რაც მიხეილი სამეგრელოდან აფხაზეთში დაბრუნდა. ალექსანდრა კი, მიხეილის ცოლი, ამ დროს სოფ. ჭკადუაშში, თავისი მამის ოჯახში იმყოფებოდა. წერილი დაწერილია მიხეილის საკუთარი ხელით, როგორც შენიშნავს დ. ყიფიანი (საქმე № 42, ფ. 137 ბ).

„საყუარელო ალექსანდრა! გრიგოლ შარვაშიძე და ქირთ ტაგუ (ე. ი. ტაგუ ქართველი. — ს. ჯ.) გამომიგზავნია ვითომც შენი და ბავ-

⁶⁹ დედანში შეცდომით: მილილიციები.

⁷⁰ საქმე №42, ფ. 122 და სხვ. ამავე საქმეში დაცულია მიხეილის ქართული წერილები სიმამრთან.

შების წამოსაყვანათ აქეთ, და არამც არ დაუჯერო იმათ და არ წამოხვიდე. ეს არაეინ გაიგოს. რამდონიც ხანს შაგეძლოს (!), შეიქციე, და მამა შენი როცა მოვა, თვითონ მიხვდება. ეს წიგნი უჩვენე და რავარც სჯობდეს, იქს. გიორგი შენთან მოაყვანიხე. ლეჩხუმს არ წაიყვანონ. ბაბუშია ჩკოტუებს გამოატანე, გულნაკლულათ არიან, გაზდილი წაგვართვიო. მე მალე ვერ მოვალ, მაგრამე (!) ჩემთვის ნუ სწუხხარ (!), პატარა გიორგი შეგიქცევს. შენი მიხაილ შარვაშიძე. 18 მაისს 1855 წელსა: ოჩამჩირით“ გარედან წერილს აწერია: „აფხაზეთის მთავრინა ალექსანდრა გიორგის ასულსა. ჭკადუაშს, საკუთარს ხელს“ (იქვე, ფფ. 135—136 b).

ქართული ენის ასეთი ფუნქცია აფხაზეთში ქვეყნის მრავალსაუკუნოვანი კულტურულ-ისტორიული განვითარების ნაყოფი იყო, როგორც თავის ადგილას ვამბობდით. სათანადო ტრადიციები გადადიოდა თაობიდან თაობაში, ისტორიულ პირობებთან შეფარდებით, დაუბრკოლებლად ან მცირედი შეფერხებით, რაკი რეალური ინტერესების სფეროში აფხაზეთის მიზიდულობა საქართველოს დანარჩენი ნაწილებისადმი საბოლოოდ არასოდეს არ გაწყვეტილა. კერძოდ, მთავრისა და სხვათა დაწინაურებული ოჯახებისათვის ერთგვარი მნიშვნელობა უთუოდ ჰქონდა პირადს ნათესაურ კავშირს ამ ნაწილებთან, პირველ რიგში, სამეგრელოსთან. ასე მაგ., მიხეილის როგორც დედა, ისე ცოლი დადიანის ქალები იყვნენ. უფრო ზოგადად შეიძლება ითქვას, რომ სამეგრელო, როგორც თავისი გეოგრაფიული მდებარეობის გამო, ისე ამ ორი ტომის ეთნოგრაფიული სიახლოვის წყალობით, ხანგრძლივი ისტორიული თანაცხოვრების ნიადაგზე, წარმოადგენდა მთავარ არტერიას, რომლის საშუალებებითაც ხდებოდა კულტურული ენერჯის მიმოქცევა აფხაზეთსა და საქართველოს ცენტრალურ პროვინციებს შორის. იბადება ამიტომ საჭიროება, შევეხოთ სამეგრელოსაც აღძრული საკითხების თვალსაზრისით.

საქართველოს სახელმწიფოებრივი ერთიანობის ხანაზე რომ არ ვილაპარაკოთ, როცა კულტურული ცხოვრება განსაკუთრებით ინტენსიური და მთლიანი იყო, საყოველთაო დაქუცმაცების დროშიაც, მას შემდეგაც, რაც სამეგრელოს სამთავრო სეპარატულ პოლიტიკას შეუდგა საერთო ტენდენციის მიხედვით, — სამეგრელო ქართული კულტურული სისტემის ორგანულ ელემენტს შეადგენს.

ყველაზე უფრო საინტერესო და დამახასიათებელი ამ მხრით

არის ცნობები იმ ეპოქიდან, როცა განკერძოებული სამეგრელოს სამთავრო აღწევს მანამდე არნახულსა და შემდეგში აღარ განმეორებულს ძლიერებას. ვგულისხმობთ XVII საუკუნის პირველ ნახევარს, ცნობილი ლევან დადიანის მთავრობის დროს. მიუხედავად სასტიკი ფეოდალური გათიშვისა და მკაცრი პოლიტიკური ურთიერთობისა მეზობელ ქართულ სამეფო-სამთავროებთან, სამეგრელოშიაც იგივე კულტურული ძალები მოქმედებს, რაც საქართველოს დანარჩენ ტერიტორიაზე. ეროვნული ცნობიერების მთლიანობის გამოცხადება აქ უფრო მკაფიოც არის. როცა ლევანმა სხვადასხვა პოლიტიკური მოსაზრებით, კავშირის დაჭერა სცადა მოსკოვის მთავრობასთან, მოსკოვში საკითხი გაუჩნდათ (რაკი ეს სამეგრელოდან მომართვის პირველი შემთხვევა იყო): რა ხალხია ეს „დიდიანები“ (ასე დაარქვეს იქ მაშინ მეგრელებს), რა სარწმუნოება აქვთ, ან რა ენაო? ამის გამო დაკითხულმა თეიმურაზ კახთა მეფის ბერძენმა ელჩმა, იმხანად მოსკოვს მყოფმა განაცხადა: ჩვენი თანამორწმუნენი არიან, ენა კი თავისი აქვთო⁷¹. თვით ლევანის დესპანმა კი ასეთი განმარტება მისცა: სარწმუნოება იგივე გვაქვს, რაც ქართლ-კახეთის მცხოვრებთ. ჩვენი მწიგნობრობა ქართულია. მხოლოდ ენაცა გვაქვს შინაურობაში სასაუბროო⁷².

სრულიად ქართული ეროვნული ერთობის შეგნება კიდევ უფრო ნათლად თვით ლევანის დიპლომატიურ საბუთებშია გამოხატული. „იყო ივერიის ქვეყანაში ხუთი ხელმწიფე“, — მიმართავს რუსეთის მეფეს ლევანი „ყველა აქ ივერიის ქვეყანაში მცხოვრები მართლმადიდებელის“ სახელით, — „მათგან ორი (იგულისხმება ქართლისა და კახეთის მეფეები) დაიმორჩილა სპარსეთის შაჰმა; დანარჩენი სამი ხელმწიფის სამფლობელოს კი (იმერეთს, სამეგრელოს და გურიას) ჩვენა ვფლობთ“⁷³... მეორე საბუთში ლევანი მსგავსსავე ცნობას იმეორებს და თავის წოდებულებას ასე გამოსთქვამს: „ივერიის ქვეყნის მეგრულ მხარეში მცხოვრები ლევან დადიანი“⁷⁴. ი ვ ე რ ი ა ა მ შ ე მ თ ხ ვ ე ვ ა შ ი ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ს ა ღ ნ ი შ ნ ა ვ ს, რ ო გ ო რ ც ე ს ჩ ა ნ ს ც ა ი შ ი ს (სამეგრელოშია) გ უ ლ ა ნ ი ს მ ი ნ ა წ ე რ ი

⁷¹ Показание грузинского посла Митрополита Никифора о Дидманской земле. сб. С. Белокурова. Материалы для русской истории. М., 1888. гз. 267.

⁷² „... З грузинскою де верою их вера одна и книги теж, что и грузинские только де язык свой как меж собой говорят“. Допрос в Посольском приказе, посла священника Гавриила. оп, с. 270. Грузинს მაშინ მოსკოვში ქართლ-კახეთის ქართველს ეძახდნენ.

⁷³ Грамата Дидманского царя Леонтия к царю Михаилу с послом священником Гавриилом: *ibid.* 272.

⁷⁴ Грамата Дидманского царя Леонтия к царю Михаилу, *ibid.* 300.

დან, სადაც იგივე პოლიტიკური ტენდენციაა გატარებული და ლევანი წოდებულია „ყოვლისა საქართველოთა პატრონად“⁷⁵.

სამწერლო ქართულისა და მეგრულის დამოკიდებულების აღნიშნული შეგნება დადასტურებულია სულ სხვა წარმოშობის წყაროს მიერაც. დაახლოებით იმავე ხანებში სამეგრელოში ნამყოფი იტალიელი მისიონერი არქანჯელო ლამბერტი, რომელიც, რა თქმა უნდა, ამ შემთხვევაში არა მარტო საკუთარ დაკვირვებას, არამედ ადგილობრივ შეხედულებასაც გადმოგვცემს, გვიამბობს: „...მეგრელები იმდენად უმეცარნი არიან, რომ მათ შორის თითქმის არავის არ ესმის ის ქართული წიგნები, რომელიც დაწერილია მათი ნამდვილი ძველებური და წმინდა ენით. ამ ენისგან მათი მდაბიური ენა ისე განირჩევა, როგორც ჩვენი მდაბიური განირჩევა ლათინურისგან. აქ არ თავდება მათი უმეცრება: ქართული წერა-კითხვა დღეს სულ მოსპობილი იქნებოდა აქ, რომ ქალებს არ შეეჩაბათ იგი. ისე რომ, თუ ვისმე უნდა კითხვა შეისწავლოს, უნდა რომელსამე ქალს მიეზაროს სასწავლებლად“⁷⁶.

მეგრელების უმეცრება ავტორის მიერ, რა თქმა უნდა, დიდად არის გაზვიადებული⁷⁷; კათოლიკე მისიონერებს საზოგადოდ სჩვევიათ, გასაგები მიზეზით, იქაური სინამდვილის ქარბი მუქი წამლებით წარმოდგენა. უფრო საყურადღებოა ლამბერტის ცნობა მეგრელი ქალების კულტურული როლის შესახებ. ცნობილია, რომ ქართული კულტურის დაცვის მოვალეობა ქართველმა ქალმა ბევრ ადგილას და ბევრი ხიფათის დროს იკისრა და შეასრულა კიდევაც. იქ, მაგ., სადაც, დამპყრობელთა ძალადობისა და ისლამის გავლენის წყალობით, ვაეებში ქრებოდა ქართულის ცოდნა და იფერფლებოდა ქართველობის გრძნობაც კი, ეროვნულ თვითშეგნებას ქართულ ენასა და მწიგნობრობასთან ერთად ინახავდნენ ქალები. აქარისა და ოსმალეთის მაჰმადიან ქართველებში უკანასკნელ დრომდე დაცული ქართული დამწერლობის განსაკუთრებული სახე ცნობილი იყო „დედაბრული

75 ე. თაყაიშვილი, არხეოლოგიური მოგზაურობიდან სამეგრელოში: „ძველი საქართველო“, ტ. III, განყ. I. 191.

76 არქ. ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, იტალიურით ნათარგმნი ალექს. ჰუონიასი, ტფ., 1901, გვ. 174.

77 თვით ლამბერტი, სხვათა შორის, წერს, რომ ლევან დადიანი „კითხულობს სხვადასხვა საეჭიბო წიგნებს, რომელიც გადმოთარგმნილია მათებურ ენაზე“ (ე. ი. ქართულად), ib. გვ. 29. ძველი საეკლესიო წიგნების ენის ცოდნა შესაძლოა მართლაც დაქვეითებული ყოფილიყო.

ხელის“ სახელწოდებით, რადგან მას უმთავრესად ქალები ხმარობდნენ...⁷⁸.

საგულვებელია, რომ მეგრელი ქალი, აფხაზეთში გათხოვებისას თან წაიღებდა თავის კულტურულ ჩვეულებებს და ახალ ოჯახში ამ მიმართულებით გარკვეულ გავლენას მოახდენდა. უეჭველია, ეს ასე იყო. ჩვენთვის ამჟამად განსაკუთრებით საინტერესოა იმ ქალების კულტურული ფიზიონომია, რომელნიც უკანასკნელი მთავრის ოჯახში დიასახლისობდნენ. მიხეილის დედის, თამარის, შესახებ მცირე ცნობებია მოღწეული. დ ი უ ბ უ ა დ ე-მ ო ნ პ ე რ ე, რომელიც იყო აფხაზეთში 1833 წელს, თავისი მოგზაურობის აღწერილობაში ამბობს, რომ მიხეილის დედა „მართავსო“, ე. ი., დედას განსაკუთრებული გავლენა აქვს მთავარზეო. სამაგიეროდ, მეტი რამ საყურადღებო შეიძლება გავიგოთ მიხეილის ცოლის, გ. შარვაშიძის დედის, ალექსანდრასა და მისი აღმზრდელი წრის შესახებ.

ალექსანდრა ასული იყო გიორგი დადიანისა, ნიკოლოზის ძისა. ეს ნიკოლოზ დადიანი, „დიდი ნიკო“-ს სახელით ცნობილი (Бороздин 98, და სხვა) მრავალმხრივ შესანიშნავი პიროვნებაა. მაგრამ ამჟამად იგი ჩვენს ყურადღებას იზიდავს იმდენად, რამდენადაც მან შეგნებული მიმართულება მისცა თავისი მრავალრიცხოვანი შთამომავლობის სულიერ განვითარებას. დიდად ერთგული სამთავრო სახლისა, დიდი ნიკო იყო სამეგრელოს პოლიტიკის მთავარი ხელმძღვანელი. 1805 წ. ის მეთაურობდა სამეგრელოს დეპუტაციას, რომელიც პეტერბურგს წავიდა გრიგოლ დადიანის სიკვდილით გამოწვეული მდგომარეობის გამო და რომელმაც გრიგოლის-ძეს, ლევანს, მოუპოვა იმპერატორის სიგელი მთავრად დამტკიცების შესახებ⁷⁹. ლევანის მთავრობისას იგი „მარჯვენა ხელი იყო მთავრისა, მისი ვეზირი, რომელიც მრავალი წლის განმავლობაში დამოუკიდებლად და უკონტროლოდ განაგებდა ქვეყანას“. „როგორც მმართველობის, ისე მეურნეობის სფეროში... და მთავრის განუსაზღვრელი ნდობით სარგებლობდა“ (Бороздин 98, 131). ნი-

⁷⁸ ამ ასოების ხასიათისათვის იხ. Д. Б а к р а д з е, Археологическое путешествие по Гурии и Адчаре. СПб, 1878, გვ. 76--77 და ამავე წიგნისთვის დართული ატლასი, I, 1.

⁷⁹ ბ. დადიანი, ქართველთ ცხოვრება; Е. Такашвили, Описание... СМОМПК, XXI. 30—32.

კოლოზ დადიანის ამ სახელმწიფოებრივი საქმიანობის ნაყოფია მისი „დასტურლამა“, შედგენილი ვახტანგ VI-ის „დასტურლამალის“ მიზანძვით (გამოც., თბ., 1897 წ.). ამავე დროს, იგი იყო სარდალიც და სამთავროს ლაშქარს წინ უძღოდა არა ერთი სამხედრო მოქმედების დროს.

ყოველსავე ამას ის ათავსებდა ლიტერატურულ საქმიანობასთან. მას, სხვათა შორის, დაუწერია „მიმოვლა“, თავისი მოგზაურობის აღწერა რუსეთში⁸⁰. თანამედროვენი იმდენად აფასებდნენ მის სამწერლო ნიჭს, რომ მისთვის შეუდგენინებია მამია გურიელს ერთი მეტად მნიშვნელოვანი დოკუმენტი, მიმართული რუსეთის იმპერატორისადმი (ნ. დადიანი, იქვე 39).

მთავარი მისი ლიტერატურული ნაწარმოები არის „ქართველთ ცხოვრება“, საქართველოს ისტორია დასაბამიდან ავტორის დრომდე (ნ. დადიანი, 9). ქართული ისტორიოგრაფიისათვის ნიკო დადიანი უკვე იმითაც არის ძვირფასი, რომ ის ერთადერთია ძველ ქართველ ისტორიკოსთა შორის, რომელიც წარმოშობით დასავლეთ საქართველოს ეკუთვნის და რომლის სახელსაც ჩვენ ვიცნობთ. შემდეგ, ავტორის წარმოშობისა და პოლიტიკური მდგომარეობის გათვალისწინებით, განსაკუთრებით საგულისხმო ხდება თხზულების ძირითადი კონცეფცია, რომლის მიხედვით ქართული ისტორიის პროცესი მთლიანობაშია წარმოდგენილი. კერძოდ, სამეგრელოს ისტორიული სინამდვილე ეს არის საქართველოს ისტორიის ძალთა მოქმედების მხოლოდ ადგილობრივი შედეგი. ავტორი, როგორც „შვილი მამულისა“, არის „ქართველთ ისტორიის“ და, არა განთვითებული პროვინციული თავგადასავლის, მწერალი (ib., 12). სამეგრელოს სამთავროს ამბები, — შედარებით უფრო ვრცლად მოთხრობილი, იმიტომ რომ მათ ავტორი უკეთ იცნობს, — არც კი არის გამოყოფილი საერთო თხრობიდან დასავლეთ საქართველოს ვითარების შესახებ XVIII ს. მეორე ნახევარსა და XIX ს. პირველ მეოთხედში, ე. ი. იმ ნაწილში, სადაც ავტორი სავსებით ორიგინალურია. როგორც „უწინდელთა ქართველთ მეისტორიეთა“ გამგრძელებელი ნ. დადიანი დამოკიდებულია წინამორბედ ქართულ საისტორიო მწერლობაზე, სხვათა შორის, დავით ბატონიშვილის „ნარკვევზე“, რომელიც დაიბეჭდა ტფილისში 1800 წ. და რომელიც პირველი ცდაა მსოფლიო ისტორიის სახელმძღვანელოსი ქართულ ენაზე⁸¹. მაგ., ნ. დადიანის ისტორიის წინასიტყვაობა, სადაც განმარტებულია მიზეზი და მიზანი შრომისა და რამ-

⁸⁰ ნ. დადიანი, ირ. ც. გვ. 33 — უწერია ლექსებიც: ერთი მისი შაირი იხ. „რუხის ბრძოლა“ ი. გეგეჭკორისა, ზ. ჭიკინაძის გამოც. ტფ., 1895, გვ. 20.

⁸¹ ნათარგმნი თხზულებები უწყებული ხასიათისა უფრო აღრეც გეხედება.

დენიმე ზოგადი მოსაზრებაა გადმოცემული (გვ. 9—10), თითქმის სრული განმეორებაა „ნარკვევი“-ს წინასიტყვაობისა (გვ. ე-ვ).

ეს სესხების ფაქტი, იმდროინდელ შეხედულებათა მიხედვით, უნდა შეფასებულ იქნას არა იმდენად ავტორული ურთიერთობის, რამდენადაც იდეური ნათესაობის თვალსაზრისით. ნ. დადიანი ემხრობა დავითს თავისი ლიტერატურული სტილითა და გემოვნებითაც. უკეთ რომ ვთქვათ, ორივენი ეკუთვნიან იმ ლიტერატურულ-გრამატიკულ სკოლას, რომელიც ეყრდნობოდა ანტონ კათალიკოზის დიდ ავტორიტეტს და რომელმაც საბოლოოდ დასთმო თავისი პოზიციები მხოლოდ წარსული საუკუნის სამოცდაათიან წლებში.

მწიგნობრულ-ხელოვნური, ზოგჯერ მეტად მძიმე, ენა და უალრესად თავისებური გრამატიკულ-ორთოგრაფიული მოძღვრება — აი, რა ახასიათებს ამ სკოლას ფორმალურად.

მისი დებულებების დაწვრილებით დალაგება აქ უადგილო იქნებოდა. აქ ვერც იმ საკითხს შევხებით, თუ რომელი სათავეებიდან მომდინარეობს ანტონის სკოლის ეს შეხედულებანი (ზოგი რამ ქვემოთ, აღნუსხულ მოვლენათაგან ჩვენ ანტონზე ბევრად ადრეც გვხვდება). გაკვრით აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ გრამატიკულ-ორთოგრაფიული რიგის მოვლენებიდან ყურადღებას იქცევს: გრამატიკული სქესის ერთგვარი სანქცია ქართულში, რამაც შესაძლებელი გახადა „მეფა“, „მეულლა“, „მთავრინა“ და სხვ. მსგავსი ფორმების ხმარება⁸². ზოგიერთი ქართული თანდებულის ბოლოსდებულიდან წინდებულად გადაქცევა (თვის კავშირისა = კავშირისათვის; მებრ მსგავსებისა = მსგავსებისამებრ); წინსართული ჰ-ს უმართებულო გამოყენება (ვჰსწერ, ჰსტიროდფ, მჰსწავლული, თანაჰსწორი, უჰბიწო და სხვა); საერო მწერლობის პრაქტიკიდან გამოსული ან სანახევროდ გადავარდნილი ასოების აღდგენა (მ, მ, ჰ, ჰ, მ, აგრეთვე ანტონამდე ხმარებული ძ); ახალი ნიშნების შემოღება (გ, ჟ) და სხვ. ანტონის რეფორმამ უდიდესი გავლენა მოახდინა სამწერლო ქართულზე. მიუხედავად იმისა, რომ ზოგიერთმა რამემ იმთავითვე ვერ მოიდგა ფეხი (გ), მთავარი ელემენტები მაინც შეთვისებულ იქნა: შეხედულება სამწერლო ენის თვისებათა შესახებ, სინტაქსური მოძღვრება, მართლწერა მეტნაკლებად (განსაკუთრებით სპეციფიკურია ჟ, რომელიც ერთბაშად უჩვენებს

⁸² ს უ ლ ხ ა ნ-ს ა ბ ა (ლექსიკონი, s. v. მათაა, მეფა, უფალა, დედოფალა, ჰა-ბუკა, წინასწარმეტყველა და სხვ.) და ანტონი (ღრამმატიკა, 11, § 186) მეფა-ს მსგავსი ფორმებისათვის ძველი აღთქმის წიგნებს იმოწმებენ; მთავრინა, როგორც ჩანს, ნაწარმოებია რუს. княгиня-ს მიხედვით და დაკანონებულია ანტონის მიერ ღრამ. 11, § 190, 11.

ძველის წარმოშობას ანტონის სკოლის წრეში⁸³, დამახასიათებელია აგრეთვე „ჰაემეტობა“, თუ ამ ძველი ტერმინის სავსებით პირობითი ხმარება მოცემული შემთხვევისათვის შესაწყნარებელია: უადგილო ჰაეთი აქრელებულია მთელი მერმინდელი მწერლობა და მისი კვალი ზოგჯერ ჩვენს დროშიაც თავს იჩენს⁸⁴.

იმდენად, რამდენადაც ანტონის დებულებები, მისივე სიტყვები რომ ვიხმაროთ. ეწინააღმდეგებოდა „ჩვეულებასა ქართველთა ენისასა“ და ხშირად „იძულებით საბლითა მეცადინობისათა“ შემოტანილი იყო (თვით ანტონის ან მის წინამორბედთა მიერ) უცხო ენების გრამატიკული სალაროდან, აღნიშნული გავლენა უარყოფითად უნდა იქნას შეფასებული. მაგრამ, როგორც ცდა ანარქიის მოსასპობად სალიტერატურო ენასა და დაწერილობაში და მათი სტიქიური განვითარების სავალდებულო ნორმათა კალაპოტში მოსაქცევად, ამ ნორმებისათვის სახელმწიფოებრივი დასტურის ძიებასთან ერთად (ანტონი სამეფო სასჯელს უქადის მისი ზოგიერთი ორთოგრაფიული წესის დამრღვევლთ)⁸⁵. ეს მტკიცედ ჩამოყალიბებულ სისტემაზე დამყარებული რეფორმა მაჩვენებელი იყო ქართული საზოგადოებრივი აზრის მნიშვნელოვანი დაწინაურებისა. სამწერლო ენის საყოველთაოდ სავალდებულო ნორმების საჭიროების შეგნება არ შემოიფარგლებოდა ქართლ-კახეთის სამეფოს საზღვრებით. ჩვენ მიერ აღნიშნული ფაქტი — ნ. დადიანის დამოკიდებულებისა ანტონის სკოლაზე — იმის საბუთია, რომ ეს შეგნება სამეგრელოშიაც არსებობდა⁸⁶. მთელი ქართველობა საერთო სულიერ ცხოვრებაშია შებმული და სათანადო ევოლუციის ტემპიც თითქმის თანაბარია საქართველოს ყველა რაიონში. აღიარებს რა ცენტრის კულტურულ ჰეგემონიას, პერიფერია (განაპირა კუთხე-

83 ეს ნიშანი გაშოსახავს უმარცვლო უ-ს ანუ, ანტონის ტერმინოლოგიით (ღრამ. II, § 156, დ: „ზედადართეაი“, § 26, ე), უ-ს სიბრჯგუვეს და ამიტომ იწოდება. უ ბრჯგუდ. ზ მიიღო ქართ. საენათმეცნიერო ტრანსკრიპციამ, იგი შეესაბამება როგორც კილოებში, ისე ზოგად სასაუბრო ქართულში არსებულ ბგერას (მაგ. გვარის სახელში: გოგუაძე უნით აღნიშნული ბგერა არ არის არც ხმოვანი უ, რადგან იგი მარცვალს არ ქმნის, არც ბაგეებილისმიერი ე, როგორც სიტყვაში: ვინ.).

84 ანტონის ორთოგრაფიული სისტემის წინააღმდეგ ჩვენს გრამატიკულ ლიტერატურაში. რამდენადაც ვიცით, პირველად პროფ. დ. ჩუბინაშვილმა გაილაშქრა.

85 ღრამმატიკა, ზედადართეაი, § 23.

86 დადიანის ისტორიის ნაბეჭდ გამოცემაში ანტონის ორთოგრაფია დაცული არ არის, მაგრამ, უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს გადამწერის ბრალია, ენა ამჟამად „ანტონიანურია“. ამას გარდა, ანტონისეული მართლწერის ბატონობა ნ. დადიანის ოჯახში გამომჟღავნებულია მისი შვილების მწერლობაში, როგორც აქვე იქნება ნაჩვენები. დაე. ბატონიშვილიც ორთოგრაფიულად აგრეთვე ანტონის წრეს ეკუთვნის. მას გრამატიკული ნარკვევიც კი მოუპოვება, რომელიც ანტონის სისტემას მისდევს.

ები) მხარდამხარ მიჰყვება მის მოძრაობას: თბილისში 1800 წ. დაბეჭდილი თხზულება მოკლე ხანში სახელმძღვანელო ზღედა სამეგრელოშია. როგორც დავრწმუნდით ეს ნაკადი სწვდება აფხაზეთსაც: სამთავროს კანცელარიის ქართული საბუთების ზემოთ აღნიშნული სტილი და მართლწერა ანტონისეულია და მისი გავლენა ნაწილობრივ თვით მიხეილ შარვაშიძესაც ეტყობა (ჟ; „მთავრინა“, მიხეილის წერილის მისამართში ცოლთან). ამ სკოლის გავლენას, როგორც თავის ადგილას ვნახეთ, გარკვეულად ემორჩილება გიორგი შარვაშიძეც.

ნ. დადიანის შვილთაგან ცნობილი არიან ორი ქალი: კესარია და ეკატერინე და ოთხი ვაჟი: გიორგი, ბესარიონ, პეტრე და პავლე. უკანასკნელი, ჩანს, ადრე გარდაცვლილა⁸⁷, დანარჩენი მისი ძმები კი, რომელთაც დავით დადიანი „სამ მუშკეტერს“ ეძახდა (Бороздин, 98—99), მნიშვნელოვან როლს თამაშობდნენ სამეგრელოს საზოგადოებრივსა და კულტურულ ცხოვრებაში. სამეგრელოს გარეთაც, მათ შორს ჰქონდათ გაბმული სულიერი ურთიერთობის ქსელი ნათესაური კავშირის ნიადაგზე. ერთ ძაფს აფხაზეთის უკანასკნელი მთავრის სახლში მივყავართ, რადგანაც მიხეილის ცოლი უფროსი ძმის, გიორგის, ქალი იყო, როგორც ვთქვით.

გიორგის შესახებ დიძე. ყიფიანი თავის მოხსენებაში წერს: „ეს კაცი შუა ხნისაა; მას საუცხოო, კეთილშობილი და ჰკვიანი გარეგნობა აქვს; ქართულს ლაპარაკობს მჭერმეტყველურად და ძველებური დახვეწილი ზრდილობის პატრონია“ (საქმე № 42, ფ. 124). გიორგის ქართული იმდენად ნიშანდობლივია აქ მრავალგზის მოხსენიებული ანტონისეული სკოლის თავისებურებათა თვალსაზრისით, რომ მეტი არ იქნება სანიმუშოდ მოვიტანოთ გიორგის საკუთარი ხელით ნაწერი ერთი ბარათი, გენ. ბებუთოვისადმი მიმართული: „თქტჳნო ბრწყინვალებაჲ, მოწყალეო ხელმწიფეჲ, კნიაზო ვასილ იოსების ძეჲ! მდაბლად განგიცხადებთ ჩემს უღრმეს პატივისცემას და ღმერთსა ვსთხოვ, ჰკიებდეთ წარმატებით განსაკეთილებელად შემთხუჳვათა შა [შინა] ერთგულთა თქტჳნთა. — უწყი სხტჳბრთა მამობრივი მზრუნტჳლობა თქტჳნი კეთილ-ინებებს კითხვად ამჟამად მდგომარეობისა ჩტჳნისათვის. გახლავართ მშვიდობით, და მასთან ნამესტნიკისა ვითარ კეთილისა პირისა მოქცევაჲმან დაგვაშთინა იმ აზრზედ, რომ იქნება შემეცნებულმან თქტჳნდამი საქმემან ჩტჳნმან მიილოს ყურადღება, და თუ ვერა, მაშინ კ-დვე [კტჳლადვე] თქტჳნ მოგელისთ შემწედ. — აფხაზეთის მთავრის ქალაღდს ამასთან გაახლებთ.

87 იგი მოხსენიებულია ნ. დადიანის ეპიტაფიაში, ე. თაყაიშვილი. ორ. ც. გვ. 128.

დავითები მარად ერთგული მოსამსახურე კნიაზ გიორგი ნიკოს ძე დადიანი. 12 ივლისი 1855 წელსა. მენგრელია“⁸⁸.

ბარათის „მაღალი აღნაქესი ლექსთა“ და „შესაბამწერა“ (მართლწერა) თვალსაჩინოდ აცხადებენ ავტორის „ანტონიანობას“. გიორგი თავის მამის კვალში დგას და, ჩანს, მისსავე სკოლაშია გამოწვრთნილი. სხვა ძმებიდან თანამედროვის მოწმობა მოგვეპოვება პეტრეს შესახებ. იგივე ბოროზდინი გვიამბობს: „ჩემ მიერ დასახელებულ ბატონიშვილებს გარდა, სენაკის მაზრაში, თხუთმეტიოდე ვერსის დაშორებით სალხინოდან, სოფ. ნოლაში ცხოვრობდა კიდევ ერთი, ვგონებ ყველაზე საინტერესო წარმომადგენელი ამ გვარისა, თავ. პეტრე ნიკოლოზის ძე დადიანი (დიდი ნიკოს შვილი), ერთი სამ მუშკეტერთაგანი. მაღალი, მსუქანი, მსხვილი სახის ნაკეთებით, გრძელი შავი უღვაშებით, დაახლოებით ორმოცდაათი წლისა, პეტრე თავის კოსტუმით, სიარულით, მიხერა-მოხერით და საუბრით იყო არა მარტო წარმოსადეგი, არამედ, იტყოდით, დახატულიაო. ის შესამჩნევი იქნებოდა ყველა სამეფო კარზე, მუდამ გარშემორტყმული თავისი ვასალების ქრელი ჯგუფით, რომელთაგანაც ერთს მიმინო ეჭდა ხელზე, ხოლო მეორეს ბატონის საყვარელი მწევრები — მერცხალა და ფრიალა — დაჰყავდა, — პეტრე სწორუპოვარი ხელოვნებით თამაშობდა „დიდიკაცის“ როლს. ლაპარაკობდა აუჩქარებლად, სასიამოვნო, ოდნავ გაგუდული ბანით, დალაგებით, მძიმედ, აღმკული და მწიგნობრული სტილით და პრეტენზიას აცხადებდა როგორც ქართული ლიტერატურის, ისე საღვთო წერილის ღრმა ცოდნაზე... ყველას იზიდავდა მისი ლაზათიანი გარეგნობა“ (Бороздин, 302).

სამწუხაროდ, ამ ოჯახის, ისე როგორც ქართული ოჯახების დიდი უმრავლესობის, შინაური არქივი დაღუპული უნდა იყოს, ჩვენებური დაუდევრობის წყალობით. ჩვენ ამიტომ მოკლებული ვართ საშუალებას უფრო ღრმად შევიხედოთ მის ინტიმურ წიაღში. ეს განსაკუთრებით საინტერესო იქნებოდა ქალების სახის წარმოსადგენად. თუ იმდროინდელი ქართველი ქალის საზოგადო თავისებებს გავითვალისწინებთ, უნდა ვიგულოთ, რომ „დიდი“ ნიკოს ასულნი თუ არ წააცილებდნენ კულტურისნობაში თავიანთ ძმებს, ყოველ შემთხვევაში არ ჩამოუვარდებოდნენ მათ. ნაკლული ცნობები ადასტურებს ამ აზრს.

ერთი ამ ქალთაგანი, ეკატერინე, დედა იყო ცნობილი პოეტის მამია გურიელისა. XIX საუკუნის ქართველ მოღვაწეთა პლუტარქი,

⁸⁸ საქმე № 42, ფ. 46. გიორგის სხვა წერილებში ნახმარია ანტონის პუნქტუაციის თავისებური ნიშნებიც.

იონა მეუნარგია, მამიას 'ბიოგრაფიაში' მას ასე აღწერს: „მამიას დედაზე ეკატერინეზე (შინაურობაში ბათუს ეძახდნენ) მოკლედ არის ნათქვამი: „ისეთი ტკბილი ქალი იყო, რომ შაქარი ამოდიოდა პირიდან“. ეკატერინე იყო დიდი ნიკო დადიანის — სამეგრელოს კანონმდებლის — ქალი და და შესანიშნავთა სამთა ძმათა: გიორგის, ბესარიონის და პეტრესი. ეკატერინეც მამასა და ძმებსავეთ კარგი მწიგნობარი ქალი იყო და ჩინებული მოლაპარაკე. როცა ქუთათურმა ქალებმა „ქართული ბიბლიოთეკის“ გამოცემა დაიწყეს, მამიას დედამ ამ უურნალის მოთავეს კატო ჭყონიას ასულს მაღლობის წიგნი მისწერა ისეთის ენით, რომ მისი ბარათი დიდხანს დაქონდათ ხელი-ხელ წასაკითხავად, როგორც შესანიშნავი წერილი“⁸⁹...

ეკატერინეს და კესარია გათხოვილი იყო აფხაზეთში, აბუჟის ანუ „შუა სოფლის“ (დღევანდელი ოჩამჩირის რაიონი) მფლობელ ალიბეგ (ნათლობაში — ალექსანდრე) შარვაშიძეზე, რომელიც ნათესავი იყო მთავრის მიხეილისა⁹⁰. სელეზნევი, მისი შემსწრე, არწმუნებს თავის მკითხველს, რომ კესარიას სიკეთე ყოველ ქებას აღემატებო. იგი გამჭრიახია და გულკეთილი. მას კარგი ქართული აღზრდა აქვს მიღებული და ქალიშვილობაში თავისი ნატიფი ზრდილობითა და ზნებრივ მრავალრიცხოვან თაყვანისმცემელთა გული ჰქონდა მონადირებული: ეხლა თავისი ქვეშევრდომი აფხაზების საერთო სიყვარული აქვს მოხვეჭილი (ქმრის სიკვდილის შემდგომ კესარია პირადად განაგებდა აბუჟის ოლქს)⁹¹. ცნობათა სიმცირე კესარიას შესახებ მით უფრო საგრძნობია, რომ იგი ზრდიდა, ჩვეულების თანახმად, მთავრის შვილს, ჩვენს პოეტს, გიორგი შარვაშიძეს (Воронцов, 128 შენ.; საქმე № 42, ფ. 127). გიორგი მასთან, ჩანს, უფრო შეჩვეული ყოფილა, ვიდრე საკუთარ დედასთან. ეს უკანასკნელი 1855 წ. ეუბნებოდა დ. ყიფიანს: „მინდა შვილი (გიორგი) სასწავლებელში გავგზავნო, მაგრამ ჯერ ყმაწვილია და თავის აღმზრდელს, კნეინა კესარიას, ვერ შორდება“-ო (საქმე № 42, ფ. 138).

დასასრულ, ზოგადი ხასიათისაა ცნობები გიორგის დედის, ალექსანდრას, შესახებაც. გენ. ბებუთოვი აქებს მის ჭკუას, ზნეობრივ თვისებებსა და სილამაზეს. განუსაზღვრელია აფხაზების მისდამი სიყვარული, რომელიც მან განსაკუთრებით მას შემდეგ მოიპოვა, რაც

⁸⁹ ი. მეუნარგია, მამია გურიელი: თხზულებანი მ. გურიელისა, ქუთ., 1897, გვ. VII.

⁹⁰ დადიანი, დასახელ. თხზულება, გვ. 52.

⁹¹ Селезнев, დასახ. თხზ., II, 163—167.

ბზიფის ოლქს (დღევანდ. გუდაუთის რაიონი) განაგებდა მთავრის იქ არყოფნის დროს⁹². ერთ-ერთი სამხედრო ოპერაციის დროს ოსმალების წინააღმდეგ მან განსაკუთრებული თაოსნობა გამოიჩინა⁹³. დიმიტრი ყიფიანი ალექსანდრას „მშვენიერს, ჰკვიანს, ღეთისმოსავსა და მოყვარულ ადამიანს“ ეძახის, ხუთი შვილის დედაა და ქმარსაც იგი მხურვალედ უყვარსო (საქმე № 42, ფ. 106, a/b). სხვაგან იგივე დ. ყ. წერს: „ალექსანდრა, როგორც ჩანს, ძალიან ახალგაზრდაა და მიუხედავად იმისა, რომ ხუთი შვილი ჰყავს, ძალიან კარგად არის შენახული და შეიძლება ითქვას, რომ მშვენიერია. ქართულს ლაპარაკობს თავის მამასავით ჩინებულად“ (ფ. 127). დ. ყიფიანისათვის ალექსანდრას სხვათა შორის უთქვამს: „ჩემთვის მეტად სასიამოვნოა, რომ თქვენა გხედავთ, რადგან თქვენ ქართველი ხართ და მამასადამე, ჩვენი ქვეყნის შვილი“ (იქვე, ფ. 127 b). ცხადია, ალექსანდრაც იმავე თბისაგან ყოფილა შექმნილი. რომელიც საერთო წყაროდან გადმოცემული ჰქონდათ მის პაპას, მამას, მამიდებს და ბიძებსაც⁹⁴.

დიდი შეცდომა იქნებოდა გეეფიქრა, რომ ეს კულტურული სული და შეგნება მხოლოდ ამ მრავალწევროვან სახლში იყო დასადგურებული. თუ იმდროინდელ სამაგრელოს ცხოვრებას ჩავუკვირდებით, ადვილად შევამჩნევთ, რომ ჩვენ განვითარების საერთო დონეს ვეხებით ტიპური წარმომადგენლების მეშვეობით. იმავე ბოროზდინს მოეპოვება საყურადღებო დახასიათება სამეგრელოს მოწინავე წრეებისა

⁹² Рапорт кн. Бесутова кн. Долгорукову от 11 июля 1855 г., АКАК, XI, с. 48.

⁹³ საქმე № 37, ფფ. 9—11; შდრ. ალექსანდრას მხნეობა აფხაზეთიდან ევაკუაციის დროს, საქმე № 48, ფფ. 128 b—129.

⁹⁴ გ. დადიანის ვაჟს, კოწიას, ალექსანდრას ძმას, წილი უძევს ქართულ ლიტერატურაში. ჩვენთვის ცნობილია ორი მისი პოემა: „ყანაშაუბეი“, „ივერია“, 1883 წ. № 3 და „სპარსეთის მეფე და ქართველი ტყვე“, ტფ., 1898, მწერლობას ეწვეიან კოწიას ძმა — დავითი და მეოთხე თაობაც — კოწიას შვილები.

„დიდი“ ნიკო დადიანის, სამეგრელოს ფაქტიური მმართველის, შთამომავლობის განვითარების ისტორიისათვის საყურადღებოა აღინიშნოს, რომ მისი წარმომადგენელი მეოთხე თაობაში რადიკალური სოციალური შეგნების მატარებელია. გორგენელი ნიკოს ძის ერთი შვილიშვილთაგანი ლექსში „გადარჩეულბულ სოციალ-დემოკრატს“, რომელიც დათარიღებულია 1906 წ. 2 ნოემბრით, ამბობს (ამოღებულია ან-ჩაბაძისეული ალბომიდან):

აღებულ ხანაში: ეს ხალხი „თავისუფალ დროს ანდომებდა საღვთო წერილის, შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“, ჩახრუხაძისა და სხვა ძველ მოშაირეთა ლექსებისა და არისტოტელისა და პლატონის თარგმანების კითხვას. ქალები განსაკუთრებით კარგი მწიგნობრები იყვნენ და ამას გარდა, აბრეშუმის, ოქრომკედისა და სხვა მსგავსი ხელსაქმისათვისა ირძნელ ოსტატობაში იყვნენ გაწვრთნილნი“⁹⁵... ბოროზდინი კარგად იცნობდა ამ მხარეს: ჯერის სამეგრელოს მთავრის კანცელარიის მოხელე იყო და მთავრის შვილების აღმზრდელი, ხოლო სამეგრელოს ავტონომიის გაუქმების შემდგომ კი სენაკის მაზრის პირველი უფროსი. და მისი ჩვენება ამ შემთხვევაში მით უფრო სანდოა, რომ ავტორი, ერთი პირველთაგანი ძველი რეჟიმის რუსიფიკატორ მოხელეთაგან, მოითხოვდა სამეგრელოს სკოლებსა და ეკლესიაში ქართული ენის მაგიერ რუსულის შემოღე-

„სოციალ-დემოკრატობდი,
როცა ერთობა გვეწვია,
მას აღიღებდი, აქებდი,
არ დაგიკლია ბეწვია.
მაგრამ დღეს, — როცა დროებით
დამარცხდა „ობოზიცია“,
ცა შეიმოსა შავებით,
მძვინვარებს „ინკვიზიცია“, —
წითელი დროშა გასცვალე
კვარაცხელიას მკლავშია,
სოციალიზმიც აწვალე
სულ ლანძღვა-გინებაშია,
მარქსი, ენგელსი, კაუცკი
სოლომონს უძღვენ სახშია...
უარ-ჰყავ ძმობა-ერთობა.
ვით ხულიგანთა წესია...
სტუქუედები, ბრიყვო, იცოდე,
დღე მოდის შურის გებისა!
რაც ხალხსა ადრე შესცოდე,
ასწილად გარდაგზდებისა.
მტარვალთ სამეფო ინგრევა,
ფრიალებს დროშა წითელი,
მთელი რუსეთი ირყევა,
მასთან მზა არის ქართველი“ და სხვა.

⁹⁵ Бороздин, გვ. 306; შდრ. შ. დადიანი, სილუეტი ნიკო დადიანისა, ჟურნ. „ქართული მწერლობა“, ტფ., 1927, № 6—7, გვ. 251—252 და სხვ.

ბას: ...„მეგრელს სჭირია მხოლოდ თავისი დიალექტი და რუსული ენა“-ო⁹⁶.

თუ სხვა იმდროინდელს მეგრულ ოჯახებს თვალს მოვაველებთ, დავრწმუნდებით, რომ ბოროზდინის სიტყვები სინამდვილეს გამოხატავს. აი, სამთავრო სახლი. ის ერთგვარს კულტურულ ცენტრს წარმოადგენს. სამშობლო ისტორიის ცოდნა, მწიგნობრობა და წიგნის სიყვარული, შაირმთქმელობა, ზმა, მუნასიბი ანუ კაფია (ექსპრომტი) — საერთო მოვლენაა. ჩვენ დრომდე მოღწეულია ამ ოჯახის ერთ-ერთი დედაქალის მზითვის წიგნი. ქალის პატრონი აცხადებს, რომ სადედოფლოს შეუთვისებია არა მარტო საღვთო წერილი, არამედ ელინური სწავლაც; სამზითვო ნივთებს შორის ყველაზე ადრე დასახელებულია წიგნები, ჯერ საეკლესიო, მიუცილებელი მაშინდელი თვალსაზრისით, შემდეგ — გარეშე (საერო): ა) ქართლის ცხოვრება სრული, ბ) ხრონოლოგია, რომელ არს ბერძენთ ცხოვრება, გ) ლექსიკონი სრული (ალბათ სულხან-საბასი), დ) ქილილა, ე) ვეფხისტყაოსანი, ვ) სარკე თქმულთა (თეიმურაზ მეორის პოემა), ზ) სეილანიანი, ჟ) ვარდბულბულიანი, თ) შამი-ფარვანიანი, ი) გაბაასება გაზაფხულისა და შემოდგომისა, კ) სამების დიდება, ლ) ანბანთქება, მ) მაჯამა, ნ) სობრძნე სიცრუისა, ე) ვისრამიანი, თ) ჩარ-დავრიშიანი, პ) მირიანი, ყ) ამბავი დიდნის ქალაქისა, რ) ყარამანიანი, ს) ღრამატიკა, ტ) რიტორიკა, უ) დიალექტიკა, ფ) კატილორია, ქ) პორფირი და სხვ.⁹⁷

ცხადია, თუ რა ტრადიციები უნდა დაეტოვებინა ამ განათლებულ ქალს თავისი მემკვიდრეებისათვის. უკანასკნელთა შორის ყურადღებას იქცევს დავით, მიხეილ შარვაშიძის თანამედროვე და ერთგვარი მეტოქეც. რუსი არქეოლოგის მურავიოვის სიტყვით, დავითი განათლებული კაცია და სამშობლო სიძველეთა ღრმა მცოდნე⁹⁸. მისი

⁹⁶ Бороздин, გვ. 318, შენ.

⁹⁷ დოკუმენტი ვკუთვნის მეთურამეტე საუკუნის დასასრულს. სამწუხაროდ, ქართული ტექსტი დაბეჭდილი არ არის და რუსული თარგმანაც არადაამაკმაყოფილებელია: Н. Эрнстов-Шарвашидзе. Книга о приданом ц. Нины Георгиевны. М., 1916, შეიძლება ამ წიგნების რიცხვიდან იყოს ის ხელნაწერი (წ. კ. ფ. № 342, Такайшвили, Опис. т. II, вып. II, 185 — 189), რომელიც თავისთავს „დედუფლის ნინოს ნამგზითვს“ უწოდებს. ე. თაყაიშვილი ცდებდა, როცა ეს ნინო დავით დადიანის ცოლად მიაჩნია. ნამდვილად ის დავითის ბებია იყო (გრიგოლის ცოლი), შდრ. ასეთივე მინაწერი ერთ ოთხთავზე. Бакрадзе, Археолог. путешествие... с. 281.

⁹⁸ Грузия и Армения, ч. III, 53—54, С. П. Б. 1848; ბროსეს ცნობით, დავითს განათლება პეტერბურგში მიუღია. შემდეგ საზღვარგარეთაც ყოფილა, Voyage archéologique... VII rapport, 59. St. P. 1849.

შეკვეთით და, ნაწილობრივ, რედაქციით ითარგმნა ქართულად ისტორიის მამამთავარი ჰეროდოტე და მილოტის მსოფლიო ისტორია⁹⁹. ცნობილი მ. ბროსე მის შესახებ ამბობს: დიდი მოყვარულია ქართული წიგნებისა და უვრცელესი ბიბლიოთეკა შექმნაო¹⁰⁰. ძველ ფონდთან ერთად ეს ბიბლიოთეკა წარმოადგენდა უმდიდრეს კოლექციას ქართული ხელნაწერებისას და შემდეგ დავითის მემკვიდრეების მიერ გადაეცა ქ. შ. წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას¹⁰¹. წიგნთსაცავთან ერთად მას პატარა მუზეუმიც ჰქონია მოწყობილი¹⁰². მას შეუკრებია და 1839 წელს ისტორიკოსის თეიმურაზ ბატონიშვილისათვის მიუწოდებია ოცდაათი მნიშვნელოვანი ძველქართული წარწერა, რომელნიც შემდეგში ბროსემ გამოაქვეყნა¹⁰³. მის ოჯახში ჩვეულებრივი იყო მსჯელობა ენათმეცნიერების, ლიტერატურისა და არქეოლოგიის საკითხების შესახებ. იქ წარმოდგენილ მოსაზრებათა მიღებას არ თაკილობდა ქართველთმცოდნეობის ისეთი ავტორიტეტიც, როგორც იყო მრავალგზის მოხსენიებული აკადემიკოსი ბროსე¹⁰⁴.

საინტერესო კულტურული ჰაბიტუსის პატრონია დავითის ძმა გრიგოლიც, ეგზომ ალტაცებით აღწერილი იმავე მურავიოვის მიერ, რომლისთვისაც იგი მეგზური და ინტერპრეტატორი იყო ქართული სიძველეების შესწავლისას¹⁰⁵... „მთებში დაბადებულმა, მან სიყმაწვილე გა-

⁹⁹ უნივერსიტეტის სიძველეთსაცავი, წ. კ. კ. №№ 309, 310, 311 და № 282—3 (რხ. დ. კარიკაშვილის კატალოგი). ამ დროს დავითი ოცი წლისა ყოფილა, № 282, 283, გვ. 1... დავითისავე შეკვეთით არის შესრულებული ათონური ქართული დაბადების ერთი პირი, იქვე, № 422.

¹⁰⁰ Brosset, დასახ. თხზ., VII, 62

¹⁰¹ მისი აღწერილობა იხ. Brosset, ib. 62—66; „ივერია“, 1885 წ. № 12; Цагарели, Сведения т. I, вып. 3, 238—245.

¹⁰² Brosset, იქვე, 60—62.

¹⁰³ იქვე, 62 — დავითის ინტერესი ქართული სიძველეებისადმი ჩანს, სხვათა შორის, მისი ერთი კერძო წერილიდან ბროსესადმი, რომელშიაც უკანასკნელს უძღვნის მადლობას „უცხო და უცხო სასარგებლო ცნობაების“ და „რამთენიმე ზედწერილობათა“ შეტყობინებისათვის. წ. კ. კ. № 2898 — დავითს ლექსებიც უწერია: ერთი ხელნაწერით (წ. კ. ფ. № 3723), ჩვენ მის რამდენსავე ლექსს ვიცნობთ: „საზანდრული“ (გვ. 151), „იამბიკო“ (151—152), „წყობილი“ (152), „მრჩობლედო ორშვიდეული“ (? 152), ე. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ი, Опис. т. II. вып. II, 325.

¹⁰⁴ Brosset, დას. თხზ., გვ. 67, 20 და სხვ. იხ., სხვათა შორის, დავითის ახსნა სულხან-საბას ერთი თავსამტკრევი ამოცანისა (მელას, მეტურ, მარასან, 57-ე იგავი გ. ლეონიძის გამოცემით), იქვე, 67—68.

¹⁰⁵ იგი უკითხავს და უთარგმნის ზურავიოვს, მაგ. უფლისციხისა (Грузия и Армения, III, 97—98) და ატენის (იქვე, 106) ძველ ქართულს კედლის წარწერებს, უთარგმნის აგრეთვე დავით აღმაშენებლის ანდერძს (200 შემდ.) და სხვ.

ატარა ჩვენს ჩრდილოეთის დედაქალაქში¹⁰⁶... ჩემთვის სასიამოვნო და თან სასარგებლო იყო მასთან ყოფნა; დაბადებით მთიელი, ცხენოსანი და პოეტი, ფიცხელის, მაგრამ საერო განათლებით შერბილებულის, ბუნების კაცი, ის წარმოადგენდა ამ ორ სრულიად საწინააღმდეგო დასაბამთა უჩვეულო შეერთებას. მისი კეთილშობილი სული ეთვისებოდა ყოველსავე ამალლებულს და სამშობლოსადმი სიყვარულით იწოდა: სამხრეთული ფანტაზია კაშკაშა ფერებით მოსავდა ყველა საგანს და მრავალი ძველი გარდმოცემა, თავის წინაპართა ბრძოლებისა და მათ მიერ შექმნილ სავანეთა შესახებ, ირეოდა მის გონებაში. ძარღვებში დუღდა დადიანების სისხლი და, ჭერ კიდევ ყრმამ, როცა თავის ქვეყნის ჩვეულების თანახმად მთებში იყო გასაზრდელად გაბარებული, შეითვისა მშობელი ქვეყნის სამხედრო სიმღერები და თვითონაც ბევრი კეთილხმოვანი ლექსი შეთხზა... მას შეეძლო ძველი საეკლესიო დამწერლობის გარჩევა, რომელიც ბევრისათვის წარმოადგენს საიდუმლოებას და ცალიერებულ ნანგრევებში... ის იყო აგრეთვე ჩემი შუამავალი ყოველგვარ საუბარში, რადგანაც იცოდა ქართული და მეგრული“...¹⁰⁷ ერთ რუს პოეტთან ერთად ის ჰექსამეტრებით თარგმნის რუსულად „ვეფხისტყაოსანს“¹⁰⁸. ქართულ მწერლობაში გრიგოლი, როგორც პოეტი, ცნობილია „კოლხიდელის“ ფსევდონიმით. ნიკო დადიანის ზმაკიდურებში მისადმი მიძღვნილია შემდეგი აკროსტიხი:

კარგი მცოდნეა ძველისა სამწიგნობროსა ენისა.
 „ონიქის“ დაცმით მოლექსე, შემზიარები სმენისა,
 ლექს-შემფერადი „შეძერწით“ „იამბიკურად“ მშეენისა¹⁰⁹,
 „ხუნდის ხმის“ მგალობელია, „კოლოს“ მგმობელი „წყენისა“;

¹⁰⁶ ბროსეც ამბობს, რომ დავითის ძმებმა, გრიგოლმა და კონსტანტინემ, მშეენიერი აღზრდა-განათლება მიიღეს პეტერბურგში. დას. თხზ., 20.

¹⁰⁷ Грузия и Армения, III, 76—78; აგრეთვე 247, 251, 262, 266, 276. ავტორს გრიგოლის სახელი მოხსენიებული არა აქვს. ამბობს მხოლოდ, რომ ეს დადიანი ძმა არის დავითის, რომელსაც გრიგოლს გარდა კიდევ ჰყავდა უმცროსი ძმა კონსტანტინე. მაგრამ მთელი აღწერილობა ზოგიერთ ფაქტიურ ცნობებთან ერთად აქ სწორედ გრიგოლს გუაგულისხმებინებს.

¹⁰⁸ იქვე. 225. ზურაბიოვს დაბეჭდილი აქვს ერცელი ნაწყვეტები ამ თარგმანიდან, იქვე, გვ. 216—234. ამის შესახებ უფრო ერცლად იხ. ჩვენი წერილი გ.ზ. „ლიტერატურულ გაზეთში“. 1935 წ., იანვრის 30.

¹⁰⁹ გრიგოლის იამბიკოს ნიმუში, იხ. „ცისკარი“, 1860 წ. თებერვ. გვ. 103 შემდ. თუმცა თვით გრიგოლი ამ ლექსს ვინმე „სირაძეს, ძველთა იმერთა მეჩანგურეს“ მიაწერს, მაგრამ ბაქარ ქართლელის შენიშენიდან ჩანს, რომ იგი ნამდვილად „ამ ჩქმნს სასიქადულო“ კოლხიდელს ეკუთვნის (ibid., გვ. 155; პავინაცია არეულია).

„იაკინთ ასხმით“ მთხზველია, მბრძოლი „ქართულის ხდენისა“.
დიდ „ავქსონთ“ კბაძავს „აღნაქესით“, მორიდი „გარდაცდენისა“,
„ევფრატად“ თხრობის მომწონე — „ნილოსად“ სიტყვის დენისა,
„ლიქნით“ ქებისა უკადრი, — მაღიდებელი „ზენისა“¹¹⁰.

სხვათა შორის, მამია გურიელს, რომლის დეკლამაცია განთქმული იყო მთელ საქართველოში, ლექსების კითხვა გრიგოლისაგან უსწავლია, მაგრამ პროზის კითხვაში მაინც მასწავლებელი სჯობდა შეგირდსაო, ამტკიცებს ი. მეუნარგია¹¹¹. აქ დეკლამაციის განსაკუთრებული, ძველებური, ქართული მანერა იგულისხმება.

დავითის წრეში საყურადღებო ფიგურაა იოანე გეგეჭკორი, პოეტი და მწიგნობარი, ავტორი ისტორიული პოემისა რუხის ბრძოლის შესახებ¹¹², იმ გმირული ბრძოლის შესახებ, ბესიკმაც რომ შეაქო თავის დროზე. უეჭველია, საკუთარი ხმა ჰქონდა მონიჭებული ამ ადამიანს, იქნებ უსამართლოდ ჩაძირულს „სიღრმესა შინა დავიწყებისასა“¹¹³. მას არა მარტო ჩინებულად სცოდნია და მწვავედ ჰყვარებია ქართულიენა და მწერლობა, — იგი ფართო ლიტერატურულ განზრახვებსაც ზიარებულა: ერთი მისი ლექსიდან ჩანს, რომ მას ურთიერთობა ჰქონია ცნობილს პოეტ ალექსანდრე ჭავჭავაძესთან რუსთველის რუსულად თარგმნის გამო, — იმ „საკვირველის“ რუსთველისა, რომელიც გეგეჭკორს პოეტის იდეალად ეხატებოდა (... „რუსთველებრ უნდა მწერალი, ვინათგან მხოლოდ მას ეპყრა კალამი სულის მბე-

110 შენიშვნაში განმარტებულია: კოლხიდელი — ფსევდონიმია გრიგოლ ლევანის ძის დადიანისა.

111 მ. გურიელი, თხზულებანი, გვ. XLVIII, ქუთ. 1897.

112 წ. კ. ფ. ხელნაწ. № 3723; თაყაიშვილი, Опис. т. II, вып II, 319. გამოცემულია დ. ჩუბინაშვილისა (მისს ქრესტომატიაში) და ზ. კიკინაძის მიერ (ტფ., 1895 წ.). ეს პოემა ავტორს დაუწერია სულ ახალგაზრდას, „მეოცესა წელსა თვისისა ცხოვრებისასა, ჩყლე-სა (1836) წელსა, მარტის იმ, სამეგრელოსა შინა, სამთავროსა სასახლესა ზუგდიდს“ (№ 3723, გვ. 19, თაყაიშვი.; იქვე 319) და უძღვნია დავითისათვის, როგორც ეს ჩანს შემდეგი იამბიკოდან:

რათა მიიღოს ნაყოფმან ედემს რგულმან,
მშვიდმან ტარიგმან, იგურდივ სიმართლე ცმულმან,
მემკვიდრემ დაეთ, კოლხიდის მთავრის წულმან.
მეგრულთ ცისკარმან, ჩრდილოს ვარსკულაეთ მკულმან,
რა ეს იშრომა მონამან ზემოთქმულმან (მიძღვნაა, № 3723, გვ. 19).

113 მისი პოეტური სტილისათვის დამახასიათებელია ბრძოლის აღწერილობა პოემაში (კიკ., 14—15), ან პოემისავე წინასიტყუაობიდან ეს ადგილი (№ 3723, გვ. 21):

რალი“...) და თარგმნის საქმის თაოსანიც თითქოს თვით ის უნდა ყოფილიყო¹¹⁴.

ყველა ეს პირი, როგორც აქ მოტანილი ნაწყვეტიდანაც ჩანს, იმავე ანტონისეულ სკოლას ეკუთვნის.

...თუმც ვიცოდი ბრძოლის წერის სხვა ხამდა ვამოცდილება,
კალმის ქექითა მელნისა მჩქეფარე სისხლად ცუდილება.
ღელვა ლექსებთა ცხოველთა, ცეცხლის ვარსკულავთა ელილება...
მაგრამ თქვენც იცით, მოყუასნო, გრძნობა ჭაბუკთა მცხარეა,
აღატყდა ჩემშიდ ვით ცეცხლი რა ესმა გასახარია,
ნისცა ხელს ძალად კალამი, უთხრა მეგრულად „ქარია“! (ე. ი. წერე.).

სხვათა შორის, ბროსე ამბობს, რომ გეგეკორს მიეწერება ორი მეტად საყურადღებო პოემა რუხის ბრძოლის შესახებ, რომლებიც, ყოველ შემთხვევაში, გადაკეთებულია უფრო განათლებული ანონიმის მიერო. ირ. ც. VIII, რაპრ., 88. არ ჩანს, რაზეა ეს ცნობა დამყარებული. ამასთან დაკავშირებით უნდა აღენიშნოთ: ჩვენ არ გვაქვს საშუალება განვიხილოთ აქ ის მოსაზრება, რომ „იოანე გეგეკორი“ მხოლოდ ფსევდონიმია იმავე გრიგოლ დადიანისა. უნდა შევნიშნოთ მხოლოდ, რომ დასახელებული მოსაზრების მიღებისას გაუგებარი დარჩებოდა ბროსეს ცნობა, ამავე შენიშვნაში მოტანილი და საერთოდ ის გარემოება, რომ ბროსემ არაფერი იცის ამ ლიტერატურული ფაქტის შესახებ. ბროსე კი, კარგად იცნობდა დაეითსა და გრიგოლს, მათსა და თავის საკუთარ მეტრსა და მუდმივ კორესპონდენტს თეიმურაზ ბატონიშვილს, და პირადად ყოფილა დაეითის ოჯახში. სწორედ აქ, ზუგდიდში, მიიღო ბროსემ თავისი ცნობები გეგეკორის პოემის შესახებ. გეგეკორ-დადიანის იგივეობის სასარგებლოდ კი, ერთგვარი საბუთია აქვე ქვემოთ მოტანილი ცნობა გეგეკორის ურთიერთობის შესახებ ალ. ჭავჭავაძესთან ვეფხისტყაოსნის რუსულად თარგმნის საქმის გამო. არაერთარი კვალი გეგეკორის (თუ მისი მონაწილეობით შესრულებული) თარგმნისაგან არ დარჩენილა, გრიგოლ დადიანისეული კი გამოქვეყნებულია. ბუნებრივია ამიტომ ვიფიქროთ, რომ ორსავე შემთხვევაში ერთსა და იმავე თარგმანს ეხება საქმე, დაწერილებით ამ საკითხებს მხოლოდ სპეციალური კვლევა თუ მოგვს შეუძს.

114 ლექსის სათაურში, სადაც ეს ცნობა მოიპოვება, აზრი ბუნდოვნად არის გამოთქმული: „გეგეკორისაგან მიწერილი ალექსანდრე ჭავჭავაძესთან, ოდეს სთხოვა მან შეწვენა ვეფხისტყაოსნის თარგმანში“ (№ 3723, გვ. 52; თაყაიშვილი, დასახ. თხზ., 319). თუ შეწვენის მთხოვნელი ჭავჭავაძეა, ეს კიდევ უფრო ზრდის გეგეკორის ავტორიტეტს. ე. თაყაიშვილი ფიქრობს, რომ ინიციატივა ეკუთვნის გეგეკორს და საქმე შეეხება პოემის განმარტებას (კომენტარს). ყოველ შემთხვევაში, ლექსიდან ცხადია, რომ განზრახული იყო პოემის თარგმნა რუსულად („რათა რუსთ მისგან გემო მიეცა“). მოგვაქვს აქ საინტერესო ლექსი, ჩვენი მცირეოდენი კორექტურით (ტექსტი ხელნაწერში დამახინჯებულია, № 3723, გვ. 52—53):

ხელოვნებითა ნახელოვნევი ოქროსა როგო ძმის გან მომეცა:
ვარსკელავ-ფუტყართა ნათლისა მდენთა შოთას ყვაეილთა სურნელი ეცა
სულს, გულს ზეცისა ვოლისა წვეთი დამატკობელი ჰსწყურის, დაეცა,
ეწყოთ გრიალთ ფრენა ჩემდამო რათა, რუსთ მისგან გემო მიეცა.

შემდეგ მოდის თაობა, რომელსაც გ. შარვაშიძის ტოლები შეადგენენ. მათ უკვე სისტემატური რუსული განათლება აქვთ მიღებული, მაგრამ დაბადებით საუკუნის პირველ ნახევარს მიეკუთვნებიან და თავის პირველადზრდის ხასიათის გამო იდეოლოგიურად ზემოთ აღნიშნულ ფენას უკავშირდებიან. მაგალითად, ნიკო დადიანი, დავითის შვილი, „ის, თუმც არაოფიციალურად, იყო ნამდვილი წარმომადგენელი თავის ხალხისა. იგი ბევრს კითხულობდა. გულდასმით უკვირდებოდა თავის სამშობლოს და დიდი ცოდნის პატრონიც იყო მის შესახებ. თუ სათანადო შემთხვევა ხელთ ეძლეოდა, მან იცოდა სამშობლო ქვეყნის ინტერესების დაცვა“¹¹⁵. ზრუნვა ქართულ კულტურულ დაწესებულებათა შესახებ ახასიათებდა მას; მან შესწირა მამისეული ძვირფასი, ზემოთ მოხსენიებული, წიგნთსაცავი წერა-კითხვის საზოგადოებას და შემდეგში მას ყურადღებას არ აკლებს¹¹⁶. მისმა ჩარევამ შეაჩერა სასულიერო მთავრობის რუსიფიკატორული განზრახვა — სამეგრელოს სამრევლო სკოლებიდან ქართული ენის განდევნისა და მის მაგიერ თვალთმაქცურად მეგრულის შემოღებისათვის¹¹⁷. საინტერესოა მისი აზრი ქართულ-მეგრულის დამოკიდებულების შესახებ: „...მე წავიკითხე ის სტატიები, რომელნიც ამტკიცებენ, რომ მეგრული ენის შუა და ქართველთ ენის შუა ს ი მ ზ გ ა ე ს ე ც არ არისო. ჩემი ამბავი ხომ იცი: მე ვერაფერი გამაკვირვებს!... მე ოღონდ ამას ვიტყვი.

სადაფის ლარნაკს შინა მღებარე ბრწყინვალედ თვალნი სხვადასხვა გვარნი მანათობელნი, შუქის მფრქვეველნი ანუ მთიებნი ცისა მის მყარნი, გამობატულნი, გამოსახულნი სიამოვნისა ჩემისა დარნი, მეტყობდენ: „აღსდგე და დაუტევე ქაბუკობისა თავისა ქარნი; გვაჩვენე შენის მამა-დედისა, ძმისა, მეგობრის საუნჯის თვალნი; რუსთაველისა საკვირველისა ცხოველობისა უკუდავნი წყალნი! კაცნი და ქალნი, სულნი და ძალნი, ტარიელისა ეშხისა აღნი!“ მესმა, და აჰა! განისხნა ბქენი საუნჯის მისა განსაკვირველნი: რიყე ძვირფასთა. ქვათა გათლილთა, საუკუნენი რომელთ ჰყვა მცველნი; მტელი შოთასი, ხენი ოქროსნი, მარგალიტ სხმული ედემის ველი, — სანატრელისა, ივერთა მზისა, მეფე თამარის შესაქცეველი!

შოთას მიერ შთაგონებულ ლიტერატურულ დოკუმენტთა შორის ეს ლექსი უკანასკნელ ადგილს არ დაიკავრს. იმავე ხელნაწერიდან ცნობილია გეგეკორის კიდევ რამდენიმე ლექსი: „ნატერა“, „დაფიქრდა“, „ტულოვეზედ“ (გვ. 85; თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ი, დასახ თხზ., გვ. 322—323).

¹¹⁵ Г. М. Туманов, Характеристики и воспоминания, кн. II, 143, Тип. лис, 1905.

¹¹⁶ იხ., მაგ., ნ. დადიანის დონისძიებანი იმავე საზოგადოების ბიბლიოთეკისათვის საჭირო წიგნებისა და შენობის შეძენის შესახებ, იხ. „წერილი ვასილ მაჩაბლისადმი“, „ივერია“, 1904 წ. № 241.

¹¹⁷ Туманов, დასახ. თხზ., 143—145.

რომ ის გარეშე ქვეყნის ფილოლოგები, რომელნიც სწერენ მეგრულს და ქართულს ენებზედ, არიან სრულიად დაბნეულნი. ჯერე ჩვენი ენა ისწავლონ და მერმედ სწერონ. ნამეტანი სწავლა ზოგიერთებს მთლად დააბნევს!... ჩვენდა საბედნიეროდ, ჩვენს ხალხს აქვს საკუთარი აზრი და რწმუნება, რომელიც დაგვიტოვა ჩვენმა საკუთარმა ისტორიამ და ახლა ვერა კაცი ვერ დაგვაჯერებს იმას, რაც ნამდვილი არ არის ჩვენთვის და რაც ავნებს ჩვენს წინ წაწევას. ხალხს მაშინ გაიცნობს კაცი, როდესაც იმ ხალხში ცხოვრობს ან იმ ხალხის ენას ლაპარაკობს. ამას გარდა ხალხის ისტორია და სურვილი უნდა შეიტყოს კაცმა და შემდეგ ილაპარაკოს, მე მენგრელიას, იმერეთს და გურიას ვუყურებ, როგორც საქართველოს პროვინციებს. ჩვენ შუა განსხვავება არ არის ან არც უნდა იყოს; ეს არის ჩემი აზრი და ამ აზრით მოვეკვდები. ეს-ღა გვაკლია ახლა, რომ ვინმე ჩინეთელმა ფილოლოგმა დასწეროს ჩვენს ძველ ენაზედ ან გვასწავლოს ქართული. ეგების ამასაც მოვესწროთ“..¹¹⁸

დადიანთა გვარიდან ყველაზე შესანიშნავი კაცი მეცხრამეტე საუკუნეში შეიძლება იყოს მესამე ნიკო, ნიკო „ფილოსოფოსი“, ცნობილი მწერალი. მისი პიროვნება ეხლა საკმაოდ გაშუქებულია¹¹⁹, ქართული ენის ცოდნაში თანამედროვეთაგან მას იშვიათად თუ ვინმე შეედრება. მისი „ზმაკიდურები“ არის შეუდარებლად ჭკვიანი და მოსწრებული ისტორია ქართული საზოგადოებრიობისა წარსულ საუკუნეში¹²⁰. აღსანიშნავია ისიც, რომ ნ. დადიანმა პირველმა სცადა საქართველოს ისტორიის ფილოსოფიური განზოგადება.

ამავე თაობას ეკუთვნიან პოეტები გ. ჭალადიდელი (ქოჩაკიძე), ავტორი საყოველთაოდ გავრცელებული ლექსებისა („მახსოვს პირველად“... „ფაცხა“ და სხვ.), ძიმისტარაშვილი (კორტოხა) და სხვები, რომლებზედაც ეხლა ველარ შევჩერდებით.

ამ იდეური სამყაროს ნიადაგში მიდის გ. შარვაშიძის არსების სასიცოცხლო ფესვები. მისი ჰაერის სუნთქვამ გაუმაგრა მას ფილტვები. აქ გასკვნილი პირადი თუ საზოგადოებრივი ხასიათის დამოკიდებულებანი ქმნიან მისთვის იმ ზნეობრივ გარემოს, რომელიც თვით ძლიერი სულისთვისაც მიუცილებელია გამოსაწრთობად და საბოლოოდ ჩამოყალიბებისათვის. ეს ურთიერთობა, სხვათა შორის, ლიტერა-

¹¹⁸ „ივერია“, 1904 წ. № 241.

¹¹⁹ შ. დადიანი, დასახ. წერილი, „ქართული მწერლობა“, 1927, № 6—7, ავტორი სხვათა შორის შენიშნავს, რომ ნ. დადიანი „პირველ ხანებში სწერს ძველის ორთოგრაფიით, შავ. უნს ბრჭგუით ხმარობს“... (ib, 303).

¹²⁰ ნ. დადიანი, საამდროო გამოცანები. ზმაკიდურები ჩვენს მოღვაწეებზე, ეკუთაისი, 1897.

ტურულადაც არის აღბეჭდილი. ი. მეუნარგიას ცნობით, მამია გურიელის ყველაზე ახლოს შეთვისებული ნათესავი იყო გიორგი¹²¹. მართლაც, მამიას ლექსების პატარა კრებულში ოთხი მიმართულია გიორგისადმი, ილიადას თარგმანი — გიორგის დის ბაბოსადმი. თვით გიორგი თავის პოემას „გვადანის ციხეს“ უძღვნის მამიას ძმას ტელემაქს, გიორგის სახელთან არის მიძღვნილ დაკავშირებული მისი ბიძის, კოწია დადიანის, პოემა „ყანშაუბეი“ და სხვ.

ყურადღებას იზიდავს კიდევ ერთი მომენტი. შესამჩნევია (თავის ადგილას მოტანილი ციტატებიდანაც), რომ გ. შარვაშიძე „საქართველოს“ აღსანიშნავად რჩეობს ტერმინს: „ივერია“, ხოლო „ქართველის“ მაგიერ ხშირად ხმარობს „ივერს“. ესეც საკმაოდ ძველი და საინტერესო ტრადიციის ანარეკლია. ქართული ფეოდალიზმის საერთო დეკადანსმა, როდესაც დაქსაქსული ეროვნული ორგანიზმი მრავალს ადგილობრივს პოლიტიკურ ნაჭუჭში მოემწყვდა, რომელნიც ჩვეულებრივად გათიშულნი იყვნენ თავის შინაურსა და საგარეო სახელმწიფოებრივ საქმიანობაში, სხვათა შორის ის შედეგიც მოიტანა, რომ ძველმა ტერმინებმა, რომელნიც ზოგადი მნიშვნელობის პოლიტიკური და ეროვნულ-კულტურული ცნებების გამომსახველნი იყვნენ, ერთგვარი დაქვეითება განიცადეს. ასე მოუვიდათ, კერძოდ, ტერმინებს: „ქართველი“ და „საქართველო“. ამ სიტყვებს თავისი ძველი შინაარსი საბოლოოდ არასოდეს არ დაუკარგავთ. ზოგჯერ მათს მეტად ფართო აზრით ხმარებასაც კი ვხვდებით (ამ ხანაში). იგივე სულხან-საბა, რომელმაც აფხაზისგან ქართულის ცოდნა გაიკვირვა, მიუხედავად ამისა, აფხაზებსაც ქართველებად სთვლის. საბა წერს, რომ კუნძულ მალთაზე ოსმალთა ტყვეობიდან განთავისუფლებულთა შორის „ქართველნიც ვნახე, ზოგი აფხაზი, ზოგი იმერელი, გურიელი, მეგრელი, რომ თათრისათვის წაერთმიათ. ენა ისევ კარგა იცოდნენო“¹²². ანტონ პირველი კი, „ქართველის“ ცნების ქვეშ ყველა კავკასიელ ტომს გულისხმობს:

121 იოს. გრიშაშვილის ცნობით, ცარიზმის ჩინოსნობის მაძიებელ ქართველებთან ბრძოლის მიზნით გ. შარვაშიძემ ერთხელ მ. გურიელს წინადადება მისცა: დავაარსოთ ხელის არჩამორთმევისა და საღმის არმიციემის საზოგადოება; ვინც ორკოფი იქნეს, ხელი არ ჩამოვართვათ და საღამიც არ მივსცეთო. მამიამ უპასუხა: ჩემო გიორგი, მაშინ მე და შენ დავრჩებით, დავიკრიფოთ გულზე ხელი და ვიართოთ (იხ. საქ. საისტ-საეთნ. საზ. ჩვ. კრ. ოქმი № 272).

122 საბას მოგზაურობა ევროპაში, *ibid.*

ვახუშტის უქებ ღეოღრაფის ცნობასა,
 ისტორიათ თქმას, ვრცელ ბრძნად გარდამოცემას.
 ამან დაწყებით ქართულ ისტორია, —
 კახთ, მესხთ, აფხაზთა, მეგრელთა სტან
 კავკასთა, —
 აღწერა, დაპუტრა, შეეწია ქართულთა¹²³.

ტერმინის ასეთი გაგება, რეალური ისტორიული მდგომარეობის ნაყოფი, — მისაწვდომი იყო მშობლიური წარსულის კარგად მცოდნე პირებისათვის. მაგრამ, ჩვეულებრივ სიტყვათხმარებაში იგი თანდათან შეიზღუდა იმ მხრით, რომ პოლიტიკურმა მომენტმა სძლია ეროვნულ-კულტურულს, და განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც ქართლი, საქართველოს პოლიტიკური და კულტურული ცენტრი ისტორიულად, ცალკე სახელმწიფოებრივ ერთეულად ჩამოყალიბდა. „ქართველმა“ უპირატესად ამ პროვინციის მცხოვრების სახელწოდების მნიშვნელობა მიიღო. თქმულებით, — ქართლის მეფემ სვიმონმა ერთი უდიერობისათვის დასაჯა კახელები (1680 წ.) და ბრძოლაში შეპყრობილნი კახეთის წარჩინებულნი მცხეთაში დააფიცა: „ღმერთმან ნურას ეამს მისცეს ძლევა კახთა ქართველთა ზედაო“¹²⁴. მოწინავე და განათლებული ქართველებიც იძულებული არიან ამ ტერმინოლოგიას დაემორჩილონ. ისტორიკოსი პაპუნა ორბელიანი, უჭკვიანესი კაცი თავის თანამედროვეთა შორის და გულმხურვალე პატრიოტი, „ქართველს“ „კახს“ უპირისპირებს¹²⁵, ასევე დავით გურამიშვილი („კახელების აღმა ხნული ქართველებმა დაღმა ფარცხეს“) და სხვები. „ქართველთან“ ერთად სათანადოდ ვიწროვდება „საქართველოს“ მნიშვნელობაც. პაპუნა, მაგ., ჯავახეთს საქართველოს გარეთ გულისხმობდა: „საცა მთებში ან ჯავახეთის ქვეყნებში საქართველოს ქვეყნების საქონელი სადმე იყო, იპოვეს და სულ წამოიღეს“ მტრებმაო (გვ. 195). მნიშვნელოვან სახელმწიფო დოკუმენტებშიც „საქართველო“ „კახეთის“ გვერდით შეიძლება შეგვხვდეს: „საქართველოსა და კახეთისა

123 „წყობილსიტყვაობა“, ტფ., 1853 წ., ხ. 811.

124 ვახუშტი, საქართველოს ცხოვრება, II (ჩიქ. გამ.), გვ. 45.

125 „გაუსივა მეფემ ერეკლემ ცხრა ათასი კაცი ქართველთა და კახთა“ ... გვ. 144: „შენოყარეს ქარი ქართლისა და კახეთისა, პირიქით და პირაქეთი ოსისა, თუშ-ფშავნი, მოხვეე-ხევსურნი და ყოველი მთის ქარები, რომელნი მონებდენ ქართველ ბატონს ანუ კახ ბატონს“..., გვ. 190; „მას დღეს შეიღი ქართველმა ბატონმა მოჰკლა ისრით ღორი და ხუთი კახმა ბატონმა... ამისთანა ნადირობა და შექცევა არას ქართველისა ბატონის დროს არა ყოფილიყო“, გვ. 126, და შრავ. სხვ. პ. ორბელიანი, ჰიქ. გამოც.

ერთა“, „საქართველოსა და კახეთის სამეფოებზე“¹²⁶ ... როგორც ვამბობდით, ეს ტერმინოლოგიური ცვლილებები პოლიტიკური მიზეზებით იყო გამოწვეული და არა ეროვნულ-კულტურული მთლიანობის შეგნების დარღვევით, უკანასკნელი თუმცა განვითარებაში მყოფ, მაგრამ მუდმივ მოცემულ სინამდვილედ გვევლინება შესაფერ სიტყვიერ სამოსელში. ჭერ ერთი, „ქართველი“ შეიძლება ხმარებულ იქნას პარალელურად, როგორც პროვინციული, ისე ზოგადი, მნიშვნელობით. ისტორიკოსი ვახუშტი, რომელიც სპეციალურად ასაბუთებს ქართველ ტომთა ერთობას, წერს: „...უკეთუ ჰკითხო ვისმე ქართველსა ანუ იმერსა [იგულისხმება დასავლეთ საქართველოს ყველა ტომი], მესხსა, ჰერ-კახსა: „რა რჯული [ე. ი. რა ეროვნებისა] ხარ?“ წამს მოგიგებს: „ქართველი!“ მეორედ, არს ამათ ყოველთა წიგნი და ენა ერთი იგივე ფარნაოზ პირველისა მეფისაგან ქმნული; და ჰკითხო მათ წინთქმულთა კაცთა: „რა ენა და წიგნი უწყი?“ მოგიგებს მყის: „ქართველი!“ რამეთუ არა იტყვის არცა რჯულსა, ენასა და წიგნსა იმერთასა, ანუ მესხთა და ჰერ-კახთასა, არამედ ქართულსა“...¹²⁷ ანალოგიურად. ოღონდ, ფორმალური განსხვავებით, ასახულია ენაში ტერიტორიული ცნებებიც. მართალია, ყველაზე ადრე ქართლია ძველი საქართველოს მემკვიდრე და ამიტომ უპირატესად მას უნდა ეწოდოს „საქართველო“, მაგრამ სხვა თემებსაც ხომ უძველესი წილი ამ მემკვიდრეობაში! მაშასადამე, მართო ქართლი კი არ არის საქართველო, სხვა კუთხეებიდანაც თითოეული საქართველოა. ასეთი „მრავლობის“ შეგნებიდან იბადება უჩვეულო ფორმა: „საქართველონი“ ანუ „საქართველოები“: „როდესაც საქართველონი იყო ხელმწიფის ერთისა“, ამბობს რუსთაველის ეპოქის შესახებ თეიმურაზ მეორე¹²⁸; „...რაც საქართველოების უწინდელნი და ახლანდელნი გარემოებანი მოქმედებენ...“, სწერდა ერეკლე მეორე გრ. ნ. პანინს 1773 წ.¹²⁹; „ყოველთა საქართველოთა მეპატრონეთა“ (ib. გვ. 93); „საქართველოების დიდნი და მცირენი“¹³⁰; „როგორც საქართველოებში რიგი არის“¹³¹ და სხვ. უკვე ზემოთ (გვ. 35) ლევან დადიანის წოდებულებაში ჩვენ შეგვხვდა მსგავ-

126 „განწესებანი საქართველოს მეფის ირაკლისნი ძეთა თვისთადმი სამელოისათვის საქართველოსა“, საქართველოს სიძველენი, I, 1, გვ. 202, 210.

127 ვახუშტი, დასახ. თხზ., გვ. 3—4.

128 „რუსთაველთან გაბაასება თეიმურაზ მეორისა“, ქართ. სიტყვაკაზმული ენობის ანთოლოგია. ტფ., 1928, II, 178.

129 Цагарели, Грмоты..., т. II, вып. I, с. 92—93.

130 „განწესებანი“, ... საქ. სიძველენი, I, 1, გვ. 210.

131 იქვე, 217; იხ. აგრეთვე, გვ. 216, 219.

სი ფორმა, თუმცა იქ უმართებულო შეთანხმება ექვს ბადებს. ამ ფორმის შერწყმამ ძველ ქართულ შეხედულებასთან, რომ საქართველო შვიდი ძირითადი თემისაგან შედგება, მოგვცა „შვიდი საქართველოს“ ვარიანტი. „ყოველთა შვიდთავე საქართველოთა“ მეპატრონენიო, ვკითხულობთ 1722 წლის ერთ საბუთში¹³². განხილული სიტყვა-ხმარების კარიკატურულ განვითარებად გვეჩვენება ის ფაქტი, რომ მოზდოკელმა ქართველებმა (გადასახლებული არიან საქართველოდან მე-18 ს-ში) „საქართველო“ „ქართველი“-ს მნიშვნელობამდე დაიყვანეს: „ბევრი საქართველო [=ქართველი!] დაიხოცა“, გაუგონია იქ დამკვირვებელს¹³³.

ამ არე-დარევის ნიადაგზე და გაუგებრობის თავიდან აცილები-სათვის გაჩნდა მოთხოვნილება ისეთი ნეიტრალური ტერმინისა, რომელიც მოკლებული იქნებოდა არასასურველს, იმდროინდელ ფეოდალურ პირობებში, პოლიტიკურ ელფერს და ამავე დროს გამოთქვამდა ეროვნულ-კულტურული ერთობის ფაქტს. არჩევანი ხვდა „ივერიას“, იმ სახელწოდებას, რომლითაც ძველი ქართლის სამეფო ცნობილი იყო მეზობლებში. საინტერესოა ამ ტერმინის ამოტივტივების ამბავი და მისი სიციხოველე სხვა ძველს ანალოგიურ ტერმინებთან (მაგ., კოლხეთი, გიორგია და სხვ.) შედარებით, მაგრამ აქ ამაზე სიტყვას ველარ ჩამოვაგდებთ... უკვე ვახუშტი ხმარობს „ივერიას“ უწყებული მნიშვნელობით: „იყო ყოველი ივერია ქართლის მეფისა ქვეშე პყრობასა“¹³⁴. განსაკუთრებით ნათელი კი მისი აზრი და დანიშნულება იმ ღრმადსაყურადღებო იურიდიკული ძეგლის საშუალებით ხდება, რომელშიც პირველად დიდი ხნის შემდეგ, კატეგორიულად და მკაფიოდ გამოხატულ იქნა ეროვნული ძალების გაერთიანებისადმი მისწრაფება და ქართველობის მთლიანობის შეგნება. საბუთი წარმოადგენს „ერთობის პირობას“ ანუ ხელშეკრულებას პოლიტიკური კავშირის შესახებ ქართულ სამეფო-სამთავროთა შორის.

„ტრაქტატი, ივერიელთა მეფეთა და მთავართაგან დამტკიცებული, ქართლისა, კახეთისა, იმერთა, ოდიშისა და გურიისა აღწერილი სამეფოსა ქალაქსა თბილისს 1790 წელსა.

ვინაიდან ყოველთავე ივერიელთა მსახლობელთა სამეფოსა შინა ქართლისა, კახეთისა [იმერთა], ოდიშისა და გურიისათა აქვსთ ერთმორწმუნება არიან ძენი ერთის კათოლიკე ეკლესიისაგან შობილნი და ერთისა ენისა მქონებელნი, აქვსთ მავასხებ-

132 დავით მეფის გუჯარი 1722 წ., ღვთაებოსადმი მიცემული, კავ. გამოც. გვ. 17.

133 ცნობა ეკუთვნის სტეფ. ჩხენკელს.

134 ვახუშტი, საქართველოს ცხოვრება, II, კიკ. გამოც. გვ. 3, იხ. აგრეთვე.

ლობითიცა [ე. ი. საურთიერთო] სიყვარული ვათარცა სისხლით
 ნათესავთა და მოყვრობით შეკრულთა ურთიერთთა
 შორის, ამისთვის ჩვენ ზემოხსენებულნი ქვეყანათა ივერიისათა მე-
 ფენი და მთავარნი, დამამტკიცებელნი საუკუნოსა ამის პირობი-
 სა... აღვხატვამთ მტკიცესა ამას ერთობასა, რომელიცა თვითოეუ-
 ულად შემდგომთა შინა ჰაზრთა ცხად იქნების"... მოსდევს პირობის
 მუხლები, მაგ., „მუხლი პირველი: შევრაცხო ყოველი მტერი
 თქვენი მტერად ჩემდა და ყოველისა სამეფოისა ჩემისა, და ვიყო
 მტერი მტერისა თქვენისა და მოყვარე მოყვრისა“. დასავლეთი საქარ-
 თველო დოკუმენტში წოდებულია „ქვემო ივერიად“, აღმოსავლეთი სა-
 ქართველო — „ზემო ივერიად“. ტრაქტატზე ხელი უწერიათ ქართლ-
 კახეთის მეფეს ერეკლეს, იმერეთის მეფე სოლომონს, დადიანს გრი-
 გოლს და სვიმონ გურიელს¹³⁵. ამ აქტის შესახებ ხელშემკვერელთა მხა-
 რეებმა, „ყოვლისა ივერიისა“ მეფე-მთავრებმა, აცნობეს რუ-
 სეთის მთავრობას, როგორც ქართლ-კახეთის სამეფოს პროტექტორს
 და გამოსთქვეს წადილი, „რათა არა განყოფილ იქნას საუკუნოდ ერნი
 ქართლისა, კახეთისა, იმერთა, ოდიშისა და გურიისა რუსთა იმპერიასა
 ზედა მიწერითა, და რათა მზგავსად საქართველოდსა [=ქართლ-კახეთი]
 მთელი ივერია იყოს მიწერილ იმპერიასა ზედა რუსეთისა“¹³⁶ ... ე. ი.
 დასავლეთ საქართველოც ქართლ-კახეთის მსგავსად ეძიებდა რუსეთის
 მფარველობას.

ამ ტერმინმა მეტად ფართო გავრცელება მოიპოვა XVIII ს-ში
 და მომდევნოშიაც გადმოვიდა. თეიმურაზ ბატონიშვილი თავის საქარ-
 თველოს ისტორიაში, რომლის სათაურია: „ისტორია დაწყებითგან
 ივერიისა, ესე იგი გიორგიისა, რომელ არს სრულიად
 საქართველოდსა“ (სპგი, 1848) ხშირად ხმარობს მას. ერთ
 ადგილას ის, სხვათა შორის, ამბობს: „...აფხაზეთი არს სამეფო ერთი
 ივერიის ქვეყანისა ქვემოსა შინა ივერიასა“-ო (გვ. 23).

როდესაც ახალმა სოციალურმა და ეკონომიკურმა ურთიერთობამ,
 რომელმაც მოსპო ფეოდალიზმის პოლიტიკური ნაშთები ჩვენში და
 მასთან მატერიალურად და იდეოლოგიურად დაკავშირებული კლასი
 ჩამოაქვეითა, იმავე დროს საზოგადოებრივი სარბიელი გაუხსნა ხალ-

¹³⁵ Цагарели, Грамоты..., т. II, вып. I, 183—185; იხ. აგრეთვე, т. II,
 вып. II, 67—71. აფხაზეთი ამ დროს ოსმალეთისაგან დამოკიდებულებაში ითვლე-
 ბოდა. იმერეთის ელჩი 1791 წ. სთხოვდა რუსეთის მთავრობას დახმარებას აფხა-
 ზეთისათვის დამოუკიდებლობის მოპოვების საქმეში.

¹³⁶ შდრ. აგრეთვე, ცნობილი იონა ხელაშვილის ეპიტაფია: „მლტდელ-მონაზონი
 იონა, პირველ იონე ყოფილი, ვიყავ ქვეყანით ივერიით ქართუქლთაგან ტომისა,
 კახი ეზიყელი, დიდისა მის დაბისა ვაჭირისა კელაშვილი“...

ხიდან გამოსულს შემოქმედებრივ ძალებს, საერთო ინტერესების გამო მანამდე უნახავი სიმტკიცით შეკავშირებულთ, ტერმინმა „საქართველომ“, როგორც უფრო რეალურმა და ხალხურმა, საბოლოოდ განდევნა ძველი სიტყვახმარება.

ნიკო დადიანის (უმცროსის) „საამდროო გამოცანებში“ ვკითხულობთ:

პოტენციურად მჭონები არის ბეერისა ნიკების.
ონტკოფას არ კრეფს, ვარდსა კრეფს, როს ია მოეყირკების;
ნატერისა ფრთითა დაფრინავს, ძირს ფეხი არ ებიჯების,
ტოლ-ამხანაგთა მოალხენს, „ზეესურად“ მოენიკების;
ოტარიდს უმღერს ხმატკბილად ტურთა ლექსების ეღერითა,
ქვეყანა მისი მშობელი უყვარს ყმითა და ბერიითა,
სძაგს უგრძნობელი, უგულო სიტყვიითა, თუნდა წერიითა,
ეტრფის მოძმეთა გულადთა, სულდგმულობს თეისის ერითა,
ლომად შეხვდება აეგულსა, კარგს — გრძნობით ღმობიერიითა;
სჯობს მზრდელი სულში იმედის — შეიმკოს ყოელისფერიითა!

ზმაკიდური გვაძლევს „პონტოქსელს“ (ე. ი. პონტოს-ევქსინელი, შავზღველი) — გიორგი შარვაშიძის ერთს ლიტერატურულ სახელთაგანს¹³⁷, რომლითაც იგი ეხმაურება ფსევდონიმებს თავისი უახლოესი მეგობრისა და ნათესავის, მამია გურიელისას („ფაზელი“) და თავისი უფროსი თანამედროვის გრიგოლ დადიანისას („კოლხიდელი“). მართლაც, აკროსტიხის ავტორი შენიშვნაში ადასტურებს: „პონტოქსელს (ფსევდონიმია უგანათ. თავ. გიორგი მიხეილის ძის შარვაშიძისა)“.

ძნელია ამ პორტრეტისათვის რისიმე მიმატება.

რაც უფრო ვუკვირდებით გ. შარვაშიძის შემოქმედების ნაყოფს, მით უფრო ვრწმუნდებით, რომ მას, მართლაც, პოტენციურად მეტი „ნიკები“ ჰქონდა, ვიდრე ამის გამომჟღავნება მოუხერხდა.

ჩამომავლობა, პირადი ცხოვრების უკულმართობა და საზოგადოებრივი პირობების ხასიათი („შემოგზვევია ცხოვრების სულთამხუთავი გალია“), ველური რეჟიმი, წრე — არაფერი უწყობს ხელს, რომ გ. შარვაშიძე პროფესიონალი ლიტერატორი დადგეს, თუმცა იგი ბუნებით ყველაზე ადრე სწორედ ამისთვისაა გაჩენილი.

¹³⁷ მეორე მისი, ჩვენთვის ცნობილი, ფსევდონიმია „გარდახვეწილი“. ეს ფაქტი დამოწმებულია შალვა დადიანის მიერაც მის ზემოთ დასახელებულ საგაზეთო წერილში.

ტოლ-ამხანაგებში, რომელთაც „ზევსურად“ მოვლენილი გიორგი შოალხენს, უფრო ხშირად იმავე დარდიმანდის ძველს, ნაცნობ ფიგურას ვხვდებით, რომლის გულისნადები გიორგის მიერვეა ზედმიწევნით გამოთქმული:

...დავლოცოთ ტურფა ქალები:
...ჩვენ დროში მათ თაყვანი ვსცეთ,
და ზნეობრივი სხვა რამ ვალები
შთამომავლობის დროსა გადავცეთ.

ზნეობრივ ვალთა შთამომავლობისათვის გადაცემა, თავისთვის — დვინო და ქალები, აი, ერთი საშუალება „ოხერი დარდების“ მოსაკლავად.

შაირი ამ წრეში დიდ როლს ასრულებს, როგორც ურთიერთობის საყვარელი ფორმა, მაგრამ იგი ჩვეულებრივად წარმავალი მომენტის საჭიროებას ემსახურება.

გიორგი ჩაბმულია ამ დაუსრულებელ გაშაირებაში. ჭერ კიდევ არის დაცული — ზეპირგადმოცემაში, იშვიათად წერილობითაც — ეს მასალა, რომელშიაც გიორგის სიტყვა ელავს გაუყალბებელი იუმორით.

კოწია დადიანი გიორგის ძე (და, მაშასადამე გიორგი შარვაშიძის ბიძა) განზოგადებით აცხადებს:

შავს თეალებსა ვალმერთებ,
მომწონს ლურჯი თეალები,
თაფლისფერს თაფლს ვადარებ,
მწვანეს ვენაცვალეზი.

დავით დადიანი (კოწიას ძმა) აზუსტებს:

მე მას ვუმღერ, ვინც მომწონს,
იმას ვენაცვალეზი,
იმის მომწონს ტან-პირი,
მისი მიყვარს თეალები.
მინდა გავხდე მის მონა,
მისი შესაბრალები;
მისგან მინდა ვიშორო
ყოვლი ჩემი დარდები.

გიორგის აქ ახალი ნოტა შემოაქვს:

არვის ვენარნარები,
არვის ვეტრფიალები:
ტრფობა არის მუხთალი,
მემოწმება ქალები.

ამ სიმართლეს არ გრძნობთ თქვენ
ყრმებო, ტრფობით მთვრალები.
მაგრამ ბოლოს ცრემლებით
აგვესემათ თვალები! (1).

ან, აი მამია გურიელი ხუმრობს:

ნეტამც მოგვცა მეფის ბინა
წერეთლისა ჩვენი ნინა,
აგრაფინას ვეხვეოდეთ,
საკოცნელად — ბაბილინა,

ტურთა მარო გვერდს მოგვისვა,
მარი მკლავზე დაგვიწვინა!
თუ არც ერთი არ გვერგება. —
ღმერთმა რისთვის გაგვაჩინა!

გიორგიც აჰყოლია მამიას, მაგრამ გარკვეულად ვგრძნობთ, თუ
როგორ უჩნდება დამატებითი სიფაქიზე აღებულ კილოს:

ბორჯომშია მეფის ბინა,
იქ ბრძანდება ტურთა ნინა,
ღმერთმან მისთვის გააჩინა
„ტანცი-მანცი“ და ბიძინა.
მე ყველასთვის კარგი შინა,
ვის ვინც უნდა, მისცეს შინა,
მე კი მარის მკოცნინა,
ამის შეტი არა შინა! (2)

აი, კიდევ შაირით შებმის ნიმუში.

ვახტანგ გურიელს გიორგი შარვაშიძისაგან:

ყველა ენით არ ითქმის,
რაც რომ გულით გწადია. .
თუ არა გაქვს, რაც გინდა,
ეს ცხოვრება მკაღია!
შენი გიჟი დათაი
აგერ ჩემსას აგღია, —
დათას გამოგიგზავნი.
გამიცვალე ნადია!

გიორგი შარვაშიძეს ვახტანგ გურიელისაგან:

ეკალში ვინ გაცვალოს
უფურჩქენელი ვარდია!
დათა გამოგადგება, —
ხელთ, ფეხით მარდია.
დათა გეგდოს შადანა,
ვერ მოგართვი ნადია!

კვლავ ვახტანგს გიორგისაგან:

რას უზიხარ სოფელში,
რა გაქვს, რა გაბადია;
ნახუცარი მკლე ცხენი
ვითომ რა საქადია!
აგერ არის ჭყონია,
მოიყვანა ნადია. და სხვ. (3)

როცა ელო ანდრიევსკის ქალს, შემდეგში გიორგი შარვაშიძის შეუღლეს, ხოლო იმეამად უკვე დანიშნულს გიორგის მიერ, ვინმე წერეთელი გააშიკებია, გიორგის თავის საცოლოს მაგიერ უთქვამს:

დიდად გმადლობ რომ გიყვარვარ,
ჩემო სანდრო წერეთელო!
Эти все—вздор, все—чепуха,
მე სხვა მიყვარს, შე სულელო!

სხვა შემთხვევაში ფრანგული ტექსტია ქართულთან შეუღვლებული. გიორგი შარვაშიძე და დავით მიქელაძე („მეველე“) ქუთაისის ბულვარში სხედან, ბალის სხვადასხვა ადგილას. ვინმე წერეთლის ქალის მიახლოებისას, რომელიც გიორგის მოსწონს, მიქელაძე შარვაშიძეს ბარათს უგზავნის:

Dépêchez-vous, elle est ici,
თუ რომ გინდა ნახეა მისი!

და პასუხად იღებს:

Je viendrai tout de suite là-bas.
არ გაუშვათ, მოსწით კაბა! (5)

შენახულია კიდევ გიორგის სალაღობო ლექსი, რომელიც მამიას, ასეთივე ხასიათის ნაწარმოებთან ერთად, ერთს სამხიარულო შეკრებულეებზე მიუღია ქუთაისში და აკაკი წერეთლის ლექსადვე პასუხის მიზეზი გამხდარა:

ამის მთხოვნელი ჩვენა ვართ:
მთავარი ჩაქვ-აქარისა;
თან შარვაშიძე აფხაზი,
მოყვარე თქვენი მხარისა;
წერწეტი ერისთავი გეყავს,
მტერთა დამცემი ზარისა;
მასთან ჩაუქი ბერიძე —
ქველ აზნაურთა გვარისა (6).

მოსწრებული სიტყვა ზოგჯერ „გლახ სიცოცხლის“ სამკაულია. გიორგი შარვაშიძის სახლს სოხუმში დღემდე შემორჩენილი აქვს

პატრონისაგან გაკეთებული წარწერა, ლათინური ასოებითა და ქართულ-იტალიანური ტექსტით — „ვილა ჩემი“. ეს პატარა ბინა ერთადერთი საგანი იყო, რომელიც აფხაზეთის დიდ შვილს შეეძლო დაეჩემებინა თავის სამშობლოში.

ეს საოხუნჯო, მეტწილად სააშვიკო, შაირობა შეუმჩნეველად პოეზიაში გადადის. საამისოდ იხ. ისეთი ლექსი. როგორცაა „ერთს მომღერალ ქალს“. მაგრამ ქალვაჟიანს დამოუკიდებელი და საპატიო ადგილიც უჭირავს გიორგი შარვაშიძის ლიტერატურულ მემკვიდრეობაში.

აქ, წმინდა ეროტიკულ ლექსებშიაც, მკითხველი გრძნობს ისეთ გულწრფელობასა და ძლიერ განცდას („რაც ერთობ მაგრად გულში სთესიან“), რომ დიდხანს რჩება მათი შთაბეჭდილების ქვეშ. ამგვარია გიორგი შარვაშიძის დაბეჭდილ ლექსთა შორის ერთი უძველესთაგანი, მიძღვნილი „დამვიწყებელი, დაუვიწყარი“ არსებისადმი, შეუძლებელია. განმეორებით არ აჟღერდეს მესხიერებაში ერთხელ წაკითხული ეს თითქოს მარტივი სიტყვები, იმაე „უწყალო დარდის ამომკვნესელი“:

დღეს არის იგი დღებდნიერი,
უკობა ჩემის გლახ-სიცოცხლისა,
როცა გიხილე შენ, მშვენიერი...

ძველი ბედელი მინიატურისტის მსგავსად, აქ შარვაშიძე უნაზესი ტონების ოსტატია.

ასევე თავისუფლად პოეტი ჰქმნის პლასტიკურ სურათებს, რომლებიც შოთას, ვაჟას, რაფიელ ერისთავის საუკეთესო სახეებს მოგვაგონებს:

...მომწონს წარბების ამაყი ხაზი
და ზედ ბეჭედი თვითუფლებისა,
სუფთა ნესტოებთ (!)გაფეთქვა ნაზი,
გამომხატველი სურვილებისა.
მომწონს მღელეარის წელისა რხევა,
როს გამოდიხარ თამამ-თავხელი,
როს ყორნის თმები ბეჭზედ გებევა,
და უხვად ღელავს მაღალი მკერდი. („გასათხოვარს“).

(შეადარეთ „ოდეს ღმერთმან მოისურვა“-ს... „ფიფქი თოვლი შეამჭიდრა და ჰქანდაკა ქალის ტანი“...).

მაგრამ განსაკუთრებული ყურადღების ღირსი ისაა, რომ ყველაზე ადრინდელ ეროტიკულ ლექსებშიაც უკვე ჩანს განწყობილება, რომელსაც, ჯერ ერთი, ხორციელი საფეხურიდან იდეურზე აკყავს პიროვნება და, რომელიც შემდეგ ამ უკანასკნელს აკავშირებს საზოგადოე-

ბასთან. იმავე „გასათხოვარში“ (თითქოს სამოცდაათიანი წლებით
თარიღდება) ქალის ტანის გასაოცარი ქანდაკება განსულიერებულია
მაღალი თვისებებით:

მე მომწონს შენი: ხმა ლმობიერი
ბასი, ზნე და გონება მრთელი;
მე მომწონს, ბოლოს, რაღაც იერი
ციური, ნიჭი გამოუთქმელი¹³⁸.

და იქვე გამოთქმულია წამყვანი მოტივიც:

და შენ, ესრეთი მოვლენა ძვირი,
რომ გათხოვდები, დედა გახდები,
დაცემულს მამულს აჩუქე გმირი,
მაშინ კი სწორედ შეშიყვარდები.

ამ მოტივს გიორგი შარვაშიძის პოეზიის მთავარი თემისაკენ მიე-
ყავართ.

იმ წრეში, რომელშიაც გიორგი შარვაშიძე ტრიალებს, ისეთი სა-
ხელებიც კიაფობს, რომელთაც მთელი საქართველო იცნობს: აკაკი
წერეთელი, მამია გურიელი... ბევრი სხვაც, გამოჩენილი ლიტერატუ-
რული და საზოგადოებრივი მოღვაწე, აქტიურ ურთიერთობაშია პო-
ეტთან. ეპოქაც ხომ ჩვენს ქვეყანაში ეროვნულ-განმათავისუფლებე-
ლი მოძრაობის თანდათან გაშლით არის დახასიათებული. სწორედ
დაცემულ მამულს შესტრფის ეს თაობა, მას უმღერს, მისი
აღდგინებისათვის იღწვის.

გიორგი შარვაშიძეს საკუთარი ხმა აქვს ამ გუნდში, იგი მოხიბ-
ლულია „აღმზრდელი ბუნების“ პეიზაჟით და განუყრელად
ატარებს მის მოგონებას ყველგან, სადაც არ უნდა გაიტაცოს იგი
ცხოვრების ღელვამ („ერთხელ ვიხილე“...). მისთვის

აღმზრდელი ძუძუ ტკბილია,
განგების ძალით ეს გრძნობა
გულში ღრმად აღბეჭდილია! („ობოლი“).

პოეტს სიამაყით ავსებს სამშობლოს ძველი დიდება („მამულს“),
სიბრაალულობა და მრისხანებით — მისი დამონებული, დაბეჩავებული
აწმყო (იგივე: „შენ იცნობ“...). მაგრამ ყველგან და ყველაფერში გი-

¹³⁸ უკანასკნელ ორ სტრიქონში მძიმეების განაწილება ჩვენია.

ორგი შარვაშიძე თანამედროვეობით ცხოვრობს, წარსულის ტყვეობაში კი არ იმყოფება, წინ იყურება, ხალხის მომავლით სულდგმულობს. ისტორიაშიაც იგი სხვადასხვა ღირებულებას მკაფიოდ განასხვავებს ერთმანეთისაგან:

როს ათინელთა მეცნიერების
ლამპარი მაინც გაანათლებდა,
და საყვირთ ცემა ხშირის ლაშქრობის
გონების აზრსა არ აყრუებდა.

„მაშინ მეცოცხლა, მაშინ მენახე“ — ეს ლალადი წარსულში გაქცევის ფორმულა როდია. აქედან პოეტი გადადის იმაზე, — „ეხლა რას ვხედავთ?“ — და ფასეული ის არის, რომ აწმყოს უბედობა და „ცივი“ გარემო მის კაცობრივ „თბილ ბუნებას“ „სარწმუნოებას“ ვერ უკლავს, მისი „წრფელი გრძნობები“ „კეთილსა სცნობენ და ყვავდებიან“.

ასეთი მოქმედი, პროგრესული პატრიოტიზმის საგალობლებია ისეთი ლექსები, როგორიცაა „ობოლი“, „ლომი“, „ვარადა“, რომლებიც ახალი ქართული პოეზიის ანთოლოგიაში უნდა შევიდეს. აქ პოეტი-მამულიშვილის ემოციური დაძაბულობა უმაღლეს წერტილს აღწევს, რაც შესანიშნავი სახითაა გამოთქმული საუცხოო ლექსში: „ნეტამც ვინმემ დამკლას დანით“...

დროა შევეხოთ ერთ საკითხს: იმ ლექსებიდან, რომლებიც ჩვენს კრებულში ქვეყნდება ლიტერატურული დოკუმენტის ძალით, მხოლოდ მეტად მცირე ნაწილი იყო დაბეჭდილი პოეტის სიცოცხლეში. ახლა ძნელი გასარკვევია თვითთელი ცალკე ლექსის გამოუქვეყნებლობის მიზეზი. მაგრამ უეჭველად მიგვაჩნია, რომ თუ ზოგმა ლექსმა ვერ იხილა სტამბა ცენზურული პირობების გამო, ზოგი მათგანი საამისოდ თვით ავტორის მიერ არ იყო განკუთვნილი.

ამ რიგისაა, გვეგონია, სააღბომო ლექსების უმრავლესობა, მათ შორის შეიძლება ისეთი გრაციოზულიც, როგორიცაა „კატო აბაშიძის ქალს“. საკვირველია, მაგრამ ეს უნდა ითქვას აგრეთვე რუსული ლექსების მეტ წილზე. ამიტომ ჩვენ არ გვაქვს უფლება გ. შარვაშიძის დახასიათებისათვის მათ მივმართოთ. პირიქით, ჩვენ მოვალეობა გვაწევს, აღებული თვალსაზრისით, მათ ანგარიში არ გავუწიოთ. ამას, სხვა არა იყოს რა, თვით პოეტი მოითხოვს ჩვენგან ლექსში „ჩემი ჩანგი“, რომელიც პოეტის შეხედულებათა საუკეთესო გამოხატულებად უნდა იყოს მიჩნეული.

პოეტს აქვს თავისი „კერძო დარდი“ და ვარამი, თავისი ტკივილები, მწარე სევდები; მას აქვს, უფრო იშვიათად, თავისი სი-

ხარულიც, მაგრამ ამ ვიწრო ინდივიდუალურ სამყაროს იგი არ სთვლის
პოეზიის ღირსად, რადგანაც მისი ჩანგი „ს ა ქ ე ე ყ ნ ო ჩ ა ნ გ ი ა“:

...ჩემს ქნარს მას ვერ დავმღერ,
რაც შე კერძოდ შემეხება
იმის სიმნი, იმის ჰანგი
ერთისთვის არ დაიკვრება!...

პოეზიის ღირსეულ თემას გიორგი შარვაშიძე
მხოლოდ „ჩაგრული ხალხის“ ცხოვრებაში პოუ-
ლობს:

...როცა ჩემს ყურს ესმის
ჩაგრულ ხალხის მწუხარება,
მიწას ალბობს უმართლობით
დანადენი მღუღარება,
როცა მესმის მისი კვნესა,
სულის მქენჯი, გულის მდაგი, —
მაშინ მხოლოდ, მხოლოდ მაშინ
დაიკვნესებს ჩემი ჩანგი!

ამ შესანიშნავ პოეტურ მრწამსში, რომელშიაც დაძლეულია ეპო-
ქის ავადმყოფობა-ინდივიდუალიზმი, სისრულითაა გამოკვეთილი პო-
ეტი-მოქალაქის მიმზიდველი და საყვარელი სახე. აქ ეჭვი არ რჩება,
რომ გიორგი შარვაშიძის ყველაზე ინტიმური სულისკვეთება იმ „პეპე-
ლებთან“ კი არ არის, რომელნიც „დაფრინავენ და დარდიმანდობენ“,
არამედ პოეტის „ობოლი სიცოცხლის მიზეზთან“, მის ხალხთან. აშკა-
რა ხდება, რომ ამ ხალხის მწუხარების, უსამართლობით დანადენი მღუ-
ღარების ასეთმა ღრმა განცდამ მოქალაქე-პოეტი მე ბ რ ძ ო ლ პ ო ე-
ტ ა დ უ ნ და აქციოს. და ჩვენს შეგნებაში ახალი სიძლიერით იღვიძებს
მოწოდება, შეუდარებელი გმირული ალტკინებით სავსე:

...მისი უკვდავი სურვილი
მტერთან ბრძოლა და ომია...
ბრძოლაში შექმნილ-შობილა,
აღზრდილა მუდმივ ბრძოლითა,
და მისი შეცვლა ვის ძალუძს
ტყვედ გალიაში ყოლითა...

გასაგები ხდება, თუ რად მოსწონს მეგობარში პოეტს ყველაზე
მეტად,

რომ არც შენ გინდა დახრა ქედისა
და გზა სიმდაბლის არ გყვარებია...

თუ რას ნიშნავს, როცა იგი მისგანვე მოითხოვს:

განაგდე შორად ფუქე დარღები,

ინდივიდუალიზმის დაძლევა ძველი დარღების დაძლევას ნიშნავს. გა-
კიცხულია სულმოკლეობა, რომელიც ფიქრობს, რომ

მოვკვდეთ სჯობია,
სიცოცხლე რა სახმარია. („ფშაურ ხმაზე“)

ღირს სიცოცხლე, ღირს ბრძოლა, არსებობს საამისო დიდი საქმე
და მიზანი. შეუმუსრავი ოპტიმიზმი, ნიშანდობლივი მთელი ქართუ-
ლი პოეზიისათვის, ათბობს გიორგი შარვაშიძის შემოქმედებასაც.

პოეტს სჯერა, რომ კაცობრიობა გონების საუკუნეში შედის, ახ-
სოვს თავისი სამშობლოს წარსული ბრწყინვალე წარმატებები, ის დრო,
როცა „მეცნიერების ლამპარი“ საშუალო საუკუნეების წყვდიადშიაც
უნათებდა მას განვითარების გრძელსა და მძიმე გზას და სანეტარო
მომავალიც ასე ეხატება:

მუდამის შრომით, გონების ხსნითა
ევროპის ნათელს მიეეახლენით.
ჭორი, ყბედობა, უგუნურება
პატიოსნურად ერთ აზრად ვცვალოთ.
ერთგულად მოძმეთ ჩვენ მსახურება
კანონად ედევით... („ჩემსა საღამოს“).

იგივე ზნეობრივი იდეალი ჭვივის ლექსშიაც „მოგონება“:

...მეგობრობას, პატიოსნებას,
სიტყვას, პირობას შორის კაცებთა,
ვგონებდი ნათლად შეურყეველად,
როგორც კანონსა ცისა ეტლებთა.

გადაიკითხეთ კიდევ ერთხელ ეს ორი ყველაზე ადრინდელი ლექსი
გიორგი შარვაშიძისა. ადვილად შეამჩნევთ აქ ოსტატის პირველ ნა-
ხელავეთა ხიწვს — თუნდაც უხერხულობას ენობრივს („ვნებებთ“,
„კაცებთა“, „ეტლებთა“; ესეცაა, ეს ფორმები იმდენად გრამატიკული
შეცდომები არ არის, რამდენადაც ხარკი გარკვეული ლიტერატურუ-
ლი სკოლის ჩვეულებების წინაშე!) და უხერხულობას სტილისტიკურ-
საც („დაახრიგინებს“). მაგრამ უთუოდ გაიმსჭვალეებით პატივისცემით
ჭაბუკისადმი, რომელიც მთლიანად საზოგადოებრივი ცხოვრებით
ცხოვრობს და თავისი მაღალი ეთიკური ნორმისათვის უცთომელი
კოსმოსური კანონების სიმტკიცეზე ოცნებობს. შეუძლებელია არ დაე-
მორჩილოთ პოეტის მიჩქეფარე გრძნობას და ისიც არ დაინახოთ, რომ
გიორგი შარვაშიძის შემოქმედებას თავიდანვე დაჰყვა დიდი ლიტერა-
ტურის უტყუარი ნიშანი — იყოს არა მარტო ნ ა გ რ ძ ნ ბ ი, არა-
მედ ნ ა ა ზ რ ე ვ ი ც.

პოეტიც მოწმობს ხომ:

...წრფელი გრძნობები...

უსაქმოდ, ფუჟად წამს არ უშვებენ,
ტენის იმდიდრებენ, ვითარდებიან 139.

ეს გრძნობისა და გონების უშრეტი, წმინდა ლამპარი „მოძმეთა ერთგულად მსახურებას“, „ძმათა სიყვარულს“ უნთია. თუ იმასაც მოვიგონებთ, რომ პოეტის უადრესი ლიტერატურული განცხადება მისი „წრფელი გრძნობების“ მიერ „კეთილის ცნობისა და აყვავების“ შესახებ გვირგვინდება შესანიშნავი უკანასკნელი აკორდით — „კაცთა სიავის მწარე იქვეები არ შეხებიან შენს კეთილ გულსა“ (ეს დაუთარილებელი ლექსი შინაგანი ნიშნების მიხედვით უთუოდ ერთი ყველაზე უფრო გვიანდელთაგანია), რომ წარსულშიაც, თავის სათაყვანო ისტორიული გმირის ეპოქაშიაც, იგი ყველაზე ადრე კეთილ მცნებათა ძლევამოსილებას განჭვრეტს: „კაცთმოყვარე კეთილ მცნებისა წინაშე ყველამ დახარა ქედი“, რომ პოეტი მოჯადოებულია მამია გურიელის „ადამიანის“ სახით, მაშინ გიორგი შარვაშიძეს ქართველი ჰუმანისტების სახელოვან პლედარშიაც თავის ადგილზე უარი არ ეთქმის.

გიორგი შარვაშიძეს პოეზიის ყველა ყანრი ადვილად ემორჩილება. აღვნიშნოთ გაკვრით, რომ ვაჟაური კილოსათვის ქართულ მწერლობაში ასე მარჯვედ, ვგონებთ, არავის მიუბაძავს („ფშაურ ხმაზე“). მისი პიესები აგებულია მძაფრ დრამატულ სიტუაციასა და ბუნებრივ დიალოგზე. რაც მთავარია, ეს პიესები¹⁴⁰ იმავე იდეებითაა გაჟღენთილი, რომელსაც ლექსები ატარებს. გიორგი მესამე იზიდავს პოეტის ყურადღებას, როგორც სახელმწიფო მოღვაწე, დავით აღმაშენებლის საქმეს რომ განაგრძობს. „დავით აღმაშენებელი იყო ისეთი მეფე, — ამბობს ერთი პერსონაჟი, — რომლისთანაც მალე არ მოევიდნება საქართველოს. მან შეაერთა ქართლ-კახეთი ერთ სამეფოდ, ამათ მიაკრა ყველა ქართველი თემი და ცალ-ცალკე, დამოუკიდებელი არსებობა მაშინ ერთობ გაზვიადებულ თავადთა დაასუსტა და შექქმნა ამ საშუალებით ერთი სახელმწიფო მთელი ივერიისა. სწორედ იმ დიდებულის კვალზე დგას ახლა ჩვენი მეფეც“. გიორგი მეფის ყველაზე დიდი კმაყოფილება ისაა, რომ მას მიეცა შეძლება

139 ამ მხრივ საყურადღებოა უფრო ფართო განზოგადებაზედაც აგებული ლექსები, როგორცაა „ოდეს ღმერთმა“, „ოპ, ბუნებაე, შენ ძლიერო“.

140 ჩვენთვის ცნობილი მესამე პიესა გ. შარვაშიძისა, „კომლი უცეცხლოდ“, დრამატული სურათი ერთ მოქმედებად, პირველად ნათამაშევი ყოფილა ქუთაისში, კ. მესხის თეატრში, 14, XI. 1893 წ., როგორც ეს აღნიშნული იყო ამ პიესის ვალ. გუნიასეულ ხელნაწერ ცალზე, ხოლო შემდეგში თბილისშიაც. სამწუხაროდ, ამჟამად პიესა ჩვენთვის ხელმიუწვდომელი აღმოჩნდა.

მოვლად ერისა ჩვენის,
ესე, ვითარცა სახელმწიფოს შექმერ-შეშენის.
და საქართველოს არ ჰქონია სულ ჩვენსა დროსა
შიში მტერისა; მან სახელოვნად გაშალა დროშა,
მტერთა ურდოთა დასცა ზარი, — განდევნა სრულად!

თავის ერთადერთ შვილს, თამარს, გიორგი გვირგვინს გადასცემს მხოლოდ იმიტომ, რომ იგი ღირსეულ მემკვიდრედ მიაჩნია. საწინააღმდეგო რომ ირწმუნოს მეფემ, იგი მზად იქნება შეცვალოს თავისი გადაწყვეტილება:

განა მეფობას ვუმზადებ მას მამაშვილობით?
მაშინ წყველისა ღირსი ვიქნები...

მამა თამარში ხედავს წინაპართა იმ ღირსებებს, რომელთა წყალობითაც „დამკვიდრდება, გამძლავრდება ივერთა ბედი“. და თუ ის ამ ვარაუდში შეცდა, როგორც კაცი, თუ თამარს

არ ექნა უმანკო სული,
თუ არ გამოდგა გონიერი, ზეცით ცხებული...
რა რიგ დასჯილი, დატანჯული მაშინ დაეშთები,
ჩემს საქართველოს ცოცხლად წავსწყმედ და მეც წაეწყდები.

გიორგის ბევრი ჰყავს მტერი. ფეოდალები ძველებურად იმას ცდილობენ, რომ

სახელმწიფო ნაწყვეტ-ნაწყვეტ კელაეც გაიყონ.
„შავი ღალატი“ ამ ხალხის ძველი იარაღია:
აჰა, გაცემა, ორგულობა, ეგ სენნი ძველნი,
ეს შინაურნი გველ-მატლები, ქართველთ მკამელნი!...

მათთან ბრძოლაში გიორგი მესამე შეუდრეკელია და შეუბრალებელი.

მეფემ კარგად იცის, რა ნაყოფი მოაქვს ფეოდალურ პარტიკულარიზმს:

...ჩვენს სამეფოს, შემოეა რა განხეთქილება,
მას დაიმონებს და შემუსრავს სხვისი კირთება.
...სამშობლოს მუდამ იყენენ დამამხობელი
დას-დასობითა ბატონები, როგორც ორბელი!

მისთვის სახელმწიფო ინტერესების სფეროში შეცოდების გრძნობა უცნობია. იგი თავის გვირგვინოსან ასულსაც, „რომლისა ხელში იქნება ბედი საქართველოსი“..., ანდერძად ამას უგდებს:

არა სხეულის, — სულის სილბო უარესია!...
ქვეყნის პატრონსა... უნდა არ მორჩილი, სული მედგარი!...

მხატვრულად დასაფასებელია, რომ ამ დრამის პერსონაჟები სქე-
მატურად დახარისხებული კი არ არიან სიკეთისა და სიავის კატეგო-
რიების მიხედვით, არამედ ცოცხალი, მთლიანი ხასიათებია, საკუთარი
შინაგანი ლოგიკის მქონე: გიორგი III, მისი ანტიპოდი — „სალოსი“
დემნა, თამარი, ორბელი, ჯავახიანი, მხარგრძელი... ყველა ჯგუფი და-
ხატულია თავისი უძლიერესი წარმომადგენლების მეშვეობით და ყვე-
ლა მათ თავისებური სულიერი მხნეობა მოსდგამს. სცენიურადაც ინ-
ტერესის შემცველია ეს დრამა, მიძღვნილი საქართველოს მთლიანო-
ბისა და მისი სახელმწიფოებრივი ძლევამოსილების იდეისადმი.

იგივე იდეა უნდა სდებოდეს, ჩანს, საფუძვლად პოემას „გვადანის
ციხესაც“, რომელიც, სამწუხაროდ, დაუმთავრებელია. აქ აზრი სხვა-
დასხვა „ქართველი თემის“ ერთობისა მთლიან სახელმწიფოში დამუ-
შავებული უნდა ყოფილიყო საქართველო-აფხაზეთის ურთიერთობის
მაგალითზე. ძნელი არაა იმის მიხედვით, რომ ყაზარების ქვეშ პოეტი
აფხაზებს გულისხმობს. ყაზარ-აფხაზთა მთავრის გვადანის გულისნა-
დები კი ეს არის:

დიდი ხანია რაც რომ გვადანი
საქართველოსთან ცდილობს კავშირსა...
ეს იყო ის დრო, როს საქართველო.
აღმოსავლეთით დასავლეთამდე,
ქუხდა ქებული და სასახელო
საყვირი სცემდა კილით კიდემდე!
აღმაშენებლის დროს დიდებისა
ზედ ჟურთხელი ესეა ბეჭედი,
და კაცთმოყვარე კეთილ მცნებისა
წინაშე ყველამ დაბარა ქედი!

კომედიის სახელწოდებაშივეა უკვე გამოთქმული ავტორის ლიტე-
რატურული განზრახვა: უჩვენოს ავტორის „დროის მაზრის ქალაქის“,
ე. ი. ქართული პროვინციის დაქვეითებული საზოგადოებრივი ჯგუ-
ფების მომაკვდავი სახეები მთის საუკუნეებით „გამაგრებულ
რწმუნებათა და სასოების“, სულიერი სიმაღლის ფონზე. აქ „უმანკო
და მშვენიერი“ სალომე და „კეთილშობილი მთის კაცი“ (ავტორის
რემარკებია), ასლანთარელი, დაპირისპირებულ არიან უსაქმური,
მორალურ სიმტკიცეს მოკლებული არისტოკრატებისა (სიყვარულის
„მეტი საქმე რა მექნება!... სხვა საქმეები ჩემს მოურავს მოჰკითხე“)
და არშიყი ქალებისათვის, კარიერისტი მოხელეებისა და ყბედი ცრუ-
ინტელიგენტებისათვის. მაგრამ თავისი მხატვრული მეთოდის თანახ-
მად, გიორგი შარვაშიძე გულმოდგინედ ეძებს „კაცობრივი გრძნობი-
სა“ და პატიოსნების ნაშთს ამ მიჯნას მიღმა მდებარე ბანაკშიაც, სა-
დაც „თითქოს ყველანი არიან მარადისეულს ზნეობითს ბრძოლაში:

თითქო ხალხი ბევრია და ადგილი არ ყოფნისთ! ...აქაური კაცების სიტყვაში ისმის მუდამ მეორე ხმა... დაფარული, ორ-აზრიანი და ორ-პირი!... თითქო სიცრუე არის მხოლოდ ერთიდა იარაღი, რომლის ხმარებისათვის კანონი არა სჯის და, ამ იარაღს ხმარობენ თავის დასაცველად!... აქაურს სიტყვას არა აქვს ძალა სიმართლისა! აქაური ჰაერი მიმძიმს... მტვერი მახრჩობს“. — როგორც ამბობს ასლანთარელი, — სადაც „სამართალი იცავს ავაზაკობას და სიმართლე რჩება უღონოდ“, მისივე სიტყვით. მიუხედავად პერსონალური, დიდი თუ მცირე, მეტამორფოზებისა, მკითხველს (თუ მაყურებელს) არ შეიძლება რწმენა არ დარჩეს, რომ ამ სამყაროს ისტორიული განაჩენი მაინც გამოტანილია და, დღეს თუ არა ხვალ, ეს „მომაკვდავი“ საზოგადოება სხვა სოციალურმა ურთიერთობამ უნდა შეცვალოს.

ფორმის თვალსაზრისითაც გიორგი შარვაშიძის პოეზია მაღალ დონეზე დგას, მისი სახეები ორიგინალურია და მოულოდნელი, რიტმი — მომხიბლავი, სიტყვა — ნათელი და შეუცვლელი.

ქართული მხატვრული სტილის განვითარებაში გ. შარვაშიძეს თავისი წვლილი აქვს შეტანილი.

ვინღა იხილოს ორჯერ სიცოცხლე.
ორ გზობა შეშა რარიგ დაიწვას!...

ამ ფიზიკური აზრით, პოეტის სიცოცხლე გათავდა იმ შფოთიან ხანაში. როცა აფხაზეთი, მთელ საქართველოსთან ერთად, ჯერ კიდევ ქანაობდა ორ სამყაროს შუა. გიორგი შარვაშიძე გარდაიცვალა ქალაქ სოხუმში 1918 წლის თებერვლის 19-ს, იმავე თვის 25-ს¹⁴¹ იგი დაასაფლავეს დიდებულს ქართულ საეანეში. აფხაზთა მეფის ლეონის მიერ X საუკუნეში აშენებულ მოქვის ტაძარში, თავისი მამის გვერდით¹⁴². ეს იყო პოეტის ერთი ნატვრის შესრულება — თავისი მამულის საფლავთა ჩრდილში განსვენების შესახებ.

141 ეურ. „თეატრი და ცხოვრება“, 1918 წ., № 10; გაზ. „საქართველო“, 1918 წ., № 40.

142 რაიმე დოკუმენტური ცნობა გიორგი შარვაშიძის დაბადების თარიღის შესახებ ჩვენ ჯერ არ მოგვეპოვება. როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, 1855 წლის სექტემბერში დიმიტრი ყიფიანი გიორგის ასაკს 9 წლით განსაზღვრავს (აქვე, გვ. გვ. 11, 13—14, 25). მაშასადამე, გიორგი დაბადებულა 1846 წელს. ლუხუნის ხატის წარწერაში, რომელიც 1849 წელსაა ამოკრილი მთავრის მიხეილის განკარგულებით, გიორგი მოხსენიებულია, როგორც სამთავროს მემკვიდრე, იხ. ზემოთ, გვ. 32.

მაგრამ მას ჰქონდა ხომ უფრო ძლიერი სურვილები და რწმენაც:

თუ მცა ცოცხალი აღარ ვიქნები,
ბედნიერების გიცნობ მშობელად,
იქ ვიგრძნობ, იქაც გეთაყვა ნები!

არ უმტყუნა პოეტს რწმენამ. გ. შარვაშიძის სამშობლომ იპოვა თავისი განვითარების სწორი გზა. ხორცი შეისხა პოეტის სიყვარულმა. განთავისუფლებული ქვეყანა იგონებს თავის ერთგულ შვილს და საუკუნო ხსოვნის ძეგლს უდგამს მას. იწყება პოეტის ახალი, დაუსრულებელი არსებობა ხალხში.

გიორგი შარვაშიძის ეპიტაფიისათვის, ვფიქრობთ, შეუძლებელია უკეთესი ტექსტი მოიძებნოს, ვიდრე ის, რომელსაც ეს მისივე ლექსი შეიცავს:

უსამართლობის ცხოვრების ზღვაში
შენ გერგო წილად მხოლოდ ტანჯვები.
და იმ ტანჯვების უღმრთობაში
კაცთა სიავის მწარე იქვეები
არ შეჰხებიან შენს კეთილ გულსა,
რომელშიდაცა ძმათ სიყვარულსა
ენტო უშრეტი, წმინდა ლამპარის
ის გაანათებს შენსა წარსულსა
და მით იქნები დაუვიწყარი!...